

KORUNK

A TÖRTÉNELEMOKTATÁS FONTOSSÁGA • EGY NEMZEDÉK JELENTKEZÉS FENOMENOLÓGIÁJÁHOZ • GOLDSIŰRŐL — KÉT NYELVEN • AZ ÓSZINTESÉGRŐL • ERKÖLCS, KÖZERKÖLCS ERKÖLCSISÉG • BESZÉLGETÉS JEAN-PAUL SARTRE-RAL • AZ ESZTÉTIKUM JELENSÉGVILÁGÁRÓL • LÁSZLÓFFY ALADÁR ÉS IOAN ALEXANDRU VERSEI • A MAGYAR NYELV TANÍTÁSA A ROMÁN OKTATÁSBAN • • • •

1976 • 12

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirat

KORUNK

XXXV. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM • 1976. DECEMBER

* * * 1918. december 1. 881

* * * 1947. december 30. 882

KOVÁCS JÓZSEF • A történelemoktatás fontossága 884

MIKÓ IMRE • Goldisről — két nyelven 888

GÁLL ERNŐ • Nélkülözhetetlen elmélet (Egy nemzedéki jelentkezés fenomenológiájához) 891

FERENCZI GYULA • Erkölcs, közerkölcs, erkölcsiség 898

BALÁZS SÁNDOR • Az őszinteségről 904

BORGHIDA ISTVÁN • Monet messzesugárzó művészete 908

LÁSZLÓFFY ALADÁR • Utókor, Egy hasonlat szerelme (versek) 912

IOAN ALEXANDRU • Mintha a paradicsomba..., Légi láng (versek, Jancsik Pál fordításai) 912

JEAN-PAUL SARTRE • Ilyen vagyok (interjúrészletek, Balla Zsófia fordítása) 914

JEGYZETEK

BÁLINT TIBOR • Bartalis János halálára 924

HERÉDI GUSZTÁV—BITAY ÖDÖN • Aszódy Jánostól búcsúzunk 924

MURÁDIN JENŐ • Paulovics László bizonyágtétele 925

KORDA ISTVÁN • Bantu 926

KATEDRAKÖZELBEN

MURVAI OLGA • A magyar nyelv tanítása a román oktatásban 928

HAZAI TÜKÖR

KÖNIG MIKLÓS • Zsombolyai örömök és gondok 935

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

EUGEN S. CUCERZAN • Vlad Ţepeş — etikum és függetlenség 939

BODOR ANDRÁS • A nyugatrómai birodalom bukása 940

SZEMLE

SZILÁGYI JÚLIA • Fiction (Gondolatok a könyvtárban) 944

MÁTÉ GÁBOR • Az esztétikum jelenségvilága 947

A. J. • Achim Mihai: Wright Mills și marxismul (Könyvről könyvre) 948

A. J. • Heller Ágnes: Portrévázlatok az etika történetéből (Könyvről könyvre) 949

K. L. • Hofer Tamás—Fél Edit: Magyar népművészet (Könyvről könyvre) 951

R. J. • Thinsz Géza: Határsávok (Könyvről könyvre) 951

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Heim András, Paulovics László, Szabó Erzsébet

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Ezen a napon egyesült Erdély Romániával.

Az ötvennyolc évvel ezelőtt végrehajtott történelmi tett a román nép százados törekvéseit koronázta meg. Az egységre való irányulásnak már a kezdettől, a kialakulástól fogva adottak voltak az alapjai. A románok életek legyen akárhol, azonos volt a nyelvük, a népi kultúrájuk, etnikai jellegük és mindaz, ami ebből következik: a felfogás, magatartás, viselet, a hasonló életmód. Hozzászámítandó ehhez, hogy a Kárpátok mindkét oldalán élő románság különféle csoportjai között, Havasalföld és Erdély, Bukovina és Máramaros, Moldva és a Bánság közt mindig is szoros volt a kapcsolat, állandó az érintkezés gazdasági tekintetben épügy, mint a politika, a hadviselés vagy a kulturális élet terén. Es ez az összeköttetés megvalósult alsó szinten, a nép életében, akárcsak magasabb fokon: az államvezetés, hadvezetés, diplomáciai kapcsolatok vonalán, minden időben.

Noha az idő, a történelmi, gazdasági viszonyok, a külpolitikai helyzet vagy a közlekedés nem mindig kedvezett ennek a törekvésnek. A középkor évszázadainak szétforgácsoltságából, zártságából eredően, mint oly sok más európai népnél, nálunk is megnyilvánult az elszigeteltség; a helyi kiskirályok vagy egyes nagyhatalmak pontosan úgy gátolták az egységre törekvéseket, mint olasz- vagy németföldön, a sűrű török, tatár betörések, hadvonulások, járványok és az utak bizonytalansága ugyancsak bénította a közlekedést, árucserét, kapcsolatkiépítést, mégis uralkodó vonás a román országok közeledésének állandósága, az összefonódás fokozódása, a szervezés szilárdulása.

Az újabbkori történelemben ez a folyamat meggyorsult. Az egész Európára jellemző szabadságharcok, nemzeti egységtörekvések nálunk is az egyesítés irányában hatottak. A legvilágosabban látó gondolkodók már a fővilágosodás századában hangoztatták, hogy a románok lakta területek tagoltsága az elmaradottság következménye, a középkor hagyatéka, és a haladás, az erősödés érdekében megszüntendő. Amikor Tudor pandúrjai föllázadtak, minden románok érdekében fogtak fegyvert, s valamennyi románnak szabadságot, egyenlőséget, emberi jogokat követeltek.

Különös hangsúllyal fogalmazódtak meg az egységtörekvések a népek tava-zán, 1848-ban. Noha a forradalmakat az önkényuralom mindenütt leverte, az a tény, hogy a harcosok állandóan érintkeztek egymással, átadták tapasztalataikat, sűrű eszmecserét folytattak, vállalva küzdöttek a harcmezőn is, mindez híven jelzi az egységességet, az összehangolást, a politikai, érzelmi, eszmei azonosságot. Balázsfalva mezején népes havaselvi és moldvai küldöttség állott az erdélyi románság vezetői mellett, a dunai fejedelemségek szabadságharcának leverése után tömegestül jöttek át Erdélybe a bukaresti, iași-i megmozdulások résztvevői; emlékeztesünk csak arra, hogy Bălcescu hányszor tárgyalt Avram Iancuval, közvetített Kossuth és Iancu között.

E közös harcok, vállalkozások emléke a vereség ellenére is tovább élt a nép tudatában. Az egységre irányuló törekvés hovatovább vezéreszméjévé vált a románságnak, s nemzeti léte alapvető tudati tartalmát nyújtotta. Ez megnyilvánult abban, hogy az egyesítő küzdelem más keretek közt, más történelmi helyzetben, de mihamar új erőre kapott, s ez a harc alig egy évtizeddel a negyvennyolcas forradalmak után, 1859-ben érte el első sikerét Moldva és Havasalföld egyesítésekor. Az a lendület, az a harckészség, amellyel a két fejedelemség politikai vezetői és tömegei egyesült erővel leküzdötték a török porta vagy egyes nyugati hatalmak gáncsoskodását, a belső reakció kicsinyes ellenállását, jelzi, hogy milyen erős volt a románság körében az egyesülési szándék.

Most, amikor a függetlenség kivívása századik évfordulójának megünneplésére készülünk, rá kell mutatni, hogy ez történelmi jelentőségű vívmány; a modern, független Románia létrejötté további nagy lépést jelentett a függetlenség útján. Az új, szabad román állam támasza, alapja lehetett az egységtörekvéseknek, minden román egy hazában való egyesítésének. Ennek érdekében munkálkodott Románia, amikor a múlt század utolsó negyedében és e század első évtizedében egyre erősebbre fűzte kapcsolatait a határain túl élő románsághoz, s támogatásban részesítette a különböző jellegű erdélyi, bánsági, máramarosi, bukovinai, körösvidéki román gazdasági, politikai és művelődési intézményeket.

Ismeretes, hogy az első világháború végén birodalmak omlottak össze, forradalmak robbantak ki, elnyomott osztályok és népek, nemzetiségek szabadultak

föl. Elsőnek a cári Oroszország bukott meg, s a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán a történelemben addig ismeretlen hatalom, a munkások és parasztok állama született meg. Forradalom tört ki Budapesten, Bécsben, Berlinben, Bulgáriában, Törökországban, Finnországban, a polgári forradalmak följejlődése, átalakulása folytán pedig megalakult a Magyar Tanácsköztársaság, a magyar dolgozók állama, létrejött a kommün — ha csak rövid időre — bajor-, finn-, észt-, lett-földön is.

Ebben a helyzetben az összeomlott soknemzetiségű osztrák—magyar birodalom „romjain” független nemzeti államok alakultak. Ilyen körülmények között valósult meg a románok évszázados álma — Erdély egyesülése az országgal, és az egységes román nemzeti állam megalakulása. Az egységes román nemzeti állam létrejötté tehát nem valami ajándék, nem bizonyos nemzetközi értekezletek eredménye, hanem a társadalom leghaladóbb erői, a széles néptömegek által az egyesülésért vívott harc gyümölcse, a román nép történelmi, társadalmi és nemzeti fejlődésének törvényszerű terméke — hangoztatta Nicolae Ceaușescu elvtárs a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusán tartott előadói beszédében, 1976 júniusában. Az RKP programja rámutat: „a békeszerződés csak szentesítette a tényleges, a néptömegek által teremtett helyzetet.”

Valóban, az 1918. december elsején tartott nagy népgyűlés széles körű demokratikus választás alapján küldött képviselők szavával mondotta ki az ország minden tájának és minden rétegének óhaját kifejező egyesülést Romániával.

Történelmi távlatban nézve, két emberöltő messzeségéből nyilvánvalóvá lesz, hogy az egyesülés valóra váltotta a hozzá fűzött reményeket. A nemzet erőinek összefogása, a nagyobb terület, a tágasabb tér, a bőségesebb erőforrások az akkori kapitalista viszonyok között is viszonylag gyors fejlődési lehetőséget biztosítottak hazánkban a termelőerőknek, a háborút követő általános föllendülésben Románia lépett tudott tartani a nagyvilággal, a végrehajtott földreform, a munkásság forradalmi marxi—lenini pártjának létrejötté 1921-ben s más vívmányok, intézkedések, rendezések elősegítették az ország további korszerűsítését, a nép fölemelkedését, öntudatra ébredését.

Ugyanakkor azonban fokozódott az idegen tőke behatolása Romániába, kiéleződtek itthon és külföldön az imperialista viszonyokra jellemző ellentmondások, az osztályellentétek, szigorodott a dolgozókra nehezedő nyomás is. E kérdések megoldására vállalkozó munkásosztály azonban már a történelem színpadára lépett, az illegalitás ellenére is rendezte sorait, s fölkészült arra, hogy pártja vezetésével megteremtse ezen a földön is a dolgozók államát, a kizsákmányolástól mentes, társadalmilag is egységes Romániát.

KORUNK

1947. december 30.

Ha a köztársaságról van szó, idézzük a régi római köztársaságot, hivatkozunk Bálcescura és Petőfire, megemlítjük, hogy a respublica eszméje milyen rég gyökeret vert népünk tudatában, hogy valóraváltásáért Európában éppúgy, mint Latin-Amerikában, mennyi vért hullattak századokon át. Rámutatunk, hogy a köztársaság és a szabadság, a köztársaság és az emberi egyenlőség, a köztársaság és a testvériség, a köztársaság és a haladás eszméje mennyire összeforrott a történelem során.

Mindez nem hagyható figyelmen kívül, ha a mi köztársaságunk kikiáltásának évfordulóját ünnepeljük. Ezúttal azonban hangsúlyozzuk, hogy köztársaság és köztársaság közt különbség van. Elég csak áttekinteni az államformák hivatalos megnevezésének listáját. Szocialista, szovjet-, tanács-, népi, demokratikus, sőt iszlám köztársaság is van.

Mindezt nem intézhetjük el azzal, hogy a jelző nem fontos, nem utal a lényegre. De igenis utal. Pontosítva: utalhat. Így vagy úgy, de ezek a megnevezések vallanak a köztársaság megalapítóinak szándékairól, célkitűzéseiről, eredeti törekvéseiről. Ezen túl pedig a meghatározások köteleznek is, ígéretet hordoznak, valóraváltást kívánnak.

Alapvető megkülönböztetésre nyilván annak a kérdésnek a megválaszolása nyújt lehetőséget, hogy a köztársaság a dolgozóké-e, a nagy tömegek államformája-e, fölépítésénél fogva a termelőosztályok kormányzási részvételét, beleszólását és akarati érvényesítését szolgálja-e, avagy fordítva: a „történelmi“ osztályok, a polgárok, földesurak, katonák, uralmi kerete-e? Nem vitás hát, hogy például a tanácsköztársaság eleve olyan államformát, társadalmi fölépítést jelent (vagy ígér), amelyben a dolgozók kezében van a kormánykerék, ezzel szemben egy iszlám köztársaság kebelében nemcsak hogy a Korán ókori elvei érvényesülnek, hanem a klérus szavának is döntő súlya van.

Nem sokkal a második világháború után, amikor új köztársaságok alakultak, fölvetődött a kérdés: miért a „népköztársaság“ elnevezés, hiszen a „köz“ a népre vonatkozik. Ugyanígy a „népi demokrácia“ megnevezéssel kapcsolatban elhangzott a kifogás, hogy a démosz, amely alapszava a „demokrácia“-nak, népet jelent görögül, a népi demokrácia eszerint lefordítva „népi népuralom“, tehát tautológia, pleonazmus, ismétlés, fölösleges.

Nem, mindez nem volt fölösleges, sok-sok polgári köztársaság csődje, szomorú vége avagy hamissága kívánt az új respublicáktól pontosabb, elhatárolóbb, elkötelezőbb megnevezést, nem feledve azt, hogy a latin-amerikai köztársaságok többségében már akkor véreskezű katonai junták uralkodtak idegen nagyhatalmak érdekképviselőiként, vagy azt, hogy a weimari német állam is köztársaság volt, s Hitler uralomra juthatott a keretei között.

Amikor mi 29 évvel ezelőtt népköztársaságot hoztunk létre, a nép államának, a nép hatalmának, a nép jólétének megteremtésére köteleztük el magunkat. „A monarchia megdöntésével és a köztársaság 1947. december 30-án történt kikiáltásával Románia fejlődésének új szakaszába lépett. Az egész politikai hatalom kivívása a dolgozó parasztsággal és a dolgozók többi rétegével szövetkezett munkásosztály által, s a népi demokratikus rendszer megteremtése jelzi az áttérést a szocialista forradalom feladatainak végrehajtására“ — állapítja meg az RKP programja.

Azóta december utolsó előtti napja mindig is számvetés, fölmérés: mit hoztunk létre, mivel erősítettük a nép hatalmát, milyen módon gyarapítottuk a nép vagyonát, a közösségit és az egyéni is beleértve, hogyan emeltük a kulturális színvonalat, hogyan terjesztettük ki a szociális intézmények hálózatát, de arra is gondolunk, mit mulasztottunk el, hol hibáztunk, min szükséges javítani.

Évről évre nyugodtan pillanthatunk vissza a megtett útra, s bizalommal tekinthetünk előre. Köztársaságunk a nép köztársasága maradt, s mint ilyen erősödött egyre jobban, majd lépett magasabb fokra, s vált szocialista köztársasággá, a népi uralom szervezetei, hatalmi keretei, az egész államszerkezet alakult, fejlődött, a tömegek részvétele életünk irányításában fokozódott — gondoljunk csak a dolgozók különféle üzemi, intézményi, kerületi, községi bizottságaira, testületeire —, az ország gazdasági potenciálja pedig hatalmasan gyarapodott. Jellemzően bizonyítja ezt az a tény, hogy „az ország fölszabadulása óta eltelt években a nemzeti ipar össztermelése több mint 31-szeresére növekedett, különösen az elmúlt évtizedekben érte el a leggyorsabb fejlődési ütemet“ — mutatott rá pártunk főtitkára a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusán.

A Román Kommunista Párt, országunk vezetőereje méltónak bizonyult hát a szocialista társadalom fölépítésében reá háruló szerepre, sikeresen irányította népünk tevékenységét, és méltónak bizonyult az egész ország a népköztársaság és a szocialista köztársaság megnevezésében benne foglalt vállalás és ígérlet, elkötelezettség és jelző mértékéhez; köztársaságunk az eredeti elgondolások jegyében épül és fejlődik tovább, itthon és külföldön egyaránt példát mutatva.

Idei évfordulónk különösen jelentős: küszöbén át a köztársasági korszak harmincadik esztendejébe lépünk, 1977-től kezdve három évtized, immár egy emberöltőnyi republikánus korszak áll mögöttünk; demográfiai ismeretek szerint népünknek a fele az új érában született, új korszak honpolgára.

A respublicát köszöntve köszöntjük kitarón munkálkodó népünket, s kívánjuk, hogy a harmincadik évben újabb sikerekkel gyarapítsa a köztársaságot és minden egyes tagját.

KORUNK

A történelemoktatás fontossága

Az 1976—1977-es tanévtől kezdődően a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium általánosította a hazai történelem és a Román Kommunista Párt történetének tanítását a középiskola minden ágazatában és a felsőfokú oktatásban. Erre a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa s a társadalomtudományok és a politikai oktatás terén dolgozó káderek tanácskozása után közzétett Intézkedési Program és az RKP Központi Bizottsága Politikai Végrehajtó Bizottságának határozata alapján került sor.

Miért hozta a párt vezetősége ezt a határozatot, s miért tartotta fontosnak mindkét országos jellegű fórum a történelem tanításának kiszélesítését és elmélyítését? Magától vetődik fel az a kérdés is, hogy milyen helyet foglal el a diszciplína a társadalomtudományok sorában, s mit vár tőle napjaink társadalmá.

Az elmúlt évtizedekben alapvető változásokra került sor hazánkban gazdasági-társadalmi téren az emberi alkotóképesség, a technika és a tudomány forradalmi kibontakozása nyomán. Ez arra készítet mindannyiunkat, hogy alaposabban megismerjük a változások feltételeit, s elősegítsük további kibontakozásukat. Ez azonban csak a jelennek a múlttal való összevetése nyomán válik lehetségessé. Tehát hogy napjaink vívmányait pontosan értékelhessük, szükséges a múlt alaposabb megértése, többek között a régi korlátok, kötöttségek tudományos alapon való megismerése. Ez lehetővé teszi számunkra azt is, hogy kitapogassuk, mire vagyunk képesek, milyen úton kell járnunk, hogy eddigi eredményeinket megszilárdíthassuk, és továbbbírhassunk.

Mindezen túl a történelem, mint a tapasztalatok tárháza, pozitív vagy negatív előjelű példáival, eseményeivel s a tanulságokkal nemcsak megérteti a jelent, de oktat is a napjaink eredményeit elősegítő elődök tiszteletére, a haza szeretetére, a népek közötti békés együttműködés megbecsülésére. Nicolae Ceaușescu elvtárs, a Román Kommunista Párt főtitkára kiemelte, hogy „a történelemnek következtetéseivel elő kell segítenie a mai társadalom jobbítását, az államok közötti kapcsolatok tökéletesítését, előmozdítva a világ népei közötti békés együttműködést“, nemkülönben azt, hogy „a tömegek szocialista nevelésében saját történelmünk ismerete fontos tényező a nép öntudatának fejlesztésében, mindannak megismerésében, ami haladó, igazán forradalmi volt múltjában, valamint annak, ami retrográd volt és le kell küzdeni“. Mert a történelem — e társadalomtudomány — nem egyszerűen csak diszciplína vagy tudomány, amely a múltról tudósít, hanem a szocialista tudatalakítás hathatós eszköze, s így jelentős nevelő szerepet hivatott betölteni.

A történelem a múltról beszél a ma emberének, hogy az jobban megismerje hazáját, népét, hogy maga is a történelem alkotója legyen. Egyetértünk a társadalomtudományok és a politikai oktatás terén dolgozó káderek tanácskozásán elhangzott megállapítással, mely szerint a haza felvirágoztatásának programját csak akkor tudjuk sikeresen megvalósítani, ha a gazdasági fejlesztést szorosan összekapcsoljuk az új forradalmi tudat erősítésével. A történelemtanítás ebben a tevékenységben, az új ember formálásában elsőrendű szerepet kell hogy játsszon. Napjaink társadalmi építése megkívánja, hogy a tanuló, a diák, minden dolgozó ne csak tényadatokat kapjon a történelemtől, hanem saját népe, nemzete, nemzetisége történelmi szerepének felismerését, és nem utolsósorban azt a meggyőződést, hogy — mint a társadalom tagja — öntudatos munkával az ország további felvirágoztatásáért kell dolgoznia. Történelemtanításunk fontossága ma tehát abban áll, hogy a tudomány és a technika forradalma korának megfelelő öntudatot alakítson ki az ifjúságban, s öregítse azt a dolgozóknak.

A történelemtudományak az is föladata napjainkban, hogy mint nevelő diszciplína szolgálja a jövőt: tegye lehetővé a történelem mozgatórugóinak felismerését, hogy az ember következtetni tudjon a további fejlődésre, hazai és nemzetközi viszonylatban, a társadalmi mozgás erővonalaira általában. A történelem ugyan a múltról szóló tudomány, de a mának beszél s a jövőt vetíti elének. Hejlyesen látta ezt a nagy demokrata forradalmár, Bálcescu is: „A történelem a nemzetek alapkönyve [...], mert benne a nemzetek látják múltjukat, jelenüket és jövőjüket.“

Ma, a gyarmatvilág eltűnésének, új nemzetek kialakulásának s a régiék virágzásának korszakában a történelemoktatás arra hivatott, hogy megértesse az ifjúsággal korunk társadalmi fejlődési irányvonalát, a sorsuk urává lett népek szavát. A történelem művelőiként azzal szolgáljuk leginkább társadalmunkat s az utánuk következő nemzedékeket, ha a valósághoz híven mutatjuk be napjaink eredményeit elősegítő, előkészítő, nemegyszer drámai, de mindenképpen hősi múltunkat, a szabadságért, függetlenségért vívott küzdelmet, az e célokért hozott emberi és anyagi áldozatokat. Ezzel tudatosítjuk értékeinket, növeljük önbecsülésünket, erősítjük, fejlesztjük nemzeti és nemzetiségi önismeretünket, öntudatunkat. Az események reális leírásával, a társadalmi fejlődés tudományos jellegű fejtegetésével arra kell törekednünk, hogy ifjúságunk, az összes dolgozók helyesen lássák egész történelmi múltunkat, közös munkánkat, harcainkat. Minél mélyebben meg kell értetnie a történelemnek, hogy a múlt nyomán kialakult együttműködés ma a ragyogó megvalósítások alapja.

Amikor a történelemoktatás fontosságáról beszélünk, nem hangsúlyozzuk egyes események, jelenségek, példák elsőbbségét. Mégis, ha a történelem nevelő szerepére gondolunk, nem áll tőlünk távol az a nézet, hogy a társadalmi fejlődés kulcskérdései nagyobb lehetőséget nyújtanak ilyen irányú tevékenységünkben, mint a kevésbé jelentős, csak szűk körű szakmabeliek érdeklődését kiváltó események. Nem véletlen, hogy pártunk főttkára a társadalomtudományok és a politikai oktatás terén dolgozó káderek tanácskozásán hangsúlyozta: „A történelemoktatás néha formálisan, felületesen történik, e diszciplína előadásának régi szelleme még erősen mutatkozik oktatásunkban. Főleg nem ismertetik kellő meggyőző erővel és hitelesen azokat a harcokat, amelyeket népünk vívott nemzeti lényének érvényesítéséért, a széles néptömegek évszázados küzdelmét a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, amely küzdelem döntő szerepet töltött be nemzetünk fejlődésében, Románia haladásában. Ugyisintén nem tükrözik kellő mértékben a proletariátus harcait, általában az osztálycsaták szerepét az ország tőkés korszakbeli fejlődésében, a reakció, a faszizmus, a háború ellen, Románia fasiszta uralom alóli felszabadulásáért és az új társadalmi rend építésére való rátérésért folytatott küzdelemben.“ Kétségtelen, hogy elsősorban a nagy anyagi és emberáldozatokat követelő harci események bemutatásával válthatunk ki ifjainkban nagyobb érdeklődést, egyetértést elődeink nagyszerű tetteivel. A forradalmak harcai, a személyes bátorságot igénylő történelmi fontosságú akciók mélyebben vésődnek tudatunkba, s nagyobb átalakító munkát végeznek ott, mint a csupán fokozottabb munkát, fáradságot, lemondást követelő helyzetek. Emellett a forradalmak általánosságban a legradikálisabb s legeredményesebb szakaszai egy nemzet történelmi fejlődésének. Ekkor kristályosodnak ki a törekvések, mutatkozik meg a legjobb, legnemesebb akarata.

A munkásosztály kialakulása és harca az újkori történelem kulcskérdése. Ennek ismerete nélkül nem érthetjük meg napjaink fejlődéstörvényeit. Ezért történelemóráinkon a tényeknek megfelelően kell hangsúlyoznunk a proletariátus szerepét növelő és érettségét kifejező Román Kommunista Párt megalakulását és ennek forradalmi küzdelmét. A történelmi valóságnak megfelelően, az ifjúság hazafias nevelése érdekében óráinkon központi helyet kell elfoglaljon annak a tudatosítása, hogy a Kommunista Párt vezetésével hazánkban felépült az új társadalom, a szocialista társadalom, hogy összefogva dolgozunk az ország további felvirágoztatásáért.

A társadalomtudományok és a politikai oktatás terén dolgozó káderek tanácskozásán elhangzott záróbeszéd hangsúlyozza, hogy „nem tárgyalják megfelelőképpen, a történelmi igazság fényében, a nemzetiségek szerepét Románia fejlődésében, nem domborítják ki kellőképpen azt a tényt, hogy a századok folyamán a románok, magyarok, németek, más nemzetiségűek együtt éltek az ország bizonyos területein, dolgoztak és létrehozták mindazt, ami azokban az övezetekben megvalósult, közös osztályharcokat vívtak a reakciós erők ellen nemzetiségi különbség nélkül, s ezekben a harcokban lerakták testvériségük és egységük tartós alapját, amely ma óriási erő a szocialista társadalom építésének művében“.

A hazafiságra és szocialista internacionalizmusra való nevelési tevékenységünkben a fenti kérdések elsőrendű helyet kell hogy kapjanak. Vajon — a dokumentációs anyagot illetően — a tanár könnyűszerrel eleget tehet-e ennek a követelménynek? Ilyen vonatkozású tanulmányok jelentek meg régebben s napjainkban is. Természetesen nem kimerítő tartalommal. Még igen sok történelmi kérdés tisztázatlan. A közelmúltban megjelent két kötet a román nép és az együttélő nemzetiségek közös múltjára vonatkozóan román és magyar, illetve román és német nyelven, a bukaresti Történelmi Intézet keretében működő, a nemzetiségek

történetét kutató osztály tagjai, a kolozsvár- napocai Babeş—Bolyai Egyetem, a Történeti és Régészeti Intézet és Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája szébeni fiókja munkatársainak közreműködésével. Mindkét kötet közelebb visz bennünket sok tekintetben a történelmi igazsághoz. A szerkesztők és szerzők arra törekedtek, hogy bepillantást engedjenek több, ma is vitatott történelmi kérdésbe, hogy végigjárjanak eddig alig kutatott területeket, s felfedjenek sajátos és közös vonásokat a román nép és az együttlakó nemzetiségek történelmi múltjában, egymás fejlődésére hatást gyakorló jelenségeket. Ezek a munkák lehetővé teszik a történelemtanár számára, hogy kiegészítse a tankönyvekben csak vázlatosan megfogalmazható vagy megemlíthető történelmi fejlődésre vonatkozó adatokat. A készülöbben lévő új kötetek, melyek tanulmányai megírásába mind több történész kíván bekapcsolódni, további kérdések tisztázását veszik tervébe.

Komoly segítséget nyújt a történelemtanár számára a Politikai Könyvkiadó nemzetiségi szerkesztősége más publikációival is, hogy alaposabban megismerje történelmi múltunkat és együttélésünket a román néppel. Gondolunk itt a *Testamentum* sorozatra, amelynek keretében eddig Mocsáry Lajos, Szabó Árpád, Márki Sándor, Veress Sándor és Vasile Goldiş életére és műveire vonatkozólag jelentek meg önálló kötetek. Ugyanezt mondhatjuk el a Kriterion Könyvkiadó számos történelmi vonatkozású kiadványáról. Változatos témakörökkel e könyvkiadó kötetei már régen kivívták a szakemberek és az olvasóközönség elismerését.

Eredményeink tehát vannak, de ez nem elég. Összefogott erővel ki kell szélesítenünk kutatási területeinket, s új kérdéseket kell tanulmányoznunk, amelyekről még alig tudunk valamit, vagy csak felületesen ismerünk. A *magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel* című kötetben Demény Lajos történész vázolta azokat a főbb kérdéseket, melyeket történészeinknek a közeljövőben teljes intenzitással kutatniuk kell, így a magyarság Erdélyben való megtelepedésétől a román néppel való együttélésének, együtt alkotott civilizációjának, az 1848-as forradalomnak a kérdését. Természetesen alaposan kell vázolniuk, milyen utat tettünk meg, s milyen eredményeket értünk el, hogy léseket és a munkásharcokat. Sok a tennivaló magyar nemzetiségünk történetét illetően a két világháború közötti időszak tekintetében és napjaink nagy forradalmi átalakulásának időszakában.

A kutatások Románia történelmének általános összefüggéseivel összhangban kell hogy tárgyalják a problémákat, abból kiindulva, hogy hazánk története a román nemzet és az együttlakó nemzetiségek közös története. A kutatásoknak fel kell vázolniuk, milyen utat tettünk meg, s milyen eredményeket értünk el, hogy ez elősegítse nemzetiségi önismeretünket.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az együttlakó nemzetiségek múltja bizonyos körülmények között és meghatározott időszakokban sajátos színezetű helytörténelmi jelleget ölt. Ezeknek a kérdéseknek a dokumentációs anyaga — nagyrészen — a helyi levéltárakban, sajtóban, visszaemlékezésekben stb. rejtőzik, s lehetővé teszi a sajtóságosságok megismerését, az általánostól való valamelyes eltérések kitapogatását. Történeti múltunk reális feltárása érdekében ez az anyag nem hanyagolható el, vonatkozzék nagyobb területre vagy csupán egészen elfelejtett, alig ismert falu történetére. Nem mellőzhetjük ezt a feladatot azért sem, mert így mind több és több történelemtanár kapcsolódhat be a tudományos kutatásba. Az egyébként divatosná vált helytörténetírást tudományos tevékenységi rangra kell emelnünk. Ez azonban csak akkor válhat lehetővé, ha minél több ilyen jellegű munka kiadóra lel. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ilyenszerű munkák elkészítése az egész társadalomfejlődés helyes értékelése szempontjából igen hasznos.

Föltétlenül meg kell emlékeznünk az egyetemes történelem tanításának fontosságáról is. Segítségével nem csupán az egész emberiség fejlődéséről vehet tudomást az ifjú, hanem jobban megismerheti népe, hazája szerepét a világ maradandó értékeinek létrehozásában, a civilizáció fejlődésében. Sajnos, jelenlegi tankönyveink kevés támpontot nyújtanak ebből a szempontból. Ennek tulajdonítható az, hogy pártunk vezetősége elsőrendű fontosságú feladatként jelölte ki új egyetemes történelem megírását.

Megemlítjük, hogy szakkörökben elismerést vívtak ki az egyetemes történelem oktatását elősegítő, elmélyítő szövegkönyvek, dokumentumkötetek, melyek az utóbbi időben jelentek meg román nyelven a Didaktikai és Pedagógiai Könyvkiadó gondozásában. Segítségükkel az ifjúság jobban megismerheti az emberiség fejlődésének nagy eseményeit, s világosabban láthatja hazánk szerepét a népek közös harcában a békéért, függetlenségért, szuverenitásért.

A bevezetőben említett két országos fórum mellett a szakemberek megyei szinten is foglalkoztak a társadalomtudományok oktatásának javításával. Megvittatták e helyi tanácskozásokon a legkorszerűbb eszközök és módszerek alkalmazásának fontosságát is, elsősorban a történelemoktatásban. De mindennél fontosabb — ahogy ezt hangsúlyozták — a munka eszmei tartalma, ideológiai célirányossága: a forradalmi hazafiság és a szocialista nemzetköziség szellemében való nevelés. A történelem olyan diszciplína, tudomány — hangsúlyozták —, amely példáival s a társadalomfejlődés törvényeinek bemutatásával egymás iránti megbecsülésre, öntudatos munkára, a béke megvédésének szükségességére oktat. A történelemnek közelebb kell hoznia egymáshoz a népeket, nemzeteket; olyan diszciplína ez, mely több ezer évet átfogó példáival bemutatja, mire képes az emberiség, mit jelent az összefogás, az öntudatos, becsületes munka, a béke.

Ebből kiindulva hangsúlyozni kívánjuk, hogy alapvető feladatok hárulnak ránk, történelemtanárokra, történészekre napjainkban: alakítani az új embertípust, a ma és a jövő igényeinek megfelelő embert.

S mi lehet ennél nemesebb?

Paulovics László:
Nagyapámnál, falun

Goldişról — két nyelven

Amikor 1968-ban belső rendelésre írtam róla az *Utunkba*, még azt a címet adtam cikkemnek: Egy elfelejtett demokrata — Vasile Goldiş. Mikor az idén kötetbe is felvettem cikkemet, már változtatnom kellett a címen: Vasile Goldiş példája. Időközben és ugyancsak ebben az évben megjelent tudniillik Vasile Goldiştól a *Scrieri social-politice și literare* című testes kötet (gondozta Mircea Popa és Gheorghe Șora), az én tanulmánykötetemet pedig (*Akik előttem jártak*) rövid idő múlva követte a *Vasile Goldiş a nemzetiségi kérdéstről* címen kiadott kis könyv (Hajós József bevezető tanulmányával, Testamentum sorozat). 1976-ban tehát három kiadó, a Facla, a Kriterion és a Politikai Kiadó hozott ki anyagot Goldişról és Goldişról. Vasile Goldiş *redivivus* — mondhatnám hősünkhöz méltóan, aki a latin nyelvet és a történelem tanára volt, s szeretett beszédeibe, tanulmányaiba latin idézeteket keverni.

Ismeretségem Vasile Goldişsal még abból az időből származik, amikor a nemzetiségi kérdést tanulmányozni kezdtem, s útirányom ez volt: Brassó, Karánsebes, Arad, Budapest, Bécs. Brassóban telepedett le Bukarestből visszatérve Koós Ferenc, és adott ki Goldişsal közösen tankönyvet; Karánsebesen választották utóljára képviselőnek Mocsáry Lajost, a „fehér holló”-t, Goldiş itt kezdte tanári pályáját; Aradon élte le élete nagy részét, itt szerkesztette a *Románult* — Krenner Miklós, „a hidverő” is innen került Kolozsvárra —; Budapesten végezte tanulmányait, és később is közel állt Jászi Oszkárhoz meg a *Huszadik Századhoz*; Bécsben is hallgatott két szemesztert, de egyetemi tanulmányain túl a legnagyobb hatással volt rá Otto Bauer *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* című, később írt alapvető munkája, amelyen — Jászinak *A nemzetiségi államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című nagy műve mellett — én is épültem. Idáig terjedt akkori látóhatárunk. Ez 1934-ben történt, amikor Goldiş meghalt. Csillagképem, vagy ha úgy tetszik, őt csillagból álló Kassziópeiám minden pontján jelen volt Vasile Goldiş. Ez készítetett arra, hogy már akkor könyvritkaságszámba menő kis remekét, *A nemzetiségi kérdéstről* lemásoljam, és magammal vigyem Párizsba. A tanulmány — amint Hajós József írja — „busásan részesült ignorálásban”. Most azonban újból megjelent magyarul, ahogy íródott, és első ízben román fordításban is. Az előbbihez Andrei Oțetea, az utóbbihoz Ștefan Pascu akadémikus professzorok írtak előszót.

Rendkívüli pálya és ugyanakkor rendhagyó is a Vasile Goldişé. Mócvidéki aranyások — innen a neve — ortodox papságig emelkedett leszármazóinak fia, ő maga is felekezeti iskolai tanár Brassóban, püspökségi titkár Aradon, és közben hangoztatja: „a történelmi materializmus felfogásának helyességét vallom, s ezen az alapon tartom egyedül lehetségesnek úgy a nemzetiségi kérdés mibenlétének feltárását, valamint ezen kérdés megoldása módjának megállapítását.” A Román Nemzeti Párt egyik vezetője, a párt szócsöve és pennája: 1918-ban kiáltványt fogalmaz a román nemzethez, a világ népeihez, ultimátumot a magyar kormányhoz, Aradon ő mond nemet a tárgyalni jött Jászi Oszkárnak, megszövegezi, előadja a gyulafehérvári határozatokat, egy küldöttség élén átadja Bukarestben a királynak — de nem hivatásos politikus, hanem tanár, titkár, szerkesztő, társadalmi munkás, aki nemcsak fellépni, hanem visszavonulni is tud a politika színteréről. Aztán négy ízben miniszter, de egyszer sem nemzeti-parasztpárti kormányban; bár egykor az erdélyi és magyarországi románok jogainak leghevesebb harcosa volt, s minden beszédében a magyar nemzetállam fikcióját támadta, amikor a hatalom részesévé válik, a magyar és a német kisebbség védelmében nyilatkozik.

A róla megjelent két könyv közül az első társadalmi és politikai jellegű írásaiból, beszédeiből, megemlékezéseiből és irodalmi tanulmányaiból ad szemelvényeket. Mircea Popa az irodalmi jellegű tanulmányokat, Gheorghe Șora a történelmi tárgyúakat gondozta, az utóbbinak különben már húsz dolgozata jelent meg Goldişról. Az irodalmi és publicisztikai írások Eminescu pesszimizmusáról, színházi, művészeti kérdésekről szólnak azokból az időkből, amikor még nem volt művészetügyi és vallásügyi miniszter, és egy abamaradt irodalomtörténetész pályakezdését jelzik. Visszaemlékezései mestereiről szólnak, Șincairól, Bărnuțiurol, Iancuról, Lazárról, Kogălniceanuról s azokról, akik kortársai és részben barátai voltak, mint Caragiale, Barițiu, Lucaciu és Goga.

Irodalmi munkásságának zömét azonban társadalmi és politikai jellegű tanulmányai és beszédei teszik ki, ezek közül huszonkettőt a magyar országgyűlés képviselőházában mondott el. Jelentős részük napi politikai sérelmekkel foglalkozik, de a gravaminális politika mellett helyet kapnak bennük elvi kérdések is, amelyek személyen túlmenően pártjának álláspontját is kifejezésre juttatják. A Nemzeti Pártban az egyesülés előtt kevesebb volt a belső ellentét, mint utána. Az elnyomás közös nevezőre hozta az egyes pártárgyalatok képviselőit, a kérdések inkább taktikai, mint stratégiai jellegűek voltak. Goldiş abban az időben lépett a politika színterére, amikor pártja még passzivitásban volt (alapítása, vagyis 1881 óta). Már 1900-ban a lippai pótválasztások alkalmával kiadott levelében hangzottatja, hogy a politikai aktivitás hive, mert csak a parlamentben fejthetik ki álláspontjukat a románság képviselői, mert csak így nyílik alkalom a vezetők szándékainak ellenőrzésére, s az aktivitás politikai iskolát jelent a nép számára.

Goldiş egyik későbbi írásában egyaránt szembefordul a kormánypárti, óvatostkodó, belenyugvó, a nemzet jogait aprópénzre válto politikával is, amelyet főként a nagybirtokos Mocioni család képvisel, s egy harmadik cikkében kifejti, hogy minden románnak a Nemzeti Pártban a helye. Ennek a programja az egész erdélyi és magyarországi románság nemzeti önkormányzatát követeli. Egyelőre nem mondhat többet. S hogy a politikai aktivitásba induló románság számarányához méltó helyét elnyerhesse az országgyűlésen, az általános választójog kivívása érdekében a szociáldemokratákkal és Justh Gyula Függetlenségi és 48-as pártjával ajánlja az együttműködést. A Nemzeti Párt 1905-ben határozta el, hogy részt vesz a parlamenti választásokon, s így kerül be a képviselőházba Vasile Goldiş is. Emlékeztetések maradnak a koalíciós kormány idején, 1906 és 1910 között az Apponyi-féle népiskolai törvény ellen elmondott beszédei. Az új választáson Goldiş erőszakkal megbuktatják radnai kerületében. Most az országgyűlési harcokból felszabadult energiáját elméleti kérdések kidolgozására fordítja. A nagyváradi Darwin-kör felkérésére megírja *A nemzetiségi kérdéstről* című előadását, s bár nem olvashatta fel, 1912-ben Aradon kis példányszámban mégis megjelenhetett. Ideje többi részét a nagyszabedbeni *Tribuna* fiataljaival (Gogával, Lucaciával, Chendivel, Ghibuival, Bocuival) folytatott polémiája foglalja le, — akik a Tisza István miniszterelnök javasolta tárgyalások idején határozottabb magatartást követeltek pártjuktól —, míg végül a lap beolvad a Goldiş szerkesztésében megjelenő aradi *Románulba*. Ez utóbbit Tisza tiltotta be a háború alatt.

Goldişnak 1918-ban szerkesztett nyilatkozatai klasszikusak a maguk tömörségében. „Az események viharos fejlődése ahhoz a meggyőződéshez vezetett, hogy a népek önrendelkezési jogának értelmében, valamint azért, hogy megóvjuk a közrendet, a vagyon- és életbiztonságot, már most át kell vennünk a teljes kormányzási hatalmat a románok által [...] lakott területen“ — írja a magyar kormányynak szóló ultimátumában. „A [...] román nemzet nem akar uralkodni más népek felett — írja a világ népeivel intézett kiáltványában. — [...] A román nemzet [...] kész minden népnek teljes nemzeti szabadságot biztosítani, s a demokrácia elveinek szem előtt tartásával fog szabad és független államát szerveződni, amely valamennyi, e területen élő egyének egyenlő feltételeket biztosít, mert ez az emberi tökéletesülés egyetlen lehetséges módja.“ Ezek a szavak a Gyulafehérvári Határozatban is olvashatók. Az egyesülési nyilatkozat másik forrása *A nemzetiségi kérdéstről* írt tanulmány. Amikor 1918. december 1-i nagy beszédét tíz évvel később kötetbe foglalta, arra is kitért, hogy a Gyulafehérvári Határozat nemzetiségi szakaszát majdnem szó szerint vette át az 1912-ben közölt brosúrájából. „Vallottam ezeket a meggyőződéseket — írja —, amikor egy elnyomott néphez tartoztam, nem tagadtam és nem tagadom meg őket most sem.“

Vasile Goldiş pályájának csúcspól visszatekintve *A nemzetiségi kérdéstről* szóló tanulmányán át jutunk el történelemfilozófiai és társadalomtudományi nézeteinek lényegéhez. Marxista értékélésükhöz a hazai magyar filozófiatörténet legjobb ismerője, Hajós József járult hozzá a magyar kiadás bevezető tanulmányában. Goldiş történelemfelfogása már elemi és középiskolai tankönyveiből kiviláglott. A magyarországi és a világtörténelmet tárgyaló könyveit egyaránt arra a gondolatra épülnek, hogy „a világon a legfőbb természeti törvény a haladás törvénye“. A történelemtanításnak pedig nem a csaták és a királyok felsorolására, hanem a művelődési eszmények bemutatására kell törekednie. Goldiş fejlődéselvű determinizmusában az ellentétek kibomlásának és harcának gondolata a vezérelv (reformáció—ellenreformáció, abszolutizmus—felvilágosodás), s „helyes műltszemléletének prognózisértéke van“ — állapítja meg Hajós. Világtörténetének harmadik kötetében a nemzetiségi elv országgyűlésítő szerepére is kitér (Olaszország, Németország, Románia), a szocializmus végső célját pedig abban jelöli meg, hogy a munkának tökéletesen fel kell szabadulnia a tőke rabsága alól.

Ezek kétségtelenül haladó gondolatok, de mégsem jelenti a történelmi materializmus maradéktalan alkalmazását. Ide még *A nemzetiségi kérdésről* szóló tanulmányában sem jut el. „Benne a történelmi materializmus fényénél körvonalazza az őt legközelebből érintő nemzetiségi kérdés egész múltját, részint pedig e kérdés preszocialista jövőjét“ (szintén Hajós megállapítása). Gondolkozásának végső fokon polgári korlátai (a román nemzeti államegység teljes megvalósítása után is) meggátolták abban, hogy rámutasson a polgári román nemzeten belüli mély osztályellentétekre.

Popa és Sora joggal hivatkozik Gáll Ernőnek az *Utunk* 1973-as évfolyamában (azóta a *Tegnapi és mai önismeret* című kötetben is) megjelent *Nemzetiségfogalom: történet és jelentés* című tanulmányának erre a tételére: „Figyelemre méltó, hogy Goldiș, noha fenntartás nélkül átveszi Otto Bauer nemzetfogalmát, nem követi őt az e meghatározásból származó politikai következtetések levonásában; nem teszi magáévá a kulturális autonómia jelszavát.“ (212.) Hajós is hangsúlyozza: „Goldiș dicséretes következtetlensége, hogy Bauer *tendenciózusan* laza nemzetiség-meghatározásából nem »következtetett« — mint Bauerék — a nemzetiségi kérdés túlnyomórészt művelődési voltára, és — ilyenformán — úgynevezett kultúraautonómia révén való megoldhatóságára.“ (40.) A magyarázatot Gáll Ernő adja meg, akit Popa és Sora is idéz: „Goldiș ugyanis nem a szociáldemokrata platformról közeledett a nemzetiségi kérdés tudományos elemzéséhez, hanem a román nemzetiségi mozgalom felől. A mozgalom korszerűségét és hatékonyságát kívánta — feltehetően — a történelmi materializmus általa elfogadhatónak tartott tételeinek a recepciójával biztosítani.“ (Uo.)

Itt még az elméleti kérdések egész sora volna tárgyalható, például a nemzetiség szó kettős értelme, amelyben Goldiș használja, vagyis a nemzetiséget mint tulajdonságot (román nemzetiségű állampolgár) és mint társadalmi közösséget; például a társadalmi közösségként elismert nemzetiség és nemzet fogalmának összemosisódása Goldișnál; például az ausztró-marxista gondolkodók nézete a történelem nélküli (elnyomott, elmaradt) nemzetiségekről, amelyet Goldiș nem vett át, mert sértőnek tartott, és így tovább.

De Goldiș gyakorlati politikus, és bár az előszóban azt mondja, hogy „értekezésemben kerültem a politikát, kerestem a tudományt“, *A nemzetiségi kérdésről* írt tanulmányának 12%-a foglalkozik nemzetiségelméleti, 28%-a nemzetiség-történeti és 38%-a napi politikai kérdésekkel. Maga Hajós is a tanulmány konklúziójához (Magyarországnak érdeke a nemzetiségi kérdés becsléses megoldása) azt a kommentárt fűzi, hogy a mű bőven tartalmaz politikumot, és nyitva hagy számos kérdést, egészen az önenrögzítésig, amelyről 1912-ben nem volt szabad írni. És Goldiș, a politikai harcos nem is tehetett másképpen. Akinek naponta kell a parlamentben, a hatóság, a bíróság előtt népe védelmében helytállnia, az nem nyilatkozhat a nemzetiségi kérdésről a bécsi szociáldemokraták szenvtelenségével, még azoknak a rokonszenves tárgyilagosságával sem, akik — amint Ilyés Gyula legutóbb a *Korunknak* írta — „a jóhiszemű Jászit jó jövő-látónak is hitték“.

Hajós József árnyaltan elemzi, hogyan teljesültek ki Goldișnak *A nemzetiségi kérdésről* szóló tanulmányában elvi síkon felvetett gondolatai 1918. december elsején tartott beszédében, amelynek később *Az egyesülés javaslása Gyulafehérvárt* címet adta. „Eltérően az 1848-as balázsfalvi gyűléstől — írja —, amelyben a császárnak, a hazának és a nemzetnek esküdtek hűséget... Goldiș azt javasolta, »esküdjünk hűséget ezentúl csak a román nemzetnek, de ugyanakkor esküdjünk erős hűséget az emberi civilizációnak.«“ (55.)

Hajós József szerint Goldiș tragikumája abban áll, hogy nem találta meg az utat azokhoz, akik nyíltan és tudományosan hirdették a szocializmusba való át lépés szükségességét és az adott társadalmi rendszert forradalom útján elsöprő módozatát. És valóban túlzott, bár jellemző az a cím, amelyet Ion Clopoșel 1931-ben Goldișsal készített interjújának adott: *Nemzeti parasztpárti vezérből — szociáldemokrata közkatona*. Ezt a lépést a szocializmus felé a maguk módján következetes magyar polgári radikális nemzedéktársai sem tudták megtenni. Hogy csak azokat említsem, akiket Aradhoz fűz valami: Jászi Oszkár az emigrációban szembe fordult a forradalommal, Krenner Miklós belső emigrációba vonult előle. Goldiș politikai szerepe tulajdonképpen az egyesülés kimondásával ért véget, bár azután még több ízben miniszteri tisztséget viselt. A közművelődésnek azonban továbbra is előmozdítója maradt, mint 1923-tól kezdve az ASTRA elnöke. S ha nem is az ő útján, de mégis eljutottunk oda, hogy szavainak most románok és magyarok együtt „tapsolnak“, aki pedig nem ért egyet vele, az csak magában „hurrog“. Évforduló sem kellett hozzá, hogy „privát evangéliuma“ — ahogy nevezte — az idén két nyelven is megjelenjék.

Nélkülözhetetlen elmélet

Egy nemzedéki jelentkezés fenomenológiájához

A hamarosan patinásnak számító Forrás-sorozat második filozófiai fogantatású kötetének* megjelenését olyan eseménynek tartom, amelyet nem elég csupán tudomásul venni. Ha már megtörténhetett, hogy az első kötetről (Tamás Gáspár Miklós: *A teória esélyei*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975) a hazai kritika jószerével alig közölt érdemlegeset, a most induló, fiatal szerző könyve jó alkalom egyrészt a mulasztások bizonyos fokú pótlására, másrészt az egész jelenség értelmezésére. Ha ugyanis a két egyéni munka mellett még a *Szövegek és körülmények* (Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974) című, a Tamás-féle könyvvel szinte hasonló sorsú gyűjteményt is tekintetbe vesszük, megállapíthatjuk, hogy ezekben az egyéni és kollektív jellegű antológiákban valami olyasmi jelentkezik, ami csak egész művelődésünk összefüggéseiben elemezhető.

Elősorban talán a Kriterion vállalkozását méltassuk. A kiadó ez alkalommal, mondhatni, járatlan úton indult el. Nem kisebb feladatot vállalt magára, mint azt, hogy új hagyományt teremtsen, az elsőkötetes költők és novellisták rajtoltatása után, most fiatal filozófusokat, szociológusokat és esztétákat bocsásson szárnyra. Ami azonban eleinte többé-kevésbé spontán kezdeményezés lehetett, az most, a második kötet után már kellően mérlegelt ismérvek, sarkallóan kritikai szempontok megfogalmazását, sőt a jövő felé mutató kiadói koncepció kidolgozását igényli. Ha a szépirodalmi munkák esetében az indítás másfél évtized alatt felgyült tapasztalatokra támaszkodva, a közönség részéről ismételtlen megnyilvánuló kedvező fogadtatásra számíthatott, a fiatal kritikusok és társadalomkutatók lanszírozása több függő kérdés tisztázását feltételezi. Például: milyen mértékben kötelező (szerzőnek és szerkesztőnek) az olvasó feltételezett befogadóképességével számolni?

Előljáróban leszögezhetjük, hogy a kiadó kísérletét lényegében sikeresnek, olyanak kell elkönyvelnünk, amely művelődésünk mai és holnapi szükségleteit jól mérte fel. Ezért nem hat túlzásként Domokos Gézának a csíkszeredai író—szerkesztő—olvasó találkozón a *Szövegek és körülményekkel* kapcsolatban elhangzott kijelentése. Valóban jelentős „próbálkozást” vitattak meg a helybeli Művelődési Házban, és tegyük rögtön hozzá, ez a minősítés a maga sajátos jelentésében a két egyéni kötetre is maradéktalanul érvényes. Most fordult elő ugyanis először a romániai magyar művelődésben, hogy szinte egyidejűleg több ígéretes tehetségű fiatal filozófus startol. Reményekre jogosító s e várakozásokat kielégítő indulásokat eddig is köszönthettünk. Az örömdetesen új viszont a „másfajta raj”-nak ez az együttes fellépése. Azoknak a figyelemreméltó elméleti írónak a jelentkezése, akik — József Attilával szólván — tényleg másként ejtik a szót.

Előzmények

Ismeretes, hogy művelődésünknek nem a filozófia, nem a társadalomtudomány volt a legerősebb oldala. A két világháború között hiányoztak a kutatómunkát s az utánpótlást biztosító világi intézmények. A teológián főként a hittudománnyal egyeztetett irányzatokat tanították. Voltak azonban e karokon is gondolkodók, akik a maguk szemléletének keretei-korlátai között az itteni létre jellemző tudatállapotok problémaérzékeny jellemzését nyújtották. A másik oldalon, főként a *Korunk* körül csoportosultak a marxista filozófiát meghonosító és ismertető írástudók, akik közül csak néhány jelentetett meg a felszabadulás után önálló munkát. Ami pedig a feltörő fiatalok érvényesülését illeti, a harmincas években a munkásmozgalom hatósugarán kívül tevékenykedők körében kiéleződő nemzedéki konfliktus nem annyira a tulajdonképpeni bölcséleten, etikán belül, hanem inkább az új generációnak a szociológia, jobban mondva a szociográfia felé forduló érdeklődésében jutott kifejezésre.

* Molnár Gusztáv: *Az elmélet küszöbén*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

A hatvanas évek elején az alkotó marxizmus szellemétől gerjesztett kutatás a romániai magyar művelődésben is meghozta a maga szerény, de biztató eredményeit. Nem volna nehéz kimutatni, hogy a most színre lépő fiatalok inasévei arra a szakaszra esnek, amelyben a felsőfokú szakoktatásban, a folyóiratok és kiadványok szerkesztésében ösztönző légkör kezdett meghonosodni. Ezek azok az esztendők, amelyek a sémák első áttörését, az információk világáramlásába való bekapcsolódást, hagyományaink árnyalt újraértékelését s az önismereti érdeklődés megélénkülését hozták magukkal, a többi között Bretter Györgynek és Rácz Győzőnek a kritika által indokoltan méltatott könyveiben. Ebben az értelemben is indokolt volt Domokos Géza megállapítása, hogy a filozófiai hajlamú kritikusok indulásában „az idők jelét, az energiák tanúságát” kell látnunk.

(Szabadjon itt — valaminő „alanyi lábjegyzet-”ként — megírnom, hogy tanári munkámban hosszú időn át nyugtalanított a kérdés: miért tűnik fel oly ritkán igazi tehetség a filozófiai karon, amikor az egymást követő Forrás-nemzedékek tanúsága szerint is a magyar irodalom- és nyelvszakon szinte évről évre jelentkeznek tollforgató hallgatók, akik gyakran már az egyetem padjain ismert költökké, írókká válnak. Ezt a gondot oldották most fel bennem a bemutatkozó fiatalok, akik közül néhányan tanítványaim voltak az egyetemen, több kéziratuk közlésénél pedig szerkesztőként bábáskodtam. Túlzás nélkül állíthatom, hogy problémájuk különféle vetületeivel évek óta viaskodom.)

Ha már a genealógiánál tartunk, ne feledkezzünk meg a „szövegírók” porondra lépését mindössze egy évvel megelőző másik gyűjteményes kötetéről. A tizenöt, többnyire ugyancsak filozófiai jellegű tanulmányt tartalmazó *Látóhatár* című (Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1973), Tóth Sándor szerkesztésében megjelent antológiára gondolok, amelynek sajnos szintén nem sikerült élenkebb visszhangot kiváltania. Pedig a benne található írások között nem kevés az olyanoknak a száma, amelyek már az új idők új jeleit viselik magukon. Igaz, a válogatás nem szűrte ki teljesen a régi megközelítésekre emlékeztető dolgozatokat, a kötet egésze azonban (nemzedékek együttműködését is példázva) kétségtelenül a jóirányú változás felé mutat. Erényei között főként a romániai magyar művelődés kérdéseire figyelmező orientációt emelném ki.

Láthatjuk tehát, fiataljaink nem minden előzmény nélkül robbantak be a szellemi életbe. Ez a megállapítás azonban távolról sem kívánja tényleges újszerűségüket csökkenteni vagy kérdésessé tenni. Még kevésbé próbálja őket valamilyen gyámkodás alá vonni. Ha Egyed Péter a kötetet „együttes hadítet”-ként méltatta (*Echinor*, 1975. 4—5.), fogadjuk el ezt a minősítést. És ezt még abban az esetben is meg kell tennünk, ha azok, akiket esetleg a marciális kihívás közvetlen céltábláinak vagy ellenzőinek vél, valójában és többségükben a — kritikai szempontokat is megfogalmazó — támogatók kategóriájába tartoznak.

Új nemzedéki csoportosulás?

Noha a *Szövegek és körülmények* sorozaton kívül jelent meg a piacon, a Tamás Gáspár Miklós és a Molnár Gusztáv kötetén található ismert Forrás-embléma (Ágoston Vilmos, Mózes Attila és Szilágyi N. Sándor első könyve ugyancsak e borítóval fog megjelenni) szinte szuggereálja a kérdést: a fiatal esszéírókban új nemzedéki csoportosulást kell-e üdvözölni? Tény, hogy korukat s fellépésük idejét tekintve szerzőink nagyjában az ún. harmadik Forrás-nemzedékhez tartoznának. Mintha a megfelelő kritikai fogadtatás elmaradása is közelítené őket azokhoz a költökhöz és novellistákhoz, akiket e gyűjtőfogalom alatt „könyveltek el”, anélkül azonban, hogy az előttük járó két csoport kiváltotta figyelemben részesedtek volna. A kérdés nyilván ennél sokkal összetettebb, s ez a szempont különben is felületi. Semmiképpen sem releváns a kérdés megválaszolásában.

A különböző időkben színre lépő alkotó nemzedékek arculatának, egymáshoz való viszonyának feltárása, a tömörülésüket meghatározó társadalmi-kulturális mozzanatok számbavétele művelődésünk határai között is nélkülözhetetlenek mutatkozik. Ma már irodalomtörténetként tanítják az iskolában nem csupán az *Erdélyi Fiatalok* vagy az *Új arcvonal* című antológia megjelenését a harmincas évek elején, hanem a romániai magyar líra korszerű megújulását kiváltó első Forrás-nemzedék jelentkezését is (1957—1958). A fiatal generációt elsősorban társadalmi kategóriaként kezelve, a nemzedéki stafétát a mi viszonyaink között is fejlődést előremozdító tényezőnek tartom. Művelődésünk holnapjának biztosításáról lévén szó, a staféta fogalmához számomra — többek között — az együttműködésé társul. Együttműködésén viszont nem kényszeredett hasonulást, hanem olyan szintézist

érték, amely a különböző korosztályok tapasztalatainak és képességeinek felfokozott summázását teszi lehetővé.

Ha most ebben a szellemben azt vizsgáljuk, kialakult-e fiataljainkban ama bizonyos csoporttudat, akkor arra is emlékeztetnénk, hogy egy irodalmi, művészeti vagy bölcséleti tömörülés nem mindig szabatos programnyilatkozattal bont zászlót. Gyakoribb (s valahogy így történt az első Forrás-nemzedékekkel is), hogy azonos, illetve rokon természetű életérzést, szemléletet, stíluseszmenyt stb. kifejező, s korban egymáshoz közel álló fiatalok egybeverődése csak menet közben nyer — legtöbbször kritikusok közvetítésével — tudatos megfogalmazást. Az „önmagában lévő” csoport ezzel „önmagáért való”-vá válik, s elindul azon a pályán, amelynek kezdeti hangulatát rendszerint az egymásra találás eufóriája lengi át, hogy később, a szinte elkerülhetetlen felbomlás bekövetkeztével, már csupán az „összetartás malomkönyvi nyomása” utáni nosztalgia jellemezze.

A fiatal esszéírók esetében, A *szövegek előtt* című bevezető szerzője, Bretter György (akit egyébként Molnár Gusztáv Csikszeredán az összetartozást kicsiholdó vitapartnerként jelölt meg) rögtön a bemutatás pillanatában vállalta a tudatosító szerepét. Funkcióját a lehető legigényesebben kívánta betölteni, s a csoport kialakulását társadalmi-kulturális elvárásokra vezette vissza. „A szövegek előtt” kifejtettek lényege az, hogy az új nemzedékre sajátos feladat vár, s ezt senki helyette el nem végezheti. Bretter elsősorban „a szimbólumok vizsgálatát” kéri a bemutatott szerzőktől, akiknek szerinte meg kellene akadályozniuk, hogy „a kultúra egésze mítosszá” váljék. Bretter úgy látja, hogy az új generációkat már nem köti az ideológikumnak az a nyelve, amelyet az előző nemzedék „a polgári társadalom ideológiai nyelve” ellen folytatott harcában alakított ki, aminek következtében érzelmileg is szorosan tapad hozzá. E kötelekektől mentesen a fiatal gondolkodók vizsgálni képesek „a nyelvi monolitást” megszüntetni, „a partikuláris nyelvek sokaságát” pedig a sokféleség egységeként felfogni (i.m. 6—7.).

A bevezető tehát a nyelvbírálatban rejlő lehetőségek felismerésében, illetve további kiaknázásában jelöli meg a „szövegírókat” sarkalló ösztönzést. Megelégszik azzal, hogy csak utaljon a részletező szociológiai magyarázat nyújtotta mélyebb indoklásra. Amennyire termékenynek ígérkezik a nyelvkritikában kifejeződő társadalomanalízis (noha nyilván ez csak egyike a kínálkozó megközelítéseknek), olyannyira kétséges, hogy e feladat teljesítése szinte kizárólagos jelleggel az — egyébként tényleg előnyösebb helyzetben lévő — fiatalok hivatása lenne. Az említett érzelmi kötöttség ugyanis nem minden esetben jár a megjelölt fatális következményekkel. Hatékony munkamegosztás, együttműködés ezen a téren is elképzelhető, s éppen a nemzedéki elzárkózás visszautasítása jellemzi annak a Molnár Gusztávnak az álláspontját, akiben a legtudatosabban élnek a csoport kialakulását és további pályáját megszabó dilemmák. A csikszeredai találkozóon különben éppen Molnár hangsúlyozta: az együvé tartozás nem akadályozhatja meg, hogy mindenki „a maga szigorúan megvont útján” haladjon.

A tanulmánykötet, amely egyébként csak töredékesen, vagy, ha úgy tetszik, virtuálisan felel meg a bevezetőben található ismérveknek, nem tükröz egységes álláspontot. Nehezen is tükrözhetne, hisz a szerzőket (Ágoston Vilmos, Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv, Szilágyi N. Sándor, Tamás Gáspár Miklós), a tematikai változatosságot is figyelembe véve, eleinte főként az látszik összekötni, ami számukra elfogadhatatlannak mutatkozik. Az egységes álláspont hiánya ellenére is fellelhetők azonban mind a konvergáló érdeklődés, mind a „más”-ság letagadhatatlan jelei. Ezek a vonások azonban nem csupán a kötet szerzőinek (különben is csak eufemisztikusan csoportnak nevezhető) tömörülését jellemzik. A „másfajta raj” jegyei különböző arányokban megtalálhatók azóta Bokor András, Egyed Péter, Király István, Salamon Nikó s az esszéíró-kritikus Szócs Géza írásain. A névsort, bizakodva, még nyitva hagynám...

„A kritikai magatartás kialakításának görcsös hajszolásán” (Bretter) kívül, jellegzetes vonásként mutatható még ki — ugyancsak eltérő mértékben — mind a konformizmust elhárító erkölcsi motivációjú gondolkodás, az ennek megfelelő sokszor frappáns kifejezési formával, mind az a tájékozottság, amely nem csupán naprakész jellegével, hanem történelmiségével is (ha minden hivatkozásnak fedezete van) tüneményesnek mondható. Ezek a jellegzetességek olykor erények és gyarlóságok keverékeként minősíthetők. Jó viszont, hogy a keveredési arány az erények túlsúlyát mutatja.

A görcsös igyekezet mint gerjedelem ugyanis nem mindig a legjobb tanácsadó. A radikális bírálat egyébként jogos követelménye sem feltétlenül a minden összefüggésből kiszívetelt, minden szerzői szándéktól, mögöttes vagy implikálható jelentéstől kérlelhetetlenül elvonatkoztatott szöveg boncolgatásával azonos. Talán

erre gondolva mondhatta azt is Domokos Géza, hogy a fiatal kritikusok nem csupán a rossz nyelvek szerint „tartottak rettegésben” az irodalmi életet, hanem ez a szerep valahol egy kicsit saját illúziójuk is volt...

Ami a sablonmentes, egyéni utakon történő járásról illeti, ezt a programot, főként az elmélet területén, csak bátorítani lehet. E tekintetben egyébként a fiatal esszéíróknál igazán nincs az embernek hiányérzete. A polgárpukkasztás burzsoák hiányában is adott esetben eszmeigerjesztő lehet, de a kultúra története azt mutatja, nem minden kihívás bizonyult művelődésteremtő aktusnak. Amilyen rokon-szenves a vidékiességgel, a dezinformáltsággal dacoló tájékozottság, olyan taszító volt például Tamás Gáspár Miklósnál az adatokban és idézetekben nemegyszer tobzódó műveltségfitogatás. Valószínű, az ilyenfajta exhibicionizmus az értelmiségi gyermekbetegségekhez tartozik. Ha a megszokott tekintélyekre való hivatkozásokkal szemben üdítőnek, sőt felszabadítóan érezhetjük a legkülönbözőbb szerzők, irányzatok felvonultatását, a *déja vu* élménye többnyire lehangoló. Én inkább elgondolkoztatónak érzem, ahogy a filozófia történetének néhány kiérdemesült tételét egy új szellemi földréssz felfedezésének izgalmával és megilletődöttségével újraforgalmazzák. Ezért is tartom biztatónak, sőt biztosítéknak az ugyancsak Molnár Gusztáv által többször nyomtatékosan megfogalmazott igényt önmaguk szigorú ellenőrzésére.

A „más“-ság önmagában még nem érték. Jelentésben, következményekben akkor válik igazán gazdaggá és gazdagítóvá, ha a rutint megszakítva a jövőt, a holnap üzenetét fejezi ki. Ebben a viszonyítási rendszerben s ebben a perspektívában a tabukat, mítoszokat bíráló fiatal filozófusok hangja valóban az ösztönzően szokatlant képviselheti művelődésünk kiteljesítendő polifóniájában.

Új műfaj?

Ákár csoportnak nyilvánítjuk a fiatal esszéírókat, akár nem (a kérdés *egy-értelmű* megválaszolását nem érzem lényegesnek), kétségtelenül összekötő közegek tekinthető még a rájuk különböző mértékben hatást gyakorolt gondolkodók eszmeisége. Annak a szellemi univerzumnak az égboltján, amelyben otthonosabban mozognak, olyan állócsillagokat találunk, mint Lukács és tanítványai, Althusser, Wittgenstein és Barthes, Goldmann, Kafka, Marcuse és Fábry. A régi nagyok közül pedig előszeretettel hivatkoznak Pascalra, Kantra, Hegelre és Bergsonra. Anélkül, hogy összes (és valószínűleg állandóan változó) preferenciáikat felsorolhatnám, megállapíthatjuk: ízlésük vegyes, de igazán nem rossz. A döntő persze az, mivel szűrődik át, mivel ötvöződik bennük e mozgalmas korszaknak — gyakran az egymást váltogató divatáramlásokra is emlékeztető — szellemi forrongása.

A különböző „új hullámok” — mint ismeretes — rendszerint műfaji újításokkal mutatkoznak be. Megőrizvén a kellő arányokat, nem érdektelen ebből a szempontból is szemügyre venni a fiatalok teljesítményét.

A *szöveg eltérítése* című kísérletében (Korunk Évkönyv, 1976), amely ugyancsak furcsa módon kedvezőtlen fogadtatásba ütközött, Aradi József arra vállalkozott, hogy a fiatalok tanulmánykötetének címét egy új műfaj felmutatásának az igényével értelmezze. Aradi (sok átérző képességről s nem kevés azonosulási készségről, valamint bíráló veletlenségről tanúskodó) fejtegetései nyomán a szöveg „szöveggé” lényegül, és mielőtt „eltérítenék”, sajátos műfajjá alakul. Aradinál ez a kommunikációelméletből és a szemiotikából ismert, s ott bizonyos akusztikát nyert fogalom azt a magatartásbeli, gondolkodásban és stílusban kifejeződő képződményt hivatott megjelölni, amely a maga szükségzerű elvontságában a „vajúdo világ anti-nómiát”, valamint „cselekvésképtelenség” érzetét tolmácsolja. Az *Évkönyv* szerzője megpróbálja az esszé és a „szöveg” viszonyát is körvonalazni. Hangsúlyozza az utóbbi racionális fogantatását, nem huny szemet a felfedezettnek vélt műfaj buktatói fölött sem: „a hittől elszakított tudás kinyitói” között, a szöveg „öncélú absztrakciónak” minősülhet.

Aradi József (idézójel nélküli) szövegének legebevezetőbb pontja, hogy minden konkrét hivatkozás hiján (s ez nem a szerző hibájából történt) nem nyújt elég fogódzót értelmezésének, illetve bírálatának befogadásához. Talán ez lehet az egyik oka annak, hogy kísérlete, amely pedig az *egyetlen érdemleges próbálkozás* a kötet, illetve a jelenség felmérésére, nem csupán értetlenséggel találkozott, hanem indokolatlanul indulatos elutasításban részesült — éppen azoknál, akik felé oly megértő közeledéssel fordult. (Vö. Agoston Vilmos: *Korunk-évkönyv*, 1976. Hargita, 1976. június 27.; Tar Károly: *Korunk könyve*. Ifjúmunkás, 1976. szeptember 19.)

Nem kívánok most e mozzanatról idézni. A reagálás, ismerjük be, nem a legmeggyőzőbb megnyilvánulása volt annak az önkritikai, illetve minden kritika

íránt fogékony szellemnek, amelynek szükségességét a „szövegírók“ oly sűrűn hangoztatják. A magam részéről inkább Aradi műfaj-konstituáló vállalkozását tartom túlhajtottnak. A „szöveg“-et botcsinálta műfajnak érzem. Valójában többnyire a filozófia, a nyelvkritikai megközelítésű kultúrkritika, a társadalomelmélet, a mítoszértelmezéssel közvetített antropológia, az eszmetörténet s az irodalomkritika határterületein mozgó írásokról van szó. Műfajilag a változatosság és képlekenység gazdag skáláján, amely — a tér-idő megszabta konkrét körülmények sajátos jegyeit viselve — az esszétől, az olvasónaplón s a szokványos kritikán át a kollázsig terjed. Ami számomra igazán egyedi élményt jelent, az a bennük megnyilvánuló — ha szabad ezt a kifejezést használni — *akceleráció*. Ha a fiatal kritikusok tényleg nem minden előzmény nélkül robbantak is be a kulturális életbe, jelentkezésük pedig nehezen lehetett volna a megváltozott szellemi légkör hiányában elképzelhető, tény, hogy késznek tűnő remek vértzetben és magabiztosan léptek porondra. És tették mindezt a szellemi-erkölcsi önállóságnak alapjában véve tiszteletreméltó demonstrálásával.

E sajátosságok különösen a csoport két önálló kötettel rendelkező tagjánál figyelhetők meg. Tamás Gáspár Miklós említett könyve valóban a meglepetés erejével hatott. A már felsorolt kvalitások mellett, a tartalomnak s a formának azt a benne érvényesülő egységét emelném ki, amely — széles klaviatúrán — eredeti gondolatok eredeti, s tegyük hozzá, a nemegyszer jelentkező erőltetett fordulatok ellenére gyakran csillogó stílusú, nyelvi leleményekben gazdag tolmácsolását biztosítja. Molnár Gusztáv tanulmánygyűjteménye stílusában kevésbé brillíroz, de egységesebb kompozíciót mutat, és következetes eszmei törekvést fejez ki. Jellemző, hogy mindkét válogatás címe az elmélet szükségességét hirdeti, s ezzel a fiatal szerzők vállalkozásának vezérmotívumához jutottunk.

A teória vonzásában

A két, szerény megfogalmazású cím a fiatalok ama szándékát exponálja, hogy egy korszerűsített fogalomrendszer kidolgozásával is valami újat hozzanak az elmélet, különösen pedig a társadalomelmélet terén. Rendkívül erős, s tegyük hozzá, radikális elméleti igény munkál bennük. E valóban sürgető társadalmi rendelkezés megfelelő program jelentkezését csak köszönteni, csak támogatni lehet. Ez a magatartás — többek között — azt is megköveteli, hogy az üdvözölt elméleti törekvés szemléleti-metodológiai alapjait közvetítő tételeket ugyancsak igényesen vizsgáljuk meg.

Mindenekelőtt a *Szövegek és körülmények* bevezetőjéhez kell visszakanyarodnunk. Bretter György nem csupán az adott társadalmi-kulturális elvárásokból vezeti le a fiatal gondolkodók csoportos jelentkezését, hanem tágabb összefüggésekben „századunk jellegzetességeit“ is tekintetbe veszi. E jellegzetességekhez tartozik — felfogásában — az az ellentmondás, amely egyrészt „a lét partikularitásának mély átélését lehetővé tevő társadalmi helyzet“, másrészt pedig az egyetemesség (világ-gazdasági, kommunikációbeli, ökológiai és demográfiai tényezőktől meghatározott) erősödő tudata között feszül. Bretter úgy látja, hogy az ebből az ellentmondásból fakadó problémák tanulmányozása eddig ismeretlen lehetőségeket nyit a filozófia számára. A mi körülményeink között pedig — szerinte — ezt a vizsgálódást ösztönző érzelmi indítékok is sarkallhatják.

A *szövegek előtt* szerzőjétől kitapintott antinómia valóban serkentő témának, illetve elméleti szempontból kedvező helyzeti energiának bizonyulhat. Az ellentmondás megfelelő tudatosítása megóvhatja a kutatót mind a kisszerű helyi problémákban való elmerüléstől, mind a partalan általánosságban történő felszívódástól. Századunk egyik fő jellegzetessége — véleményem szerint — éppen abban ragadható meg, hogy az emberiség sorsdöntő problémái tényleg csak planetáris összefogással, de mindig a sajátos, a partikuláris érdekek, törekvések, energiák figyelembe vételével és alkotó bekapcsolásával közelíthetők meg. Az emberiség egyetemes érdekei és céljai nem antagonizálhatók a népek, nemzetek és nemzetségek érdekeivel, céljaival. A világ mai képe mind az egyetemesség erősödését munkáló, mind a sajátos azonosságok tudatosodását elősegítő tendenciák érvényesülését mutatja. Azoknak, akik e tendenciák metszéspontjain kívánnak elméleti tevékenységet kifejteni, nincs, nem is lehet könnyű dolga. Hol az egyik, hol a másik „trend“ hatása alatt csak nehezen valósíthatják meg azt a dinamikus egyensúlyt, azt a szintézist, amely a megfelelő megoldást szavatolja.

A fiatal elméleti írók munkásságának különböző szakaszai és termékei e nehézségek nyomairól, az ellentmondásból származó dilemmák következményeiről árulkodnak.

Így, amennyire megértem — (akár egy képzeletbeli szellemi traumatológia felől) — elutasító magatartásukat mind a romantikus-mitomán történelemszemlélettel s az ennek megfelelő, a történelem kutatását és írását problémátlannak tekintő, naiv ismeretelmélettel szemben, olyannyira kétkem, hogy az eltérő társadalmi körülmények között elfogadott értékek átvételének kategorikus tagadása (az egész ide vonatkozó könyvtárnyi irodalom igényes számbavétele nélkül) elméleti vagy gyakorlati szempontból elfogadható lenne. Nem ez a tagadás növeli az elmélet esélyeit. Osztom és átérzem a viszolygást minden olyan társadalmi nézettől, amely — előítéletek, hamis tudatok hatása alatt — összemossa a különbségeket és elküldösi az ellentmondásokat eszmény és tényvalóság, szándék és megvalósulás között. Ez a szubjektív élmény azonban nem igazolja — főként az elméleti pretenciók síkján — a tényítéletek s az értékítéletek ugyancsak kategorikus ellentétezését. És mindezt annak ismeretében, hogy e weberi-popper fogantatású antagonizálást már Gunnar Myrdal, C. Wright Mills, Jacques Monod és mások is feladták. E nevekre nem tekintélyérvként hivatkozom.

Ismétem, nem vonom kétségbe, hogy mind a történelem, mind a szélesebb értelemben vett szociológia vonatkozásában szükséges (episztemológiailag is) a szigorú modern bírálati szempont érvényesítése, s ennek során — véleményem szerint — hasznosnak bizonyulhat a Rickert, Dilthey, Weber, Wittgenstein, Popper és mások felfogásához kapcsolódó tételek nem kevésbé szigorú kritikai újrvitatása is. Ez feltételezhetően racionális-korszerű vállalkozás lenne. Nem tartom viszont sem ésszerűnek, sem időszzerűnek, ha valamilyen kritikátlan „retro“-buzgalomban újraérvényeseknek nyilvánítanánk olyan nézeteket, amelyeknek végkövetkeztéseit például éppen a hagyományok átvételében valószínűleg maguk a felújítók sem vállalnának.

Talán nem alaptalan éppen ezért a feltevés (a remény?), hogy a meghirdetett önellenőrzés folyamán a történelmi-kulturális örökség kritikai átvétele nem mutatkozik majd teljesen megoldhatatlannak, s legalább az a nézet is elfogadtatik, hogy tényítéleteknek és értékítéleteknek (noha az értékpremisszákat akadályozhatják is a megismerést) nem muszáj feltétlenül antagonisztikusan egymáshoz viszonyulniuk.

Várakozásomat táplálja — többek között — az a tény, hogy a *Szövegek és körülmények* első kitűnő esszéje éppen a humanista Fábry Zoltán hitét és félelmét idézi fel. A szerző, Agoston Vilmos pedig úgy vallja magáénak a stózi hagyatékot, hogy az örökségből kiválasztott értékek nem sok tekintetben különböznek az e hagyatékban vele osztozó idősebbektől. Az említett feltevésben erősít meg továbbá a Molnár Gusztáv kötetén végighúzódo törekvés. Szerzőnk olyan elméleti építkezésre vállalkozik ugyanis, amely létfontosságú szükségletekből fakadóan s határozott gyakorlati finalitással, az adott társadalmi struktúrák elemzését nyújtán. E törekvéshöz illeszkedő feladat, a közép- és kelet-európai társadalmak elméleti modelljének megfogalmazása pedig letagadhatatlan értékpreferenciákról tanúskodik. Meggyőződésem, hogy e vállalkozásban munkáló értékpremissa nem fogja szerzőnket abban megakadályozni, hogy az elmélet küszöbét átlépje.

Az elmélet mint kulturális tett

Ha írásom elején a művelődésünk egészen belül elvégzendő elemzés szükségére utaltam, most, hogy a vizsgálódás vége felé közeledem, választ kell keresnem arra a kérdésre is: hogyan látják a fiatal elméletírók helyüket és szerepüket a romániai magyar kultúrában? A kérdés azért is megkerülhetetlen, mert szerzőink — imponáló módon — komolyan veszik magukat, s többen közülük, épp ennek a komolyságnak a jegyében, már szembenéztek e kérdéssel. Válaszaik épületek.

A *Szövegek és körülmények* bevezetőjében Bretter nem kerüli meg ezt, a csoportos jelentkezés megítélésénél csöppet sem mellékes szempontot. A *szövegek előtt* szerzője a fiatalok természetes óhajaként regisztrálja, hogy a sokoldalúság vonalán a filozófiával kívánják működésük közeget gazdagítani. Ez az óhaj, noha nem mindig bizonyult oly természetesnek (egyébként nemegyszer akadályokba is ütközött), a következetes megvalósítás nyomán értékes kulturális tette válhat. Ha a tudomány érvényesülésében művelődésünk, sőt e művelődésben kifejeződő közösség élet- és jövőképeének döntő ismérvét ismerhettük fel, akkor ez a kritérium (talán még fokozottabb mértékben) a valóban modern filozófiai, társadalomelméleti gondolkodásra is alkalmazható. Művelődésünk belső tagolódása és korszerűsödése nem csupán az egzakt tudományok térhódításában, hanem a mai világot s a mai embert értelmező bölcsélet megújításában haladhat előre. Az élet- és jövőképeség egyik megnyilvánulása és záloga pedig az a sokrétűség, az a változatosság, amely ezen a téren is pótolhatatlan serkentő tényező.

Kötetük, törekvéseik kulturális helyéről és hivatásáról a csíkszeredai találkozóan az a Molnár Gusztáv beszélt, akiben ez a problematika talán a legerősebben él. Molnár mindenekelőtt türelmet kért tényleges vagy virtuális olvasóiktól, s ezt azzal indokolta, hogy a szigorúan spekulatív eszmeifuttatásokra minden kultúrának távlatilag szüksége van. Az ilyenfajta gondolkodás haszna — szerinte — hosszabb távon igazolódhat be.

Nincs okunk e „kulturstratégiai“ érvelést visszautasítani. Sőt. Legfeljebb a stratégia alkalmazására figyelmeztetnék, a Molnártól igazán nem távol eső felelősség jegyében. Ha a nyelv valahol erkölcs, a szellem, amelynek az előbbi hordozója és kifejezője — még inkább az. A szellemerkölcs (szabadjon ezt a Fábry-ihletésű kifejezést használnom) alapnormája pedig éppen a felelősség. Lukács Györgytől tudjuk, mi történe, ha az elméletet a taktikához igazítanók. Amikor tehát a perspektivikus célkitűzések és törekvések közelebbi valósága érdekel, nem arra gondolok, hogy őket a rossz értelemben vett taktika aprópénzére váltsam. Az elmélet művelődésbeli funkcionalitását szeretném előtérbe helyezni, ami — többek között — a témák rangsorolását, a létfontosságú problémák kijelölését, s végül, de nem utolsósorban az elmélet megközelíthetőségét jelenti.

Tudom, az elméletnek megvannak a maga sajátos követelményei, amelyekről a színvonal feladása nélkül nem mondhat le. Tudom, az autentikus új értékek befogadása mindig nehézségekbe ütközött, illetve rendszerint erőfeszítést igényelt. Tekintetbe veszem még a körülmények hatalmát is, de mindezt egybetéve sem tartom a magas elméleti színvonalat s az érthetőséget elvileg összeegyeztethetetlennek. A filozófiatörténet nem egy bizonyító erejű példájára hivatkozhatnak, de most csak azt a szempontot emelem ki, hogy az elmélet bevitelére a mindennapi életbe az elméletirők részéről is kemény erőfeszítést feltételez. E tekintetben egyébként Rácz Győzővel értek egyet, aki a művészet berkeiben különbséget tett a megvalósíthatatlan „közérthetőség“ és ama követelmény között, hogy a műalkotás a maga logikáján belül váljék érthetővé. Nos, mutatis mutandis, ha ezt a szempontot a társadalomelméletre alkalmazzuk, úgy érzem, még mindig bőven marad, amit a fiataloktól számon kérhetünk.

Persze, a nemzedéki staféták esetében gyakran felmerül a kérdés, hogy azok, akik az újítók szerepében lépnek fel, tulajdonképpen kiket is képviselnek? Puszta önmagukat, vagy a mögöttük már meghúzódó, illetve a még csak potenciálisan létező jövő nemzedéket? Releváns volna megtudni, hogyan viszonyul a „szövegek“-hez a szerzők kortársainak színe-java.

A Forrás-szerzők gyakorlatából egyébként tudott, hogy mire az induló költő első kötete napvilágot lát, s a kritika lereagálja, a szerző rendszerint már rég túljutott első nyomtatott könyvének színvonalán és problematikáján. (Tamás Gáspár Miklós-nál például határozott tendencia mutatkozik művelődésünk időszerű jelenségeinek igényes elemzésére, eddigi hangvételének a felelősség jegyében történő módosítására.)

Könnyen előfordulhat, hogy az én konkrét észrevételeim egy része is időközben tárgytalanná vált. Nem szabad ugyanis azt sem szem elől tévesztenünk, hogy az elemzett írások zöme kísérletnek, útkeresésnek minősíthető.

Ezt a kockázatot is vállalni kellett.

Erkölc, közerkölc, erkölcsiség

A személyiség pszichikai rendszerében az egyén erkölcsi arculata döntő fontosságú helyet foglal el. Az ember értelmi fejlettsége, szaktudása csak annyiban válik a társadalom számára értéké, amennyiben emberi képességeit a közösségi érdekek megvalósításának szolgálatába állítja, ha munkájával és magatartásával a társadalom haladását és fejlődését segíti elő.

A közösségi és egyéni érdekek összhangja vagy ellentéte, a munkában felmerülő akadályok leküzdésének tudatos vállalása vagy esetleg a nehézségek előli megfutamodás, a társadalmi tulajdon védelme vagy annak károsítása mind olyan megnyilvánulások, melyeket nagyobbára nem a szaktudás, a gondolkodóképesség, hanem elsősorban a személyiség erkölcsi-politikai meggyőződésének milyensége határoz meg.

Az RKP XI. kongresszusa éppen az erkölcsiségnek a szocialista társadalmi viszonyok kiszélesítésében és elmélyítésében betöltött szerepe figyelembevétele alapján dolgozta ki és állította a nép és párt elé, mint cselekvési útmutatót, a szocialista etika és méltányosság erkölcsi programját (*A kommunis-ták munkája és élete, a szocialista etika és méltányosság elveinek és szabályainak törvénykönyve*. Editura politică. București, 1975). Cikkünkben az erkölcs, köz-erkölcs és erkölcsiség fogalmait és a közöttük levő kapcsolatok felvázolása alapján megkíséreljük az egyén erkölcsi arculatának rendszerét elemezni, bemutatni az erkölcsiség tulajdonságrendszerének strukturális és funkcionális modelljét.

1. Az erkölcs mint társadalmi tudatforma

Mint ismeretes, az erkölcsnek — mint sajátos társadalmi tudatformának — megkülönböztető specifikuma abban áll, hogy az emberi együttélés történelmileg változó, törvény által nem szentesített normáit tartalmazza, s az embereknek a társadalomhoz, más emberekhez (csoporthoz), valamint önmagukhoz való viszonyát szabályozza. Annak ellenére, hogy jelentéstanilag az egyes erkölcsi normák, követelmények a történelem folyamán azonosak maradtak, ezek tartalma együtt alakult, változott a társadalmi viszonyok alakulásával, minden esetben kifejezve az új társadalmi viszonyokból fakadó magatartási követelményeket. A jóról és rosszról való képzetek — mondja Engels — népenként és koronként annyira változtak, hogy egymásnak gyakran homlokegyenest ellentmondtak. Az erkölcs tartalma együtt változik tehát a társadalmi és osztályviszonyokkal, s így társadalmi, történelmi és osztályjellege van.

Az erkölcsstan (etika) valamely társadalom (osztály) erkölcsi normarendszerének kidolgozásában a jelenkori társadalom távlati követelményei alapján felvázolja az erkölcs tartalmát, amely az erkölcsi eszmény, alapelvek, normák, valamint az erkölcsi követelmények rendszerét alkotja.

Az elvárando viselkedés modelljét sűrített formában az erkölcsi eszmény képezi, amely kivetíti a magatartás legáltalánosabb követelményeit, s így a viselkedés hosszú távon megvalósulandó modelljét. Az eszmény tartalma sem állandó. A társadalmi viszonyok kiteljesedésével együtt növekednek az emberi magatartással szemben állított követelmények is. Ennek következtében az eszményben foglalt követelmények és a tanúsított emberi magatartás között relatívan, állandó jellegű ellentét jön létre, amelynek végnélküli megoldási folyamatában megy végbe a közerkölcs, valamint az erkölcsiség fejlődése. Az eszmény, éppen sűrített és absztrakt jellegénél fogva, önmagában nem alkalmas az emberi viselkedés konkrét szabályozására. Az emberi magatartás irányítása szükségessé teszi az eszmény alkotóelemeire bontását, s a magatartást szabályozó erkölcsi alapelvek, valamint normák és követelmények pontos körvonalazását.

Az erkölcsi alapelvek a viselkedés általános normáit, követelményeit tartalmazzák. Az eszményhez hasonlóan az alapelvek is a viselkedés általános, a konkrét helyzetek, körülmények sajátosságaitól független érvényű követelményeket szabályoznak. Ilyen alapelvek például a kollektívizmus, a szocialista hazafiság, a tudatos fegyelem stb. Az elvszerűség elve előírja például a gondolkodás és a

beszéd, a szó és a tett egységét, a tulajdon védelmének igényét, anélkül azonban, hogy részleteznék a konkrét helyzetektől függő megnyilvánulás formáit és módzatait.

A konkrét magatartás szabályozásának szerepét az erkölcsi követelmények töltik be. A követelmények egyik csoportja az állandó jellegű, de a konkrét sajátosságoktól elvonatkoztatott magatartás normáit írja elő („Légy becsületos!”, „Légy szorgalmas!” stb.), míg egy másik csoportja a konkrét viselkedés szabályozását (elindítását, fenntartását és elbírálását) biztosítja utasítás, kérés, buzdítás, ösztönzés, jutalmazás, büntetés stb. formájában.

Az erkölcs tehát mint a társadalmi tudat alkotóeleme — a maga módján — struktúrája szerint az eszmény, alapelvek, követelmények rendszere; tartalma a társadalmi és osztályérdekek alakulásával és változásával állandó mozgásban, változásban van.

Az erkölcs — társadalmi tudatformaként — reálissá csak az emberek társadalmi tevékenysége révén válik. A termelés folyamatában az emberek között bonyolult anyagi, szellemi, valamint erkölcsi viszonyok jönnek létre, a meglevőkhöz alkalmazkodnak, illetve a szükségleteknek megfelelően azokon változtatnak. Számolnunk kell tehát a társadalmi osztályok, rétegek meghatározott konkrét viselkedési módjával, erkölcsi arculatával; ezt a szakirodalom a közerkölcs fogalmával jelöli.

2. Erkölcs és közerkölcs

Közerkölcsön valamely társadalom (osztály, csoport, réteg) életstílusában és gyakorlatában meghonosodott, népszokásokban, hagyományokban megszilárdult és a közvéleménytől szabályozott erkölcsi viszonyokat értjük. Bár mind az erkölcs, mind a közerkölcs konkrét tartalmát áttételesen és végső soron a társadalmi lét határozza meg, mégis szerkezetük és funkcionálisuk több vonatkozásban különböznek egymástól. Míg az erkölcs tételesen megfogalmazott elv és normarendszer, addig a közerkölcs népszokásokban, hagyományokban kifejezésre jutó társadalmi magatartási gyakorlat. — Az erkölcs a társadalmi és osztályhelyzetek alakulásával változik, sőt bizonyos alapelveinek, normáinak vonatkozásában meg is előzi a társadalmi erkölcsi gyakorlatot. A közerkölcs viszont éppen hagyományjellegénél fogva nem változik azonnal a társadalmi viszonyok változásával, kialakulása és megszilárdulása csak a régi közerkölccsel (közvélemény) való tudatos szembefordulás, harc eredménye lehet. Így például a kollektívizmus mint a társadalmi és egyéni érdekek összhangjára épített aktív magatartás elve — tételesen megfogalmazva — létezett a szocialista termelési viszonyok kialakítása előtt, a közerkölcsbe s így a közvéleménybe való behatolása viszont csak a szocialista viszonyok kialakulása folyamatában, az individualizmus, önzés ellen folytatott harc alapján mehet végbe. Az uralkodó társadalmi osztályok erkölcsé egységes világnézetre, ideológiára épül, míg a közerkölcs, ugyanazon társadalmi viszonyok keretei között is, eltérhet az uralkodó erkölcs elveitől, normáitól. Így például bizonyos osztályok, rétegek közvéleménye olyan magatartást is támogathat, amely az uralkodó erkölcsi normákhoz viszonyítva erkölcsstelen értékű. Az erkölcs mint alapelv és normarendszer csak tudati szinten létezik (társadalmi tudat), a közerkölcs viszont, lévén az emberek tevékenysége alapján, magatartásban konkretizálódik, s így interiorizált, szubjektív erkölcs, tudati, érzelmi és akarati pszichikus struktúrák rendszere.

3. Közerkölcs és erkölcsiség

Az erkölcsiség az egyén erkölcsi fejlettségének szintjét, az egyes ember magatartásában és tudatában kifejezésre jutó erkölcsöt jelöli. Bár erkölcsiség nem létezik közerkölcs nélkül, hiszen szerves része annak alapján és ahhoz viszonyítva alakul és fejlődik, a közerkölcs mégsem az egyes egyének erkölcsiségének összesege.

Az erkölcsiséget, akárcsak a közerkölcsöt is, a közvélemény szabályozza, s mindkettőt végső soron a társadalmi termelési viszonyok határozzák meg. „... az emberek erkölcsi nézeteiket, tudatosan vagy tudattalanul, végső fokon azokból a gyakorlati viszonyokból merítik, amelyeken osztályhelyzetük alapul — a gazdasági viszonyokból, amelyekben termelnek és cserélnek.“ (F. Engels: *Anti-Dühring*. Budapest, 1950. 97.) Ennek ellenére a meghatározott osztály vagy rétegződés (társadalmi mikrostruktúra) feltételei között élő és tevékenykedő egyén erkölcsisége meg-

egyezhet vagy ellentétbe kerülhet az illető osztály vagy réteg közerkölcsével. A közvélemény ettől függően támogatja vagy fékezi az egyén magatartását. A társadalmi erkölcshez viszonyítva a közerkölcs is lehet pozitív, illetve negatív előjelű. Ezek szerint ugyanazon társadalmi formációban az erkölcs, közerkölcs, valamint az erkölcsiség között bonyolult és igen összetett viszonyok jöhetnek létre. Így például a szocialista termelési viszonyok erkölcsé, a szocialista erkölcs, mivel a széles néptömegek reális érdekeit fejezi ki, haladó, pozitív. A bizonyos rétegek közerkölcsiségét támogató közvélemény bizonyos vonatkozásokban (a munkához való hozzáállás, a tulajdon iránti magatartás, elvszerűség stb. kérdéseiben) a szocialista erkölcs normáihoz viszonyítva lehet negatív. Ilyen esetekben az egyén magatartása vagy megegyezik a társadalom erkölcsi normáival, ellentétbe kerülve viszont a „közvéleménnyel“, vagy e közvélemény hatása alatt cselekszik, ellentétbe kerülve a társadalom erkölcsi normáival, s így tanúsított magatartása lényegében erkölcs-telenné válik.

Az elmondottakból kiderül, hogy egyrészt az erkölcs, közerkölcs, erkölcsiség, bár rokonértelmű fogalmak, mégsem azonos értékű és jelentésű entitások, másrészt a közerkölcs és erkölcsiség alakulását még a szocialista viszonyok között sem lehet a spontán hatásokra bízni. Pártunk politikája, amikor központi kérdésként kezeli a szocialista etika és méltányosság szellemében való nevelést, objektív igazságra támaszkodik, objektív szükségszerűséggel számol.

4. Az erkölcsiség pszichikai struktúrája

Az erkölcsiség tudatos és hatékony alakítása feltételezi egyrészt az erkölcs közerkölcsben konkretizálódó szintjének az ismeretét (különböző társadalmi és iskolai mikrostruktúrák erkölcsiségének reális szintje), másrészt az erkölcsnek az egyén pszichikai rendszerébe való beépülése, tehát tulajdonságokká való alakulásuk pszichopedagógiai törvényszerűségei ismeretét.

A mindennapi nevelői gyakorlat arról tanúskodik, hogy bizonyos nevelőink különböző okokból e kérdést igen leegyszerűsítve s így nem egy esetben hamisan értelmezik. Ime, e felfogás logikai képlete: „Az erkölcs, lévén társadalmi tudatforma — az erkölcsi nevelés lényegében az erkölcsi tudat alakítását jelenti. A tudat alakításának alapvető módszere a meggyőzés. Ha tehát a tanuló tudja a »jót«, azaz ismeri az erkölcs elveit és normáit, akkor már megvalósítottuk az erkölcsiség nevelését.“

A valóság azonban az, hogy az erkölcsiség egyike a személyiség legösszetettebb pszichikai strukturális és funkcionális rendszereinek. Kialakulása és fejlődése több tényező kölcsönhatásának, integrációjának eredménye.

Az erkölcsiség értelmi, érzelmi, valamint akarati pszichikus folyamatok és tulajdonságok szerveződésének eredményeként alakul és fejlődik.

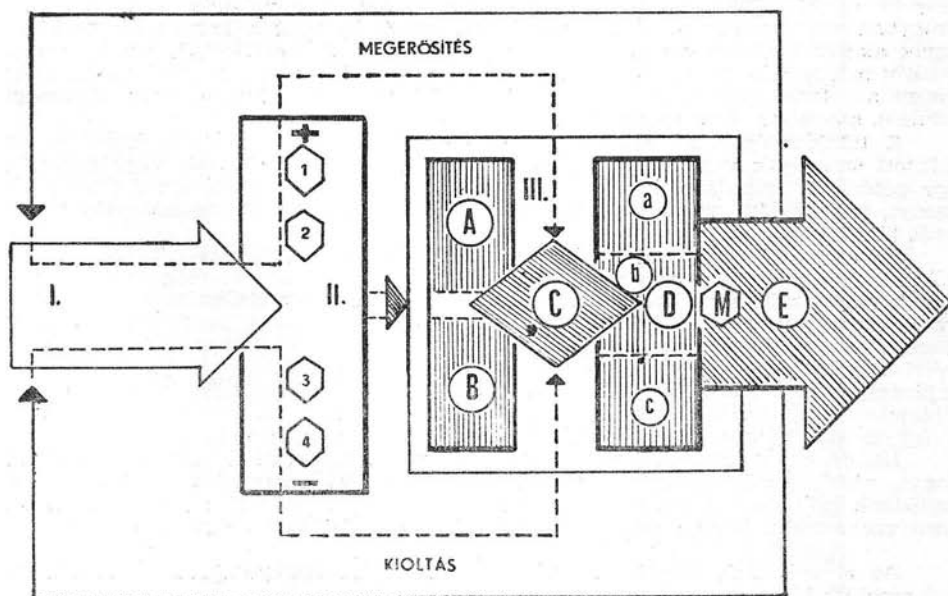
Az értelmi struktúra alkotóelemei: az erkölcsi képzetek, erkölcsi fogalmak, ítéletek, vélemények, valamint az erkölcsi meggyőzés. Anélkül, hogy részleteznénk ezek sajátosságait, hangsúlyoznunk kell, hogy nem különálló, egymástól független képződmények, nem egyszerűen az „ismeretátszarmaztatás“ eredményei, hanem az egyén társadalmi tevékenysége és viszonyrendszere alapján alakulnak, szerveződnek. Alapvető megkülönböztető sajátosságuk abban áll, hogy nem az objektív valóság tárgyainak és jelenségeinek szubjektív termékei — mint általában a tudományos ismeretek —, hanem az emberek közötti kapcsolatokat, a magatartásban kifejezésre jutó viszonyokat tükrözik.

Az erkölcsi érzelmek az erkölcsi magatartás energetikai alapja, valamint szelektáló (szűrő) rendszere. Az ember általában valamely szükséglet (biológiai vagy szerzett társadalmi) kielégítése érdekében cselekszik. A tudatosult szükséglet (motiváció) tevékenység során és annak eredményeként való kielégítése, illetve nem kielégítése pozitív vagy negatív érzelmi átélésekhez vezet, ami a maga módján visszahat a meglévő szükségletekre. Kielégítésük esetén megerősíti, többszöri sikertelenség esetén azok kioltásához vezet. Az utólagos külső hatások már nem azonnal és nem mechanikusan hatnak az egyén pszichikumára, hanem a belső feltételeken (beépült szükségletek, érdeklődés) keresztül, s az egyén magatartását nem egyszerűen a külső hatás, hanem e hatás és a kialakult szükségletek viszonya fogja meghatározni. Magasabb erkölcsi fejlettség esetén, a pszichikum önszabályozó mechanizmusai alapján, az egyén viselkedését már nem is a közvetlen hatás, hanem a társadalmi elvárás távlati követelményei döntik el, s így társadalmi érdekek meghatározta szükségleteinek kielégítése sem azonnal, hanem a társadalmi szükségletek kielégítésének függvényében valósul meg. Sőt az egyén képes

kidolgozni az elvárando, társadalmilag értékes cselekvés belső modelljét, s így tevékenységét e modellhez viszonyítva aktívan szabályozni.

Az erkölcsiség alakulásában döntő szerepet a tevékenység és ennek alapján kialakuló viselkedési akarat mechanizmusok játszanak. Az erkölcsnek az alapelvei, normái erkölcsi tulajdonsággá csakis az egyén tevékenysége révén és annak folyamatában alakulnak át. Számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a cselekvés, a tett önmagában, elszigetelten nem hordozója az erkölcsiségnek. Az erkölcsiség tevékenységben, magatartásban objektiválódik ugyan, de mindenekelőtt viszonyt fejez ki, viszonykategória. Léte és tevékenysége folyamán az egyén hat embertársaira, azok érdekeivel összhangban vagy ellentétesen cselekszik. Ezt a magatartást a társadalom (osztály, csoport, réteg, egyén) elbírálja, azaz visszahat az egyén magatartására, jóváhagyja, illetve elítéli azt. Ebben a hatás—visszahatás rendszerben alakul az egyénnek másokhoz, sőt önmagához való viszonya, ami erkölcsi szükségletekké és erkölcsi értékű tulajdonságok kifejezőjévé válik. A tevékenység tartalmától, a szervezés módjától, valamint a tevékenység kivitelezésében kialakuló viszonyoktól függően alakulnak és fejlődnek meghatározott erkölcsre jellemző viszonyulási formák (polgári vagy szocialista erkölcsi viszonyok), valamint a tevékenység kivitelezését biztosító készségek, akaratú vonások. Az erkölcsiség alakítása — mint viszony alakítása — elképzelhetetlen az egyént körülvevő társadalmi mikrostruktúra (család, iskolai közösség, munkaközösség) alakítása és szervezése nélkül. Az egyén saját tevékenysége alapján viszonyul a közösséghez, amelyben él és cselekszik. A közösség viszont a maga közerkölcsé alapján fogja elbírálni az egyén magatartását. E kölcsönhatás alapján tükrözi az egyén mások és saját maga viselkedését, e viszonyok értékrendjétől függően fogja mások és önmaga viselkedését elbírálni. A közösség közerkölcsének fejlettségi fokától függően, ha az egyén személyes tapasztalata pozitívvá válik, vagyis az illető közösség a szocialista erkölcs elveivel összhangban cselekszik és él, akkor megteremtődik a reális feltétel a szocialista erkölcs elveinek a „befogadásához“, vagyis az elveknek a meglévő szükségletekkel való integrálódásához, ami elvezet az erkölcsi meggyőződés kialakulásához. Ha a közerkölcs alapján a személyes tapasztalat eltér az erkölcs normáitól, vagy velük ellentétben áll, akkor könnyen kialakulhat a „kettős tudat“, ami nem zárja ki a szocialista erkölcs elveinek ismeretét, anélkül azonban, hogy ezen ismeretek — integráció hiányában — meghatároznák az egyén magatartását.

Az erkölcsiség pszichikai struktúráját leegyszerűsített formában tükrözi az alábbi modell:

Az erkölcsiség alakulása szempontjából döntő jelentőségűek a külső társadalmi hatások, ezeket a közvélemény irányítja, pozitív vagy negatív előjellel (I). Az erkölcsiség alakulásában szerepet játszó tényezők (II) közül elsősorban megemlítjük a személyes példát mint közvetlen magatartásmódellet (II/1), a közvetett példát (II/2) és az eszményt, illetve eszményképet (II/3), melyek a viselkedés elvont modelljei, valamint a konkrét viselkedést szabályozó erkölcsi követelményeket (II/4). Ezek a külső tényezők a pszichikus rendszer (III) értelmi (III/A), valamint érzelmi (III/B) rendszerein keresztül hatnak, amelyek révén elindítják a motivacionális állapotot (III/C). A motiváció és akarati szférán (III/D) át elvezet a motivumok dinamikájához (a), az elhatározáshoz (b), valamint a végrehajtáshoz (c), ami a pszichikus rendszer exteriorizációjában, azaz viselkedésben jut kifejezésre (E). Ha a közvélemény megerősíti a magatartást, akkor fokozatosan megszilárdulnak a szükségletek, valamint a tevékenység kivitelezését biztosító akarati vonások — s így kialakul a viselkedés belső modellje (M). Ha a közvélemény visszautasítja a magatartást — akkor ez a meglevő motiváció és szükségletek kioltásához, illetve átstrukturálódásához vezet.

Az erkölcsiség pszichikai struktúráját nem egységes, ellentmondásoktól mentes, amorf, hanem mozgásban, változásban, az ellentétek megoldási folyamatában integrálódó és fejlődő önszabályozó rendszerként kell felfognunk. A külső társadalmi hatások az említett tényezők formájában természetesen külön-külön is hatnak, de beépülésük, pszichikus tulajdonságokká való átalakulásuk függ e hatások egységes erkölcsi értékétől, a hatások kiváltotta tevékenység reális társadalmi értékétől, valamint az elbírálás, visszahatás fejlesztő minőségétől. E rendszerben kialakuló összhang, következetesség hiánya ellentétes előjelű tulajdonságok egyidejű kialakulásához is elvezethet.

5. Az erkölcsiség mint tulajdonságrendszer

Az erkölcs alapelvei, normái, a tevékenység alapján végbemenő interiorizáció következtében, a pszichikus rendszerbe mint erkölcsi tulajdonságok épülnek be. Az erkölcsi tulajdonságok társadalmi értéke tekintetében nem lehet semmilyen rangsorolást elvégezni, fontossági sorrendet megállapítani. Mindegyik egyformán szükséges, jelentős. Az erkölcsi tulajdonságok a maguk módján egy igen bonyolult és integrált nyílt rendszert alkotnak, s ennek következtében nem lehet őket mereven elválasztani egymástól, vagy egymástól függetlenül értékelni. Az erkölcsi vonások szerves és kölcsönös feltételezettségi, meghatározottsági, valamint kiegészítő viszonyban vannak. Így például a szocialista hazafiság mint a kommunista erkölcs egyik alapvető alkotóeleme magában foglalja a közösségi szellem, a munka iránti pozitív magatartás, a tudatos fegyelem, a szocialista humanizmus vonásait is, mint ahogy az elvszerűség is a maga nemében elképzelhetetlen humanizmus, közösségi szellem, szocialista hazafiság nélkül.

E tulajdonságok hatósugara viszont — a cselekvés társadalmi értékétől, az érintett személyek vagy rétegek körétől függően — lehet szélesebb vagy szűkebb. Így például a hazafiság, kollektívizmus stb. elsősorban a társadalomhoz való viszonyt, míg például az önérték, önbizalom stb. az egyénnek önmagához való viszonyt tükrözi.

Az egyén ontogenetikai fejlődésére meghatározott viszonyulási típusok jellemzők. Kisgyermekkorban az erkölcsiség a közvetlen környezetben élők és tevékenykedők magatartásához viszonyítva alakul és fejlődik, s így elsősorban a *másokhoz* való viszonyt szabályozó erkölcsi tulajdonságok alakulnak. A társadalmi hatáskör bővülésével, a társadalom számára közvetlenül hasznos tevékenységben való részvétel alapján, az egyénben kialakulnak a *társadalomhoz* való viszonyt kifejező tulajdonságok. Az ifjúkorban a társadalom szerkezetében betöltött hely és szerep tudatosulásával kezd kialakulni az egyénnek önmagához való tudatosult viszonya s így az önmagához való viszonyt kifejező tulajdonságok rendszere.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az erkölcsi vonások, éppen integrált jellegüknél fogva, nem egymástól elszigetelten, hanem egymással szerveződve alakulnak és fejlődnek, minden életkorban, nyilván meghatározott fejlettségi fokon. Alakulásuk nem szukcesszív, hanem szimultán integrálódás és fejlődés eredménye.

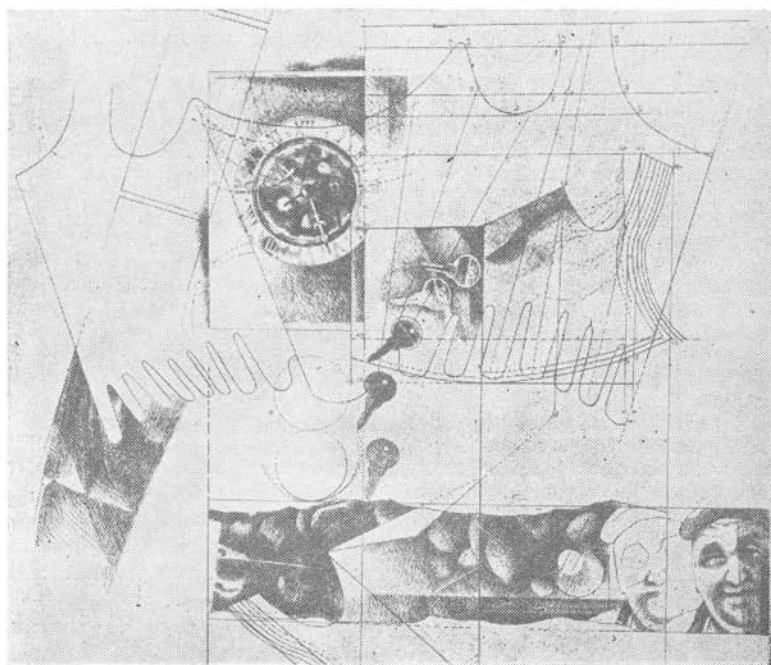
Az elmondottak alapján az erkölcsiség nevelése szempontjából a következőket emeljük ki:

a) A célirányos és hatékony erkölcsi nevelés feltételezi az erkölcs, a közerkölcs, az erkölcsiség fogalmainak pontos körvonalazását, valamint a közöttük levő sokrétű kapcsolatok, korrelációk ismeretét.

b) Az erkölcsiség alakításának alapvető feltétele a pozitív közvéleményt támogató, a szocialista társadalmi viszonyra jellemző közösségi viszonyokat megteremtő és erősítő gyermekközösség kialakítása, illetve fejlesztése.

c) Mivel az erkölcsiség, mint láttuk, a társadalmi viszonyokba való beilleszkedés, illetve a tevékenység folyamán kialakuló viszonyok interiorizációja, az erkölcsi nevelés lényegét tekintve a közösségi viszonyok háttérében, az egyén közösségi tevékenységének és ennek alapján a közösségi viszonyok alakítását és szervezését jelenti.

d) Mivel az erkölcsi tulajdonságok összetett, integrált tulajdonságok, az erkölcsi nevelés nem az elszigetelt tulajdonságok s így izolált módszerek alkalmazását, hanem a tulajdonságrendszereket formáló közösségi tevékenységet és viszonyokat alakító módszerek rendszerének alkalmazását jelenti.

Paulovics László: Az Idő szárnyai

Az őszinteségről

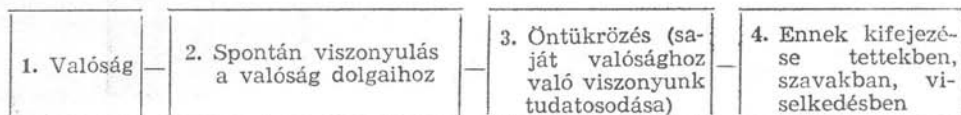
A kommunistának becsületesnek, őszintének, elvszerűnek és korrektnek kell lennie, nem szabad megtűrnie a hamisságot, a képmutatást... (A szocialista etika és méltányosság törvénykönyve)

Őszinteségen (ő.) általában jellembeli tulajdonságot értenek — az ő. jellemzi az egyént —, ebben az értelemben került be a köztudatba ez a fogalom. Ilyen tartalommal az ő. etikai telítettségű, s az erkölcsstan feladata volna érdemében foglalkozni ezzel az erénnyel. Az etika azonban mindmáig adós maradt a kategória elmélyült értékelésével, e jellemkomponens meghúzódik valahol a moráltan perifériáján mint az ember-lényeg amolyan mellékes tartozéka. Legfőljebb ezen a másodlagosságon belül ismerik el lényegességét. (Miként azt Heller Ágnes teszi az arisztotelészi etika értékelésekor: „A következőkben olyan »erényeket« tárgyal [Arisztotelész], amelyek az ő korában és világában döntőnek látszhattak ugyan, de melyek többé-kevésbé efemer vagy másodlagos jellegűek. Ezek közül a leglényegesebb talán az őszinteség...” — Az arisztotelészi etika és az antik ethosz. 1966. 362.)

Kérdés azonban: kielégíthet-e bennünket az, hogy az ő-et a „társasági értékekkel” — kedvesség, szellemesség stb. — egyminőségű emberi értékecskének tartjuk, s tiszavirágéletét hangoztatva lefokozhatjuk-e társadalmi funkcióját? S egyáltalán: ha az etika mostohán bánik ezzel az erénnyel, nem hárul-e a társadalomből-cseleltre az a feladat, hogy az ő-et mint a társadalmi valóságba beivódott jelenséget kiemelje a szubjektivitás — az egyént karakterizáló jellemjelleg — szűk köréből, s az általános társadalmi meghatározottság dimenzióiban nem másodlagos társadalmi kérdésként vizsgálja? Az alábbi fejtegetés sugalmazni kívánja: érdemes próbálkozni azzal, hogy az ő. ultra- és infraerkölcsi rezonanciáit a szélesebb társadalmiság közegében tegyük hallhatóvá.

De mit is jelent az ő. a társadalmiság szférájában? Az etikai elbírálás lényegét megtartó, de azt mégis túlhaladó ilyen mértékrendben az ő. nem egyszerűen egyéni-szubjektív magatartásforma, hanem kollektív emberi megnyilvánulás, az érvényesüléséhez szükséges társadalmi feltételek jelenléte. Olyan társadalmi légkör, amelyben az ő. erénye tömeges érvényesítésének nincsenek gátjai, az emberközi viszonyoknak olyan sajátos rendszere, amelyben az egyén ő-e nemcsak akkor mutatkozik meg, ha ő maga vállalja az ő. kockázatát, hanem az egyén ezenfelül elég erővel rendelkezik ahhoz is, hogy legyőzze az ő-et veszélyeztető társadalmi tényezőket. Vagyis — aforisztikusan fogalmazva — a szocio-ő. az az objektív társadalmi állapot, amelyben két szubjektív erénynek — az ő.-nek és a bátorságnak — nem kell szükségképpen összefonódnia.

A „társadalmi ő.” tehát a főleg erkölcsileg elbírálható egyéni ő., valamint az ilyen természetű erkölcsi jó kollektív-társadalmi létezéséhez szükséges objektív emberi környezet egysége. Milyen belső struktúrája van az ő.-nek mint jellemtulajdonságnak, s e szerkezetbe miként épülnek bele a magánerényt közösségi állapottá formáló társadalmi összetevők? Bár kissé bizarr valamely erény kapcsán struktúráról beszélni, az ő. mégis kiválóan „ábrázolható” saját szerkezetével, sokkal jobban, mint akár e fogalom tartalmi jegyeinek felsorolásával, akár az etimológiához folyamodva (őszinte — a maga színén való — nem kétszínű). Ez a továbbiakban magyarázattal föloldandó szerkezet így fest:

Példaként behelyettesítve ebbe a sémába az ő. egyik konkrét esetét: 1. ember-társaink; 2. az emberek spontán megbecsülése; 3. saját humanista meggyőződésünk tudatosodása, vagyis annak fölismerése, hogy emberbarátok vagyunk; 4. a szóban és cselekvésben megmutatkozó emberiségünk.

Vegyük szemügyre ezt a négy réteget a hozzájuk tartozó társadalmi feltételezettséggel együtt.

1. A valóságáv a társadalmi viszonyok jellemzőjeként vizsgált ő.-állapotnak viszonylag közömbös eleme, hiszen nem önmagában-valóságában, hanem általa kerül bele az ő.-viszonyba, hogy a szubjektumok valamilyen módon viszonyulnak hozzá. S e relációban nem magától a valóságos tényről, dologtól, jelenségtől, hanem az alany viszonyulási módjától függ az ő. „társadalmi légkörének“ jelenléte vagy hiánya. (Amikor, mondjuk,, valahol valamilyen okból akadozik a termelés, nem maga ez a tény, hanem a hozzá történő viszonyulás alapján alakul ki a munkaközösségekben — sémánk 2., 3., 4. elemén keresztül — a hibákat föltáró, tettekben megmutatkozó őszinte, közösségi hangulat, illetve a bajokat eltussoló ő.-hiány.) Az ő. tárgya, vagyis az, amihez a szubjektumok őszintén viszonyulnak, adottságként létező valóság, ennek ellenére fontos szerepet játszik abban, hogy az ő. közösségi méretekben jellemzője legyen az emberi kapcsolatoknak. Nem mindegy ugyanis, hogy mihez viszonyulunk őszintén, sokkal könnyebb becsülettel „bevallani“ azt, ami érdem, ami pozitív, ami dicséretes, és sokkal nehezebb — most már idézőjel nélkül — bevallani azt, ami rossz, ami káros, ami negatív, s az ilyen őszinte viszonyulásnak megfelelően viselkedni. Az egyed ő.-ét meghaladó társadalmi ő. atmoszférájának kiformalásához tehát elsődlegesen az ember járul ugyan hozzá, de a társadalmi adottságok megkönnyíthetik vagy megnehezíthetik e légkör meghonosodását.

A társadalmi feltételezettség ily módon már a kezdet kezdetén jelen van: azok a társadalmi realitások, amelyeknek őszinte föltárása kényes, feszélyező, kínos — nem kedveznek az ő.-nek; azok a társadalmi tények, amelyek jelenlétében az ő. alkalomadtán még dicsekvésszámba mehet — fejlesztik az ő.-re való hajlamot. Könnyű őszintének lenni azoknak, akiknek nincs titkolnivalójuk; nehéz őszintének lenni azoknak, akiknek éppen az ő. dolgában van szégyenkezzenivalójuk.

2. A dologhoz való spontán viszonyulás egyelőre még nem érinti az ő. lényegét, de tartalmát annál inkább. A lényegét azért nem érinti, mert az ő. jelenléte vagy hiánya a valósághoz való ősztönös hozzáállásban még egyáltalán nem mérhető le. De ettől a még nem tudatosodott viszonyulástól nagymértékben függ, vajon az erre épülő szubjektív ő. maradéktalanul érték-e, vagy sem. Létezik ugyanis antiérték-ő. is, amikor a helytelen spontán reakálás tevődik át az őszinte tükrözés (3) és az ezt adekvátan kifejező cselekvés (4) síkjára. [A frázisokat puffogató, nagyhangú emberekhez (1) spontán tisztelettel történő viszonyulás (2), ennek a megbecsülésérzésnek őszinte felismerése önmagában (3), majd tettekben, szavakban a demagógia őszinte igenlése.]

Az ősztönös létregeálás lehet nem tudatosodott magartatás, diffúz vélemény, homályos gondolat, felszíni értékelés stb., de akár viselkedés, akár tudattartalom, mindenképpen tükrözése annak, ami van. Ahhoz, hogy ez a spontán reflexió az egyedi ő.-be vagy az ösztársadalmi ő. légkörébe torkolljék bele, vagyis autentikus értéket képviseljen, arra van szükség, hogy a reakálás adekvát legyen, megfelelően annak, amire vonatkozik. Ehhez azonban — még ha spontán visszatükrözédsről van is szó — szükségesnek még valami: az ő.-alanyoknak *ismerniük*, mégpedig a *valóságnak megfelelően* ismerniük kell azt, amire reagálnak. S itt lép közbe a társadalmi viszonyok meghatározó jellege. Vagy úgy, hogy e viszonyok olyanok (lásd a kapitalizmust), hogy eltakarják önnön lényegüket, vagy úgy, hogy a társadalmi viszonyok lényegük szerint *nem* igénylik a hamis tárgyú ő.-et (a szocializmusban), de szubjektív lehetőség nyílik arra, hogy az egyes realitásokról szerzett információk megtévesztők vagy elégtelenek legyenek. (Az a vállalatvezetőség, amely a nehézségek, hibák föltárása helyett a „minden jól megy“ hangulatát terjeszti — a dolgozók őszinte, de nem megalapozott megalégedettség-érzését táplálhatja.) Nem véletlenül szögezte le *A szocialista etika és méltányosság törvénykönyve* azt, hogy a kommunizmusnak „szembe kell szállnia a felsőbb szervek, a munkatársak megtévesztésére [...] irányuló próbálkozásokkal“.

3. Az ő.-struktúra következő eleme — az önismeret — most már minőségileg új szintet jelent: míg a spontán valóságreakálás (2) milyenségének megítélésekor a gnoszeológiai ismervek dominálnak (mennyiben valóságú a spontán vélemény, értékelés, mennyiben tükrözi helyesen az ősztönös viselkedés a reflektálás tárgyát), addig az önismeret már túlnő az ismeretelméleti kereteken. A vélemény-tudatosodásban a hű (ön)tükrökép a tényleges ő.-állapotnak csak minimális előfeltétele, de ez az önreflexió ezen túlmenően most már *etikai* töltetű. Azzal, hogy

meg- és fölismerem, milyen is vagyok, becsületesen, takargatás és mentegetőzés nélkül viszonyulok önmagamhoz: őszintén elismerem (magam előtt), milyen vagyok. Ez volna a magunk felé mutató, egyelőre a szubjektivitás körét át nem lépő ő.

S ezzel eljutottunk elemzett szerkezetünk egyik kényes pontjához: mivel saját magunk megítélésében a szubjektív szándék — őszintén megérteni magamat — és a tényleges megértés (tehát az etikai és a gnoszeológiai vonatkozás) elbírálásában egymástól eltérő értéktételek létezhetnek, az ő, ha csak erkölcsi tartalmú, de hiányzik belőle az önismeret adekvátsága, megmarad steril értéknek, anélkül hogy ez az erkölcsi pozitívum az önmagát őszintének tartó embernek a viselkedését, cselekvését stb. is értékessé tenné. A hamis meggyőződésű őszinték tragikus helyzete az, amikor is az önmaga előtt őszinte ember objektive s az inadekvációt fölismerő embertársai szemében egyszerűen önmagát (őszintén) félrevezető alany.

Lenin a magyar Tanácsköztársaság értékelésekor a „szubjektív ő.” és a tényleges helyzet közötti meg nem felelésnek ilyen eseteit tárta föl. „Kétségtelen — írta —, hogy a magyar szocialisták egy része őszintén csatlakozott Kun Bélához, és őszintén vallotta magát kommunistának. Ez azonban semmit sem változtat a dolog lényegén: az, aki »őszintén« kommunistának vallja magát, de környörtelenül szilárd, hajthatatlanul határozott, odaadón bátor és hősi politika helyett (csak az ilyen politika felel meg a proletárdiktatúra elismerésének) ingadozik és kishitűsködik — az ilyen ember gerinctelenségével, ingadozásaival, határozatlanságával ugyanolyan árulást követ el, mint a közvetlen áruló.” (Művei 30. 1953. 354—355.)

Ez a figyelmeztetés a mi elméleti szempontunkból is fontos: az ő-szituáció mint a tömegmértetű őszinte megnyilvánulásokat biztosító emberközi kapcsolatok rendszere csak akkor igazán ő-helyzet, ha a legmesszebbmenően lehetőséget nyújt a „szubjektív ő.” állandó felülvizsgálására, arra, hogy mondjuk az ingadozó, megalkuvó, gerinctelen ember ne higgyen őszintén saját hajthatatlanságában, kérelhetetlenségében, gerinccességében. A társadalmi létkörülményeknek ebben a konstellációban azért van döntő szavuk, mert ők termelik ki azokat a helyzeteket, amelyekben az őszinte önértékelés és a tényleges én-lényeg összeütközhet, aminek alapján a szubjektum rádöbbenhet önelbírálásának helytelenségére. Az eszményi társadalmi ő-állapot az, amelyben — a Lenin emlegette szubjektive őszinte kommunisták analógiájára — a cselekvés alapján le lehet mérni, vajon az a bizonyos befelé forduló ő. nem önámítás-e. De ez most már átvezet az ő-helyzet szerkezetének utolsó és leglényegesebb eleméhez, az önismeret objektíválódásához, a praxisban megmutatókozó ő-hez.

4. A szubjektivitás határait át nem lépő, önmagammal szembeni ő. — a tettetés nélkül átélt érzelmi, gyakorlati, gondolati stb. viszonyulásom a külvilághoz — egymagamban még nem tesz őszintévé. Az ő. ugyanis nem magánügy, hanem az embertársaimhoz való viszony jellemzője. Tehát azt, amit őszintén érzek, gondolok, ki is kell fejeznem külső kapcsolataimban. Ennek az exteriorizálásnak legegyszerűbb — de nem egyedüli s nem leglényegesebb — formája a szó. Ebben a viszonylatban az ő. az öntükrözésen (3) átment meggyőződés-gondolat és annak szóban történő kifejezése közötti fedést jelenti. Nem egyszerűen igazmondást, hiszen egyrészt egy közömbös ténymegállapítás mint az igazság leszögezése, ha hiányzik belőle a meggyőződés kivetítése, kívül áll az ő. fogalomkörén, másrészt a nem-igazságnak mint véleménynek kertetelés nélküli kimondása már ő.-et jelent. Az igazságviszonynak itt egyetlen vonatkozásban kell szükségképpen léteznie: a szubjektív (igaz vagy nem igaz) nézet és annak szavakba öntése között: igaz az, hogy ezt gondolom.

Az ő. ebben a dimenzióban nem azonos a szókimondással sem — nem az az őszinte ember, akinek elve: „ami a szívemen, az a számon” —, hiszen létezik diszkrécio, mások iránti tisztelet, jómodor stb., s mindez megköveteli, hogy az ő. leple alatt ne sértgezzünk, ne legyünk kotnyelesek, ne dicsekedjünk, és így tovább. Nem is beszélve arról, hogy adott helyzetekben minden gondolatunk meg-gondolatlan kimondása egyenesen veszélyes lehet.

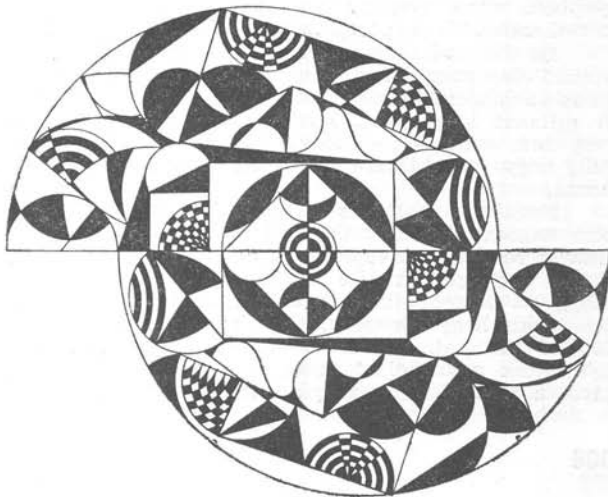
A társadalmiság prioritása a szavakban objektíválódó őszinte véleménynyilvánítás kapcsán egészen nyilvánvaló. Igazi ő. légköréről csak akkor lehet szó, ha a társadalmi viszonyok biztosítják a szókimondás lehetőségét. (Persze az ő.-alanyok bármilyen társadalmi körülmények között csak az említett és magukra vállalt megkötöttségek határain belül várhatják el a társadalomtól a gondolataik őszinte kifejezéséhez szükséges feltételek megteremtését.) Ennek az ő.-helyzetnek legnagyobb ellensége az, amikor a társadalmi relációk részéről kényszerítő szükségletként jelentkezik az „ezt kell mondanod”, s ez nem fedi az adekvát önismereten (3) keresztül leszűrt saját véleményét. (Valamely munkaterületen a felső

szervek kiküldötteinek jelenlétében elemzik a tevékenységet, a munkaközösség vezetősége kedvezően akarja bemutatni a részleg eredményeit, amivel az „ezt kell mondanod“ követelménye elé állítja azt, aki belső meggyőződésből mást mondana.) Az őszinte embert leginkább az jellemzi, hogy úgy cselekszik, ahogyan gondolkodik, ahogyan érez, s teszi ezt annak alapján, hogy ő maga tudja, miként gondolkodik, miként érez. Az ember önmegvalósulásának, annak a sokat hangoztatott igénynek, hogy mindenki maradéktalanul önmaga legyen, szükségképpen tartozéka az emberközi kapcsolatokban az őszinte cselekvés, s ennek társadalmi feltétele az, hogy adva legyen az ilyen tettekben-megnyilvánulás szabadsága.

Gyakorlati kérdés marad azonban: vajon nem vezet-e anarchiához, ha mindenki mindig úgy tesz, ahogyan (őszintén) érez, s ahogyan ő maga jónak látja, nem borítja-e föl a rendet, ha a társadalom mindenki számára biztosítja saját énjének maradéktalan kinyilvánítását? Kételet támogatthat ugyanis e tekintetben az, hogy szélsőséges esetekben az ember énjében rejlő antiértékek is tudatosodhatnak, s ennek megfelelő „őszinte“ cselekvésben tárgyasulhatnak. (Az önmagát csalónak ismerő ember „őszinte“ szélhámosságai.) Kétkedésre adhat okot az is, hogy az ő.-szituációban ott van a jelzett ismeretelméleti mozzanat (2), s így a valóság téves értelmezése őszinte, de nem a társadalom szolgálatában álló tettekhez vezethet.

A társadalmi viszonyok szilárdságát igazolja az, ha az ilyen kételemek nem kérdőjelelik meg annak a bizonyos általános társadalmi ő.-klímának a kifermálására irányuló igyekezet jogosságát. Az emberek iránti teljes bizalom ugyanis föloldja ezeket a fenntartásokat. Ha hiszünk az emberben — biznunk kell abban is, hogy az, akinek elég ereje van önmagával szemben őszintének lenni, nem fog megátalkodni saját felismert hibáiban, s előbb-utóbb tenni fog ellenük. Hinnünk kell abban is, hogy a hamisan értékelő, de becsületesen őszinte ember előbb-utóbb rádöbben (vagy rádöbbsentik őt) saját meggyőződésének alaptalanságára. A szocializmus elveinek következetes érvényesítésére törekvő társadalom egyik alapprincipiuma éppen az emberbe vetett ilyen bizalom, ennek a társadalomnak nem lehetnek titkolnivalói a tömegek előtt, mint ahogy a dolgozónak sem szabad, hogy titkai legyenek e társadalom előtt. Ily módon adva van a lehetőség az ő.-állapotnak nevezett társadalmi klíma megvalósítására.

Van azonban ezzel kapcsolatban egy fogas kérdés, amellyel a szocialista életviszonyok között is szembe kell nézni. Az ő. hiányát könnyebb lemérni, mint az ő. jelenlétét. Ha a szavak és a tettek egymásnak feszülő ellentétekként mutatkoznak meg, akkor nyilvánvaló, hogy nem mindegyik takarhatja a meggyőződést, tehát hiányzik az ő. De az ő. tényleges létezését a kívülállók igen nehezen érzékelhetik, a társadalom számára ugyanis csak a szó, a cselekvés, a viselkedés — tehát az objektiválódott formák — adottak, s vajmi kevés eshetősége van annak, hogy mindezeket összevethessük a meggyőződéssel. Vagyis az őszinte és (következézetesen nem őszinte — tehát a tettei, szavai közötti ellentmondásokat elkerülő — ember magatartása külső formájában esetleg nem különbözik egymástól. Mindebből következik most már az, hogy az emberek közös fellépése, egységes cselekvése és gyakorlati állásfoglalása mögött személyenként az ő. vagy a képmutatás egyaránt meghúzódhat.

Monet messzesugárzó művészete

Valahányszor Párizsban jártam, hosszabb időt töltöttem az Orangerie képtár alagsorának kerek termeiben, Monet *Tavirózsái* előtt. Úgy jártam oda, mint a zarándok, úgy üldögéltem, csöndes, meghitt örömmel a vörösbársony huzatú padokon. Bizonyára régimódi vagyok, idejétmúlta izléssel — mondtam magamnak a „kellemes képek“ varázslatával vesződvé, de a sokméteres, ívben meghajlított vásznak festői látványa a szemlélődés, a képzeletszárnyaltatás olyan örömet nyújtotta, hogy eszemben sem volt változtatni beállítottságomon. „A művészet időtlen“ — vigasztaltam magam Goldsteiger szavaival. Lassan-lassan azonban a kortárs festészet legjobbrait fedeztem fel ebben a különös — egyszerű és rejtelmekkel teli — gomolygó és hallatlan nyugalomú piktúrában. Ott voltak a „próféták“, a „vadak“, az absztraktok, a fantasztikusak, élükön Chagall-lal, ott volt Masson, a tasiszták: Pollock, az első drippingek: Sam Francis csakúgy, mint Mesagier... Micsoda kísértetjárás, micsoda találkozó!

Világossá vált, hogy Monet túllépett századán, Monet a kortárs festészet felforgatója, századunk szellemi előfutára — a mienk, Mai!

Nemrég ünnepelték világszerte az impresszionista mozgalom létrejöttének századik évfordulóját (1874—1974), ez év december 26-án pedig a zászlóvivőre, Claude Monet-ra emlékezünk. Fél évszázaddal ezelőtt halt meg. Ötven év távlatából vizsgálhatjuk tehát tevékenységét, kétségbeesett és kitartó küzdelmét az új művészet kialakítására.

Ötven év nem sok, hiszen számos művészettörténész állítja, hogy megbízható értékítélet kialakításához valamely irányzatról, annak egyik képviselőjéről — egy évszázad szükséges. S valóban, Monet helyét a művészettörténetben mindmáig nem jelölték ki véglegesen, megnyugtatóan, tevékenységének jelentőségét újabb és újabb adatok, megítélések fokozzák.

Életrajzából néhány olyan mozzanatot ragadnék ki mindössze, amely teljesebb fényt vet a nagy újító tevékenységére, magatartására.

Fiatalemberként Le Havre-ba került, ahol gyöngye szervezetének gyógyulást keresett. A helyi előkelőségekről készített karikatúrákból tartotta fenn magát, rövidesen kétezer frankot tett félre, s mint írja, ebből a munkából hamar meggazdagodott volna. Tehát jól rajzolt, hiszen a színvonalas karikatúra a megfigyelt és gondosan kiemelt lényeges, jellemző elemek gyors, pontos megragadását igényli. Am nemcsak a karikatúráról mondott le, hanem a kezdet néhány éve után a figurális művek festéséről is, mert a tájkép biztosabb lehetőségét nyújtott számára az alapkérdés, a napfény s a folytonosan változó fényvonalak tanulmányozására, festői visszaadására. Miközben barátja és munkatársa, Renoir elragadó figurális műveivel kora legtetszetősebb festészetét valósította meg a maga érzékes, édeses felfogásában, Monet éppen ellenkezőleg, visszakozott egy csaknem aszketikus piktúra irányába, hogy az önmaga elé állított alapkérdést minél mélyebben, minél pontosabban ragadhassa meg. Ő volt a legdogmatikusabb, a legkövetkezetesebb csoportjának tagjai közül, rövidesen ő lett hát a vezér.

Le Havre-ban s a Szajna partján a folytonosan mozgó, hullámozó, gyűrűző vízfelületen megcsillanó napfényt tanulmányozta, az évszak és a napszak, a széljárás és hőmérséklet szerint folytonosan változó napfény játékosan illanó csodáját. A pillanatot káprázatát. Megragadni ezt az egyetlen, soha vissza nem térő, soha meg nem ismétlődő élményt, íme a festészet új feladata; oly nagy és oly bonyolult, hogy megoldására kevésnek tűnt egy emberöltő. Neki két évtized elég volt hozzá.

Fanatikus hittel és kitartással vetette magát a munkába, semmilyen kitérőt sem engedve önmagának. Vállalta azt is, hogy kezdeti sikerek után, új felfogású műveit rendre visszautasítsa a Salon zsűrije. Éhezett, de ez sem térítette le útjáról. Szülei megtagadták tőle minden támogatást; krumplit termesztett Renoirral egy elhagyott telken; fiatalon elpusztult festőtársa, Bazille segítette évekig. 1867-ben írja neki, hogy élettársa, Camille szülni fog, küldjön hát valamivel több pénzt, 100-150 frankot. Olyan szakaszok következtek, amikor egy-egy hétig be sem gyűjtötték a tüzhelyet, nem volt mit főzniük. Dolgoznia sem volt mivel; sorra járta a társait, és összegyűjtötte az eldobott, de még nem teljesen üres festékes-

tubusokat. Ez a helyzet készítette öngyilkossági kísérletre, am semmi sem bírhatta művészi hitének feladására. Egy évvel az első impresszionista kiállítás után, 1875-ben írja Manet-nak: „Egyetlen sou hitelem, sem a mézárósnál, sem a péknél.“ Majd másutt: „Adjon 20 frankot, 10 frankot, 5 frankot, a gyermekem éhes, a feleségem haldoklik.“ Képeit 10, sőt két frankért is odaadta!

Különös ellentét, hogy ez az éhez, elkeseredett művész néhány, csaknem hasonló helyzetben lévő társával a művészettörténet elragadó, vidám, mosolyt árasztó irányzatát képviselte. A képekről sugárzó fény, a szerteáradó öröm, a hatalmas életigenlés az impresszionista festészet legmagasabbrendű szépsége, sőt — ez maga az alapeszme, amelyet boldogan hirdet. Pompás csillogásával, könnyed ecsetjársával ez a festészet oly kötetlen, oly szabad, hogy lényegileg különbözik mindattól, ami egy évszázadon át megelőzi. „Úgy festek, ahogy a madár dalol!“ — vallotta Monet a nincstelenség boldog szabadságérzetével.

Cézanne szerint: „Monet csak szem, de kicsoda szem!“ A töprengő, kínlódva alkotó művész ezzel részben kartársa könnyed és villámgyors munkamódszerére utal, részben pedig a tudati elemek kikapcsolására, a vizualitás egyeduralmára. Mások hasonló értelemben azt állították, hogy nála „az élmény a szemtől egyenesen a kézhez visz“. A valóság távolról sem ez volt.

Monet virtuóz technikáját sokéves megfeszített, nagyon is tudatos munka előzte meg, a természeti látvány alapos megfigyelése és gondos elemzése, illetve egy merőben új festői eljárás kidolgozása. Fehérrel alapozott vászonra dolgozott, amely a fényt jobban visszaveri; a pasztózus festékreteget többnyire nem borította újabb rétegekkel, lakkokkal pedig soha; az egész felületet egyenletesen fejlesztette, miközben a színeket folytonosan viszonyította egymáshoz, úgy kezelve, mint a zenekar hangszereit. Hol friss, élénk, tiszta színeket alkalmazott a vásznon, apró foltocskákban, amelyek bizonyos távolságról a recehártján keveredve adják meg a kívánt hatást (optikai keverés), hol a palettán elegyítette, ami a színek erejét kissé megtöri. A szabad ég alatti hideg fényhatások elérésére időnként fehérrel kevert a színekhez, ami ugyancsak lefokozza erejüket. Innen van az, hogy kékes-lilás fényben derengő képeinek színhatása légiesen áttetsző, de nem oly csillogó, mint hajdan a velencei mestereké, s nem oly döbbenetes erejű, mint egyes posztimpresszionistáké.

Az ecsetkezelésnek Monet igen nagy fontosságot tulajdonított. Az egyetlen rétegben (a la prima) felrakott, gyakran kidomborodó színfoltocskák vagy -vesz-
szócskék sugallják és fokozzák a fény rezgésének benyomását. Az ecsetjárás a maga ritmussal, pontosabban a művész belső életritmusát követi, annak tolmácsolójává válik, anélkül hogy a tárgyi világ szerkezetét vagy szövedékét számba venné. Döntő lépés volt ez a művészi eszközök önállósulása felé vezető úton. A színfoltocskák már nem az ábrázolt tárgyak formájához igazodnak, hanem a felcsillanó fényfoltok játékához. Az ecset rövid vonású ritmusa a világ fényjelenségeinek visszaadását célozza, optikai folytonosságának minden elborító és egybeolvasztó jellegét közvetíti. (Az ecsetjárás ductusa, amelynek Monet még nem tulajdonított különösebb fontosságot, Van Gogh művészetében már jelentős, önálló szerephez jut.)

A hideg—meleg színek viszonyainak gondos elemzése, illetve a színértékek helyes alkalmazása folytán ezek a színfoltocskák — legalább nagy vonalakban — minden rajzi és szerkezeti alátámasztás nélkül is sugallják a tárgyak térbeli elrendezését. A képhatás idővel mind oldottabb, puhább, egybemosódottabb lett. Monet oly messze ment a tárgyi jelenségek feloldásában, hogy néhány képén még a szakember szeme is csak a formaelemeket fedezi fel. Ez történt Kandinszkijjal, Monet *Szénakazal* című képe előtt: „... arról, hogy szénakazlat látok, csak a katalógusból értesültem“ — írja, s absztrakt művészetének kialakításával kapcsolatban később Monet-ra hivatkozik mint előfutárra.

Monet, akárcsak többi impresszionista társa, kerülte a szabatos, aprólékos befejező műveletet (finiszázs), hogy a képhatás el ne merevedjék; a múló pillanatot csak friss képhatással érzékeltethette. A műtermi festészet mesterséges fényforrásaihoz, sőtét lokálszíneizhez, fény—árnyék mintázásához szokott közönség ezt a szándékos vázaltszerűséget nem értette meg, s a művészt tudatlansággal vádolta; nem értette az optikai színkeverés elvét sem, s a képet közvetlen közlelről szemlélve, csak kavargó, éles színfoltokat észlelt.

A sajtó képviselőinek nagy része a közönséghez hasonló színvonalon állt. Ne feledjük, hogy a tájékoztatás rendkívüli események, illetve rendkívüli képek és könyvek esetében gyökeresen eltér egymástól. Ez utóbbiakról a tájékoztatás értékítéletté vált, siralmasan értetlen értékítéletté. Hogy írta Sartre? „Az eredeti gondolkodást sohasem értik.“ Monet-t is megtagadta az a világ, amelyet ő kifogyhatatlan hittel, egy percre sem szünt meg szeretni. Mint ahogy megtagadták az

impresszionisták után következő valamennyi irányzatot, a fauvizmustól az absztraktkig; s mennyivel szegényebb lenne a lelkünk, ha ezek a művészek nem ontották volna számunkra színeik pompáját. „A világot a művészet mentheti meg” — hirdette Brancuși!

A virtuozitás azonban Monet művészetének csak járulékos eleme. Lényegében Monet a tudós-festő típusa, Leonardo mellett egyike a legkövetkezetesebben kísérletező festő-tudósoknak. S ha Leonardo számára a festészet „cosa mentale” volt, úgy az ő szavait parafrazálva elmondhatjuk, hogy Monet számára „cosa sensoriale”. Hogy mennyire a festő-tudós szemével figyelt minden látványt, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a szeretett Camille ravatalánál azon töprengett, hogyan adhatná vissza az arcbőrön felcsillanó hideg reflexeket. „A motívum számomra jelentéktelen” — állította, hiszen ő a jelenségeket tanulmányozta.

„Semmit sem tehetek a természet nélkül, nem tudok kitalálni semmit” — vallotta önmagáról. Kizárólag vizuális benyomásokra, látási érzetekre alapozott pikűrű-rája óhatatlanul André egyik tételét idézi a *Nocturnes terrestres* című könyvéből: „A tudat, amely nem előzetes érzet nyomán jött létre, számomra haszontalan.” A hanyatló pozitívista gondolkodás talaján fellépő Monet is a valóság megfigyeléséből indul ki, nem törvényeket akar levonni elméleti úton, hanem „pozitív tényeket” jegyez le a festészet eszközeivel. S éppen mert „csak” lejegyez, festészetének időtartama a pillanat lesz, amelynek visszaadására törekszik, amelynek tárgyilagos ábrázolása az adott társadalmi és eszmei viszonylatok közepette az egyetlen lehetséges szintre művészi magatartásnak tűnt.

Képeinek időtartama, a pillanat kizárja mind az egymásutániségot (szukcesszió), mind az egyidejűséget (szimultaneitás). A különféle időpontok, pillanatok nem ugyanazon a képen kerülnek együvé — mutat rá Fülep Lajos —, hanem más-más képen következnek. Ezért fest Monet egész sorozatot azonos motívumról az év-, illetve napszakok különböző pillanataiban. Így jönnek létre híres képsorai, a *Szénakazlak* vagy a *Nyárfák*, amelyek Victor Vasarely művészetére hatottak döntően.

A *Roueni katedrális* sorozat már a látvány teljes feloldódását hozza a fényben. A már csaknem absztrakt látvány még az impresszionizmust magasztáló Julius Meier-Graefe műtörténészt is elriasztotta: „A jelenkor liberalizmusa elnézi a festészetnek, hogy úgy bánjék egy székesegyházzal, mint egy epres- vagy őzibarackos tányérral” — jegyzi meg gúnyosan 1914-ben.

Monet utolsó, negyedszázadon át festett sorozata a *Tavirózsák*. Ezeket 1898-ban kezdte el, és 1909-től kezdve állította ki — minden sajtóvisszhang nélkül. A *Tavirózsák* ötlete úgy született, hogy Monet egy szalonszobát akart díszíteni velük; végtelen egység, a szemhatár nélküli és parttalan hullámmás benyomására törekedett: a szoba az elmékedés lehetőségét nyújtotta volna a benne lakónak, „egy virágokkal teli akvárium közepén”. Az ábrázolt elemek — virágok, levelek, víz, ég, felhők — folytonos hullámmásában kiiktatódik a látvány és a tükrözés közötti eltérés. A *Tavirózsák* hullámtömegei egymást követő áradatokban, puhán hőmpolyognak tova a felhőkön, a párában, a víz tükrén, áttetszően, szétfoszlóan vagy egybeolvadva. A letapintható virág helyét fényrezgések foglalják el, a látvány látomás lesz és zene, a fényrezgések megfelelői hangrezgések lesznek. Méliásande gyűrűje elmerül ebben a „mély vízben”, s „már csak a víz egyre növekvő gyűrűje marad számára”... Bergson szavai sejlenek fel: „mozgás”, „buzgás”, „élet-áramlás”, „felbuggyanás”...

A tárgyak lassan egyenértékűvé válnak, s éppen ezért lassan meg is szűnnek létezni; eltűnésük az impresszionizmus éltető elemét, a fényt teszi fölöslegessé, s a színeket önértékűvé, hogy már kizárólag a képzelet váljék uralkodóvá. Bár-melyik váznat megfordíthatnánk anélkül, hogy ezzel a mű egységűt megbon-tanánk, vagy kifejezőerejét *lényegesen* csökkentenénk. A cím marad a kép jelen-tésének fő — s talán egyetlen biztos — mutatója. Ebben a folytonos hullámmás-ban a természet sokrétű elemei egybeolvadnak, és az elemző értelem már nem állíthatja helyre önálló létüket. „Kiküszöbölődött a reneszánsz utolsó felrezenése is” — írja Rey. A festészet már nem „cosa mentale” — s tegyük hozzá, még csak nem is „cosa sensoriale” —, hanem egyetemes áramlás. Monet két ízben arat teljes győzelmet: az 1874-es első impresszionista kiállítás után, és 1924-ben, a *Tavirózsák* sorozat megalkotásával.

André Parinaud „Monet globális érzékenységről” ír, amellyel kora valamennyi jelenségére visszahatót: 1874 a fényképezés üttörésének éve, a technikai haladásé, az ipari forradalomé, a szocializmusé, a csábító nagyvárosoké, egyben búcsú a természettől. Monet festészete mindeerre választ ad; pillanatfelvételt készít a nagyvárosokról, és tudományosan elemzi a természeti jelenségeket, művészetével harcol a merev, életidegen hivatalos művészet ellen. 1924 a mozgófilm elterje-

désének szakasza, a repülőgépe, a relativitáselméleté, a világ befejezettségének, lezártágának elvetéséé. A *Tavirózsák*at úgy kell nézni, mint a mozgófilmet, binokuláris és mozgó látással, egyszerre fogható át a részlet és az egész, a sebésség és a mozdulatlanság; a mai ember relatív és totális látása ez.

„Ahogy az utolsó művekhez közeledett — hangsúlyozza Marie-Hélène Parinaud —, úgy bontakozott ki mindinkább Monet tisztán vizuális tasiszta festészeté”, leparlódt belőle minden intellektualizmus, eltűntek a térfogatok s a köztük adódó távolság, csak a mindenség oldott mozgása érződik már, a mikrokozmosz sejtelve, vágya. A *Tavirózsák* panoramikuss síkjain Monet egybeötvöz teret és időt. Kelepcék ezek a hatalmas vásznak, amelyek rabul ejtik, és állandó pihenés nélküli mozgásra, folytonos vándorlásra, felfedező útra készítetik a szemet. Moccanó idő és lüktető tér meghitt egyvelege.

Monet, a XIX. század úttörő művésze a XX. század úttörője lett.

Nem véletlen, hogy fiatal tasiszta festők fedezték fel újra. Hivatalosan másodsor is megtagadták, de megtagadta számos hozzáértő is. Braque „buta ember”-nek nevezte, André Breton a nevét sem akarta hallani, Kenneth Clark „vén lepény”-nek tartotta, Venturi pedig ezt írta 1927-ben: „Monet halálával legendássá vált; egy forradalmi kor hőse volt, dicsfénye ragyogni fog az emlékezetben, de már nem időszerű.” Ugyancsak Venturi írta 1939-ben, hogy Monet túl akart jutni a festészetben, „de csak jellegtelen nüanszokkal borított felületeket valósított meg”.

1927-ben, tehát halála után egy évvel, a *Tavirózsák* felavatása az Orangerie termeiben semmi érdeklődést sem váltott ki. Még egy negyedszázadnak kellett elmúlnia ahhoz, hogy néhány jelentős festőművész rádöbbenjen Monet nagyságára.

„Az Orangerie az impresszionizmus sixtusai kápolnája — írja André Masson. — Monet műve hatalmas változást hozott a festészetben. Nap iránti szenvedélye mindenütt fényt lát, még az árnyékban is, az ünnep pedig, amelyet felajánl, nem tartalmaz feketét [...] A befejezett mű egyensúlyközpontját az elemek egybeolvadása képezi [...] műveinek központi tárgya a légkör. A legkülönbözőbb hangsúlyú esetvonások: egymást keresztező, egymás fölé kerülő, lengő. Ezt közlőről kell látni: micsoda féktelen hévi!”

Kandinszkij ezt írta: „Ami világosan bontakozott ki előttem, az egy hihetetlen erejű paletta, amely minden álmomat túlszárnyalta. A festészet mesebeli képességének tűnt, s az addig nélkülözhetetlennek látszó képtárgy egyszeriben elvesztette fontosságát előttem.”

Chagall a következőképpen mesélte el Monet felfedezését: „Egyáltalán nem akartam látni műveit. A háború után, a hajón fedeztem fel, amelyik visszahozott Amerikából. Ott az óceánon tettem fel magamnak a kérdést: kitől erednek a színek? Es így feleltem: Monet-tól. Ma számomra Monet, a színek szempontjából, korunk Michelangelója.”

Szenes Árpád a következőképpen vall: „1924 és 1957 között, 34 éven át Párizsban éltem, anélkül hogy Monet iránt érdeklődtem volna. 1957-ben, Kathia Granoffnál tett látogatásaim során jutottam a sokszerű felismeréshez, próbáltam elfeledni, de napokon át csak csodálkozni tudtam. Kicsit olyan volt ez a találkozás, mint a Balaton aranyszöke fénye, vagy mint a portugál tenger. Találkozásom Monet-val érett korban módosította festészetemet, Monet a modern festészet legnagyobb előfutára. A legmodernebb valamennyi festő között. Nála már fellelni a forma hiányát, csak nem figyeltek fel rá...”

Camille Bryen megjegyzi: Monet, anélkül hogy teoretizálni akart volna, megsejtette és plasztikailag kifejezte a *folytonosságot*, amelyet nem sokkal később a tudósok határoztak meg.

Fiatalabb festők, egyidejűleg, saját művészetükben ismernek Monet-ra. Pollock, a mai amerikai festészet egyik megalapítója Monet-nál fedezi fel azt a bámulatos szabadságot, amely lehetővé tette számára nagy művei létrehozását. Tiszteletadésként egyik művének a *Katedrálisok* címet adja. Sam Francis elbűvölten jelenti ki, hogy újabb látásmódot Monet-ból alakítja ki, de nála letisztultabban. A kanadai származású Riopelle Monet harmadik jelentős tasiszta követője. Ezek az amerikaiak kötetlenebbek voltak európai társaiknál, nem korlátozta őket művelődési hagyományok kényszere; s ha a kubisták valamikor Cézanne festészetében találták meg a szigorú szerkesztés támaszát, ők ellenkezőleg, Monet festészetének szinompompás szabadságát fedezik fel, a merészség lehetőségét találják meg benne. S még ezzel sem ért véget a követők hosszú sora. A legfiatalabb amerikaiak: Seery, Landfiels, Wofford, hatalmas méretű vásznak festői, Monet művészi leszármazottjainak vallják magukat...

Monet — mai!

LÁSZLÓFFY ALADÁR

UTÓKOR

A klasszikum, látod, már fegyelem,
amit a senkik máglyára ítéltek,
és ember élt a könyvön, kenyeren,
akit szabályok félve, élve kértek.

Alábukunk, vezényelték a bölcsek,
s hogy élni mindig legyen dús öröm,
halál után is csendben tündököltek
egyenlítőn, magányos sarkkörön.

Hát szót fogadj! A könyvek ablakából
vakítón süt a nap: a két szemünk,
vörös vizsály, mely meg nem szűnt magától
és elpusztulni sem tudott velünk.

A holnapot a tengerek befutják,
szép tömegek, a szó s a szerelem.
Mindenben járd a forma biztos útját,
csak megmaradni tanulj meg velem.

EGY HASONLAT SZERELME

Erős vagyok, mint aki hozzád szólhat.
Erős leszek. Ha ez se tudható,
hiába keveredtünk háborúdba.
Aki beszél még, biztos nem halott,
akit az írás néma méltósága
falakba épített, onnan dalol.
A csend, a csend, egy hasonlat szerelme
amíg virágnyt világít a nyelvnek,
addig a mindenség keresztje idelátszik,
addig van észak-dél és valahol
még lesz remény, hogy megkeresselek.
És mégis máris győzelem, hisz mindig
békében is lehettem önmagammal,
ha bármily messziről,
de hallgatod.

IOAN ALEXANDRU

MINTHA A PARADICSOMBA . . .

Nálunk a temető
Fél hektárnyi közös föld,
Kőkerítés veszi körüli,
Hogy meg ne fertőződjék tőle
Az élön s szabadon maradt mező.
A fakereszttek néhány év múlva
Megdőlnek, aztán meghalnak ők is;
Kóbor kancákon
Furesa férfiak jönnek s ellopják őket,
Tüzet raknak a keresztkekből.
A sírok helye elmosódik. —

Durva fű burjánzik itt mindenfelé,
Mint legénykéek fején a haj téli éjeken;
Mikor a temető megtelt, kezdenek mindent előlről
Egyik felétől a másikig:
Nagyapám sírja a dédapám fölött,
Apámé a nagyapámé fölött,
És ugyanígy a régi bíró
A még régebbi bíró fölött — a régi pópa
Az azelőtti pópa fölött,
A régi falu az ősi falu fölött.

A temető szélén szilva- és almafák nőnek,
Illatozó virágok borítják őket,
Leheletük mélyen
A tárgyakba ivódik,
Akik átutazóban nálunk járnak,
Bal kezükön a húsukba nyomódott órával,
Öregségtől görnyedő háttal —
Ámuldoznak, mintha
A paradicsomba tévedtek volna.

LÉGI LÁNG

Légi lángok lágy lengé fények
Liliomerdőből kikélnék.
Légi láng lépek fészekodva
Ezredek mézétől csorogva
Világokon túlról suhansz
Sehol nem állsz meg nem pihensz
Hajnal amelynek nincsen soha vége
Légi lángok lágy lengé enyhe fénye.

Ki téged vár szeretve vár
Szeretve hiszi lágy sugár
Hogy egy napon majd enyhe fény
Kiteljesedsz a táj egén.
Akinek te vagy hitvallása
Három ember jó látására.
Légi lángok lágy lengé fények
Liliomerdőből kikélnék.
Annyi a feledés s az éj
Világokat nyelt el a mély
Virrasztó létükből reményre
Csak te maradtál fények fénye.

Légi lángok lágy lengé fények
Aki idegen meg nem érthet.
Lágy fény gyógyító puha nász
Óvtad míg telt év százra száz
A szomorút a jótalant
A sirót és a szótalant
Kiknél a szomjazó zarándok
Veled lelt hajlékot zsarátnok.
Isteni gyógyír enyhe fény
Dicsfény az idegen fején
A fénytelen vén föld felett
Szavad szent törvénye lebeg.

JANCSIK PÁL fordításai

JEAN-PAUL SARTRE

ILYEN VAGYOK

A hetvenéves filozófus-íróval készített interjúból vett részletünk dokumentumértékű vallomásokot tartalmaz J.-P. Sartre emberi és alkotói pályájáról. A kérdező P. Contat életének olyan vonatkozásairól faggatja Sartre-t, amelyek kortársaihoz fűződő kapcsolataira, a különböző művészetekhez való viszonyára, a közte és Simone de Beauvoir között kialakult életközösségre stb. vonatkoznak. A részlet érinti J.-P. Sartre viszonyát a marxizmushoz, s azzal a közléssel, hogy már a háború előtt olvasta *A tőkét* és Marx egyéb műveit, de nem értette meg őket, bepillantást nyújt ennek az ellentmondásos viszonynak a kezdeteibe.

Ismeretes, hogy az ötvenes évek elején Sartre határozottan közeledett a marxizmushoz, amelyet a kort legjobban képviselő ideológiának minősített, s azt állította róla, hogy úgy vonzza magához a legjobb értelmiségieket, mint ahogy a hold vonzza dagály idején a tengerek vizeit. E nyilatkozatok s az ezeknek megfelelő gyakorlati állásfoglalások ellenére Sartre tévesen ítélte meg a marxizmus és az egzisztencializmus viszonyát. Az utóbbit úgy kívánta az előbbibe beépíteni, hogy ott — többek között — etikapótlékként autonóm szerepet játsszon. Nem egyeztetők továbbá össze a marxizmussal Sartre-nak azok a nézetei sem, amelyeket (főként az utóbbi években) az ideológia és egy adott szituáció, az általános és a sajátos, az elmélet és a gyakorlat viszonyáról fogalmazott meg. E negatívumok ellenére a marxizmus és az egzisztencializmus párbeszéde számos vonatkozásban termékenynek bizonyult. Olyan kérdések korszerű tisztázásához járult hozzá, mint az élet értéke, a szabadság, a felelősség, az elkötelezettség.

Napi négy óra zene

Contat: Nagy szerepet játszik életében a zene. Kevesen tudják...

Sartre: A zene mindig sokat jelentett számomra mint szórakozás és mint az önképzés egyik fő eleme. Családomban mindenki muzsikos volt: nagyapám zongorázott és orgonált, nagyanyám elég jól zongorázott, anyám szintén, de még énekel is. Mindkét nagybátyám, első-sorban Georges bátyám — akinek a felesége szintén rendkívül muzikális volt —, kitűnő zongorista, s mint tudja, Albert nagybátyám sem orgonált éppen rosszul. Röviden, a Schweitzer családban mindenki zenélt, s egész gyermekkoromat zenei környezetben töltöttem.

Nyolc- vagy kilencéves koromban zongorázni tanítottak. Aztán tizenkét éves koromig, amikor La Rochelle-be költöztünk, semmi. Ott, abban a házban, ahol anyámmal és mostohaapámmal éltünk, volt egy nagy szalon, amelyet csupán összejövetelekre használtak, s a

szalonban egy zongora. Ott tanulgattam tovább, a saját fejem után. Először operett-zongorakivonatokat játszottam, majd anyámmal négykezeseket, Mendelssohnt például. Lassanként nehezebb darabok is sorra kerültek, Beethoven, Schumann, s végül Bach, nem egészen helyes ujjrenddel, de végül majdnem elértem az előírt tempókat [...].

Végül valóban bonyolult műveket is el tudtam játszani, Chopin- és Beethoven-szonátákat, kivéve az utolsókat, amelyek nagyon nehezek; ezeknek csak egyes részeit játszottam. És Schumann, Mozartot adtam elő, opera- vagy operettáriákat is, és énekeltem hozzá; baritonhangom volt, de sose képeztem. A zongorázást sem tanultam módszeresen, sose végeztem ujjgyakorlatokat; de minthogy ugyanazt a darabot többször ismételtam, a játékom végeredményben elviselhető lett. Huszonkét éves koromban, mint az École Normale Supérieure hallgatója, még zongoraleckéket is adtam.

A zongorajáték végül szükségletemmé vált. Például 42-ben Simone de Beauvoir délutánonként eljött hozzám a Bonaparte utcába dolgozni; olvasott vagy írt, én a zongorához ültem, sokszor két óra hosszat is játszottam kedvtelésből, lepötyögtettem valami újat, vagy ki tudja hányadszor eljátszottam egy Bach² prelúdiumot vagy fúgát, egy Beethoven-szonátát.

Contat: Barátoknak is játszott?

Sartre: Nem, sosem kérte senki. Kétször fogadott lányommal, Arlette-tel játszottam; ő énekelt vagy fuvolázott, én kísérem. Évekig csináltuk, de én most már sajnos nem tudok játszani. Különbömben már régebben felhagytam vele, még mielőtt a látásom romlani kezdett, mert ujjaim elveszítették mozgékonyosságukat, és koordinálási zavaraim támadtak. Ezért most több muzsikát hallgatok, mint régen. Elmondhatom, zeneismeretem a barokktól az atonalisig terjed.

Majdnem minden este lemezeket hallgatunk Simone de Beauvoirról, mindenfelét, s napközben néha a France-Musique adásait. Írás közben sosem hallgatok rádiót, ahogy azt valószínűleg sok író teszi. De ma már, hogy kevesebbet dolgozom, nagyon szívesen hallgatom a France-Musique műsorait, amelyek alapján véve nem is olyan rosszak.

Contat: Kik a kedvenc zeneszerzői?

Sartre: Elsőnek Beethovent mondanám, nekem ő a legnagyobb, azután Chopin, Schumann és a modernek közül a három leghíresebb atonalis: Schönberg, Berg és Webern; őket nagyon szeretem, különösen Webernt, de Berget is, a *Koncert egy angyal emlékére*, és természetesen a *Wozzecket*. Schönberget valamivel kevésbé kedvelem, nekem túl pedáns. És még van valaki, akit nagyon szeretek: Bartók. 1945-ben fedeztem fel Amerikában, mikor New Yorkban voltam. Azelőtt egyáltalán nem ismertem. Bartók nagy zenei szenvedélyeim egyike lett, és az is marad.

Boulezt is nagyon kedvelem; nem zseni, de nagy tehetség. Amint látja, eklektikus ízlésem van. A régi zenét is nagyon szeretem: Monteverdit, Gesualdót, az akkori operákat. Különbömben az operát általában nagyon kedvelem.

Láthatja tehát, hogy mikor teljesen egészséges voltam, a zene napjaim jó négy óráját töltötte be, most még többet. Ha választhattam volna, mit veszítsek el, a hallásomat vagy a látásomat, a hallásról mondtam volna le, de nagy sajnálattal, éppen a zene miatt.

Egy Sartre-szonáta

Contat: Sose komponált?

Sartre: Dehogynem, egy szonátát is írtam. Azt hiszem, Castornak* megvan még. Debussy-hatást mutatott, de már nem emlékszem pontosan. Nagyon szeretem Debussyt meg Ravelt is.

Contat: Az ön számára nem létezik fekete bárány a zenében?

Sartre: Számomra tulajdonképpen nem léteznek fekete bárányok. Schubert, ha akarja; különösen a dalok. Nem lehet őket például Schumann dalaihoz még hasonlítani sem. A Schubert-dalok lomposak, és olcsó a melodikájuk. Hasonlítsa csak össze őket egy Schumann-dal melodikájával!

Míndamellet valóban feltűnő, hogy könyveimben sosem esik szó zenéről. Azt hiszem azért, mert nem sokat mondhattam volna, ami ne lenne közismert. Itt van ugyan az a bevezető, amit egykor René Leibowitz könyvéhez írtam — ő az egyike azon kevés muzsikuskoknak, akiket közelebbről, személyesen ismertem —, de én ott kevesebbet szólok a zenéről, mint a zene jelentésének kérdéséről, és ez valóban nem is tartozik legjobb szövegeim közé.

Contat: De Az undorban ott van a híres rész, amelyből arra lehetne következtetni, hogy ön megveti a komoly zenét: „És a koncerttermek tele vannak megaláztatással és sértettekkel [...] Azt hiszik, a szépség megvigasztalja őket. Az oktalanok.”

Sartre: Ez igaz, sose hittem, hogy a zenét hangversenytermekben kell hallgatni. A zenét egyedül kell élvezni, rádióból vagy lemezzel, vagy úgy, hogy néhány barát együtt muzsikál. Zenét hallgatni úgy, hogy ismeretlen emberek tömege vesz körül, képtelenség. A zenehallgatás egyéni élmény. Legfeljebb a szimfonikus zene felel meg a nyilvános előadásnak — bár azt is az egyedi hallgatónak írták —, de a kamarazene, a bensőséges zene esetében ez abszurdum.

Contat: A bensőséges zenét kedveli inkább?

Sartre: Úgy vélem, eddig senki sem volt képes valódi szimfóniát írni, túl nehéz.

Contat: Beethoven sem?

Sartre: Beethoven sem. Legfeljebb a kilencedik, az majdnem tökéletes szimfónia.

* Simone de Beauvoir beceneve

Contat: Vajon az, ahogyan ön elutasítja a hangverseny intézményét, nem általában minden szertartásnak, formáságnak az elutasítása?

Sartre: Lehet. Mindenesetre, ha eltekintünk az én tulajdonképpeni barátaitól — akik ugyancsak ritkán hívnak meg —, sosem járok látogatóba. Mindig irtóztam az effélettől. Vacsora ismeretlenekkel: nem étkezés, hanem zabálás.

Cocteau felületes volt

Contat: Mégis volt egy időszak, amikor nagyon szívesen ismerkedett meg új emberekkel.

Sartre: Igen, például a háború után, akkor ismertem meg Hemingwayt és Dos Passost. Olyan írókkal jöttem össze, mint Salacrou, Leiris, Queneau, Cocteau. Igen, voltak ismerőseim, mint minden írónak, aki kortársaival társalog. Ez egyébként csak 1942-ben vagy 43-ban kezdődött. Minden író, akivel kapcsolatban álltam, náciellenes volt, és valamilyen módon részt vett az ellenállási mozgalomban. A háború után találkoztam amerikai, olasz és néhány angol íróval. És aztán itt voltak azok, akik Franciaországba jöttek, és találkozni akartak velem. 1945 és 1948 között sok ember akart megismerni.

Contat: És miért lazultak meg ezek az időnként valóban baráti, irodalmi kapcsolatok?

Sartre: Ez részben a többiekén, részben rajtam múlt. A külföldi írók esetében egész egyszerűen a térbeli távolság játszott közre, és az a körülmény, hogy én nagyon kevés levelet írok: sosem leveleztem írókkal. Időnként találkoztunk, ha Párizsba jöttek. A francia írókkal egészen más a helyzet. Egyeseket szem elől tévesztettem, anélkül hogy a legkisebb nézeteltérés lett volna közöttünk, csupán mert céljaink és gondjaink túl eltérően alakultak — tudja, hogy van ez.

Másokkal, különbözőségünk ellenére, továbbra is kitűnő kapcsolatom volt. Így csüggett például Cocteau-n, akit 1944-ben ismertem meg, s akivel mindvégig gyakran jöttem össze: még halála előtt néhány nappal is együtt vacsoráztunk. Nagyon rokonszenvesnek találtam, és sokkal kevésbé bohóckodónak, mint ahogyan ma beállítják. Többnyire ő beszélt. Arról, ahogy a világot látja, a gondolatairól — s mindebből meglehetősen keveset jegyeztem meg, mert nagyon felületesnek találtam. Ragyogó társalgó volt, nagyfokú érzékenységgel, de gondolatszegény. Amivel nem azt akarom mondani, hogy nem tartom őt igen rangos költőnek.

Contat: Akkoriban ön végig azokhoz tartozott, akiket „tout Paris“-nak neveznek.

Sartre: Én nem tartoztam igazán az „egész Párizs“-hoz. Inkább a színházhoz érintkezésbe olyan emberekkel, akiket különben sosem ismertem volna meg. Így találkoztam Colette-tel Simone Berriau-nál, akit jól ismertem, mivel minden darabomnak, a *Zárt tárgyalást* kivéve, az ő színházában volt az ősbemutatója. Rengeteg embert ismert, és szeretetreméltó házigazda volt. Nagyon vonzódtam Yves Mirande-hoz, akivel ő akkoriban élt; nagyon szórakoztatott. Érzékeny és furcsa férfi. Emlékszem, egyszer Jouvet-nak fölolvastam *Az Ördög és a Jóistenből*; a darabból csak az első felvonás volt készen, és Jouvet engedélyt kért a gyóntatójától, hogy színre vigye. Meghallgatta tehát az első felvonást; Simone Berriau szalonjában voltunk, jelen volt Mirande is. Jouvet egy szót sem szólt, összehúzott szemöldökkel és harcias arckifejezéssel fülelt. Amikor befejeztem, a hosszú hallgatás után megszólalt Mirande: „Vitriolos szavakat használsz.“ Ez volt az egyetlen kommentár, mert erre felállt Jouvet, és elnézésünket kérte: másnap Amerikába kellett utaznia. Szegény Mirande, bókolni akart nekem, s csak egy közhelyet talált a tarisznyájában!

Ilyen dolgok kapcsoltak csupán — mindig a színházzal összefüggésben — az „egész Párizs“-hoz. Különböznem mindig ugyanabban az időben, a délelőtti munka után egy óra körül fogadtam azokat, akik beszélni akartak velem, esetleg megmutatni egy könyvet, vagy tanácsért jöttek...

Contat: Még fogadja azokat a fiatal embereket, akik az ön műveivel foglalkoznak?

Sartre: Igen, ilyeneket mindig fogadok. Nemrégén középiskolásokkal találkoztam, Puig (Sartre titkára. — A szerk. megjegyzése) barátaival, akiknek *A tisztességtudó utcalányról* kellett dolgozatot írniuk, s akik tölem akartak valamit hallani a témáról.

Contat: De volt idő, mikor önnek feltehetőleg örömet szerzett a hírességekkel való találkozás.

Sartre: Valójában sosem én voltam a kezdeményező. Írtak nekem, vagy Cau útján léptek velem kapcsolatba — s én igent vagy nemet mondtam. Ily módon ismertem meg például egy színészt, akit nagyra tartottam: Erich von Stroheimot. Többször találkoztunk. De az ilyen emberekkel folytatható beszélgetésekben, a nyíltság ellenére, mindig van valami szertartásos. Olyan emberrel, aki

éppen útban van a híresség felé, érdekesebb a beszélgetés: látni lehet, milyen fokozatokon, milyen fázisokon megy át. Atalakulásában és lényegében ragadható meg. Ha azonban az ember találkozik egy olyan úrral, aki már „a” Chaplin vagy „a” Stroheim, csak annyit lát, amennyit az megszokásszerűen látatni enged, s a szerep kerül előtérbe. Nem játssza meg magát, csak éppen birtokába vette a szerep.

Fordulat: a háború

Contat: És ön — önt is birtokába vette a szerep?

Sartre: Nem, mert nincs is ilyen szerepem. Bizonyosan tudom, hogy kialakult rólam valamilyen kép, de ez a másoké, nem az enyém. Nem is tudom, melyik az enyém; nem sokat gondolok magamra mint személyre. Inkább olyan dolgokról gondolkodom, amelyek másokra is vonatkoznak.

Körülbelül tizenkilenc éves koromig érdeklődtem önmagam iránt, később inkább általánosabb érvényű megfigyeléseket végeztem magamon, a *L'imaginaire* megírásakor például, amikor önnön tudatomban kotoráztam. A szavakkal gyermekkoromat, elmúlt éneimet akartam megragadni, megérteni, hogyan váltam azzá, aki az írás pillanatában voltam. De még sok könyvet kellett volna írnom, hogy megmagyarázzam, mi vagyok. Ezt próbálom most is, ameddig az időm engedi, Simone de Beauvoirral, ebben az önéletrajzi kötetben. Megpróbálom elmagyarázni a változást, azt, ahogyan bizonyos események hatottak rám.

Nem hiszem, hogy az ember élettörténete már a gyermekkorban kirajzolódik. Ugy vélem, vannak még más, éppoly fontos életszakaszok, amelyek döntő módon hatnak a fejlődésre: a serdülőkor, a fiatal évek, de még az érettség, az öregkor is. Az én életemben van egy nyilvánvaló törés, amikor olyan élesen elválaszt két szakaszt, hogy én most, a másodikból nem ismerek egészen az elsőbeni magamra: nevezetesen a háború előtti és utáni korszak.

A háború valóban kettészelte életemet. Amikor kitört, harmincnégy éves voltam, amikor befejeződött, negyven; ez ténylegesen éppen a fiatalságból az érett férfikorba való átmenetet jelentette. Ugyanakkor a háború felfedte előttem önmagamot a világ vonatkozásában. A leckéből megtanultam a fogás mélyesége elidegenedettségét és az emberekhez kapcsolódást, megismertem az ellenséget, az igazit, nem az ellenfelet, akivel egyazon társadalomban élünk, s szavakkal ejt el, hanem az El-

lenséget, akinek intésére az embert le-tartóztatathatják, és gödörbe vethetik fegyveres férfiak.

És én, az elnyomott, a megvert, de még mindig élő ember éppen akkor tanultam meg a társadalmi rendet, a demokratikus társadalomét, amikor elnyomott és szétzillesztett volt, s mi harcoltunk, hogy értékét bebizonyítsuk, abban a reményben, hogy a háború után ez a társadalom újra talpraáll majd. E ponton nőttem fel a háború előtti individualizmustól és individuumból a társadalmihoz, a szocializmushoz. Ez volt életem igazi fordulópontja: háború előtt, háború után. Korábban olyan művekhez jutottam el, mint *Az undor*, melyben a társadalom iránti magatartás metafizikai volt, később fokozatosan olyan művekhez, mint *A dialektikus ész kritikája*.

[...]

Balga kritikusok

Contat: Előfordult már [...], hogy magyarázóit világitották meg az ön számára műveinek valamely vonatkozását?

Sartre: Nem. Én még egyik kommentátoromtól sem tanultam. De 1945 óta gondolkok arra a napra, amikor valaki olyat ír rólam, ami felvilágosít majd önnön gondolkodásomról. Világosan látom, hogy akik 1940-ben vagy 1945-ben Zolát vagy Hugót olvasták, olyan dolgokat értettek a műveikbe, amit ők maguk nem tudatosan helyeztek bele, s folyamatosan újraértékeltek őket. Használó — gondoltam — élő íróval is megeshet. De nem így van: először halottnak kell lenni. Vagy a magyarázó-nak meg kellene haladnia az író, akit tanulmányoz, ami ritkán történik meg.

Contat: Az önnel foglalkozó művek tömegében valóban nem akad semmi használható?

Sartre: Ez túlzó állítás lenne. De elmondhatom, hogy mindabból, amit magamról olvastam — és természetesen nem olvastam mindet, alig egytizedét —, nem tanultam semmit. Vagy — jobbik esetben — gondolataim igazsághű bemutatását találok, vagy ellenem irányuló támadásokról van szó, s ezeknek nem tulajdonítok jelentőséget, mert véleményem szerint mindannak a félreértésén alapszanak, amit mondani akartam.

Contat: Mindenesetre van valaki, aki hosszú ideje makacsul szarvára tüzi az ön gondolatait, éspedig az ön egykori eszmetársa, Raymond Aron.

Sartre: Csakhogy én nagyon is jól ismerem Aron ötleteit. Tudom, merre

tart. Ami engem illet, én régen túl vagyok az ő álláspontján. Ha rólam ír, saját gondolkodását exponálja, és semmit sem nyújt, ami az enyémet érintené. Elolvastam utolsó könyvét, melyben *A dialektikus ész kritikáját* akarja megcáfolni. Kérdéseket vet föl, amelyek az ő szempontjából annál is jogosultabbak, mivel engem abszolút nem érintenek. Véleményem szerint gondolataimat travesztálja, hogy annál cáfolhatóbbak legyenek.

Contat: Aron — inkább szomorúan, mint keserűen — azt mondja, hogy ön csupán sértésekkel felelt az ő érveire.

Sartre: Én keveset veszekedtem életemben. Őt 1968-ban — ha úgy tetszik — „szidtam”, mert abban a pillanatban elviselhetetlennek tűnt nekem a magatartása. Hogy ez a nagyon eszes, nagyon képzett professzor 68 májusából nem vonta le az adódó következtetést, mutatja, hogy intelligenciája és tudása korlátozott. Egyáltalán nem értette meg, mi történik.

Contat: Ez még nem feltétlen ok szidalmazásra.

Sartre: De az, és élvezettel tettem. Így akartam bebizonyítani, hogy 68 májusának társadalmi mozgalmából ő zárta ki magát, s ezt a kirekesztést akartam a magam részéről teljessé tenni. Azelőtt számomra tanár volt, akinek a gondolataival nem értek egyet, de ezeket ő a Sorbonne diákjainak adta elő, akik vitatkozhattak fölöttük. De amikor láttam, hogyan gondolkozik a diákokról, akik az előadásaira járnak, s akik az egyetemi oktatás egészét kérdőjelezték meg, felismertem, hogy sosem érintette a tanítványait.

Én a tanárt támadtam, a professzort, aki saját diákjai ellen fordul, nem a *Le Figaro* vezércikkíróját — az mondhat, amit akar.

Contat: Ön általában nem ellenzi a gondolatok megvitatását...

Sartre: Én könyveket írok, a könyvekben gondolatok vannak, és csak más könyvekkel lehet rájuk válaszolni.

Contat: De ön nem válaszolt sem Merleau Pontynak, sem Lévi-Straussnak, sem Raymond Aronnak, akik mégiscsak az ön gondolatait vitató szövegeket írtak.

Sartre: Nem, minek tettem volna? Megmondtam, amit mondani akartam, és ők másként vélekedtek. Aki nem ért egyet azzal, amit egyesek rólam írnak, csak mondja meg. Ez nem az én dolgom. Nincsen ebben lekcisnylés. Távol-

ról sem becsülöm le például Lévi-Strausst — kiváló etnológusnak tartom —, de véleményem szerint *A dialektikus ész kritikájáról* képtelenségeket írt. De hát miért is hánytorgatnám ezt fel?

Contat: És az egyszerű eszmecsere?

Sartre: Gyűlölöm az elméleti vitákat értelmiségek között, mindenki mindig saját színvonala alá süllyedt, és óriási butaságokat mond.

Contat: Sosem talált olyan új gondolatra, amely egy párbeszéd során fogalmazódott volna meg?

Sartre: Soha. Simone de Beauvoir jelenlétében még ki tudtam fejezni éppen alakuló gondolatokat: neki vázoltam fel a könyv megírása előtt *A lét és a semmi* alaptételeit. Ez a „különös háború” (1939—1940. — A szerk. megj.) idején történt. Minden ötletemet kifejtettem neki, még a megvalósítás folyamatában.

Contat: Mert filozófiailag azonos színvonalon vannak?

Sartre: Inkább mert csak ő egyedül ismerte éppúgy az előzményeket és engem, mint én magam. Ezért ő az eszményi beszélgetőtárs, a Partner, amelyet szinte sosem találni. Egyedülálló szerencse volt. Valószínűleg sok író, férfiak és nők kaptak nagyon értelmes társtól szeretetet és segítséget. Például George Eliotnak rengeteget segített a második férje. De ami kapcsolatomban Simone de Beauvoirrall valóban egyedülálló, az éppen az azonos hullámhossz.

Contat: Önök egymásnak adják meg az ún. „imprimatur”-t?

Sartre: Pontosan. Ez a helyes kifejezés. A kritikák, amelyek azután megjelennek az újságokban és folyóiratokban, több vagy kevesebb örömet szerezhetnek, de nem számítanak igazán. Az undor óta állandóan így van.

Contat: Ugye előfordult, hogy Simone de Beauvoir bírálata ellen is védekeznie kellett?

Sartre: Éppen ezt akartam mondani! Még veszekedtünk is... De tudtam, hogy a végén neki lesz igaza. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy mindig elfogadom a kritikáját, de többnyire ez történik.

Contat: Ön éppoly szigorú vele, mint ő önnel?

Sartre: Pontosan. Nem lenne értelme másképp, mint a legnagyobb szigorral bírálni azt, akit szeretünk.

A tőkét nem értette...

Contat: Tehát azt állítja, Simone de Beauvoir az egyetlen vitapartnerre. De azoknak a beszélgetéseknek, melyeket diákkorában Nizannal vagy Aronnal folytatott, csak maradt némi nyoma...

Sartre: Végeredményben nem maradt. Sokat beszélgettem Aronnal vagy Politzerrel, de különösebb haszon nélkül. Nizannal, nos, vele már inkább. Csakhogy minket az választott el, hogy ő marxista lett, vagyis olyan eszmerendszerre hivatkozott, amelyet abban az időben, amikor barátok lettünk, még nem sajátítottam el egészen, s ennek a gondolkodásmódnak a konzekvenciái messzebbmenőek, mint ahogy ő azt akkor vélte. En hirtelen egy olyan gondolatvilággal találkoztam, amelyet alig értettem s alig ismertem — olvastam ugyan *A tőkét*, de nem értettem, tehát meg se változtathatott —, és ez a gondolatvilág zavarba hozott, mint valami gúnyos fintorgás, mert egy másik ember, valaki, akit szerettem, súlyos igazságként használta, úgy, hogy engem nevetségessé tett vele. Éreztem, hogy a marxizmus kérdésessé tesz engem, mert egy barátom gondolatvilága és barátságunk akadályja lett.

Legalábbis a háborúig a marxizmus valami zavaró volt számomra, szorongást keltett bennem, és jelezte, hogy még távolról sem tudok mindent, sok még a tanulnivalóm. És képtelen voltam megtanulni. Akkoriban Le Havre-ban olvastam Marx műveit és marxista könyveket; de nem sajátítottam el, nem tudta az értelmem befogadni.

A háború idején, a megszállás alatt kezdett hatni rám — egy olyan ellenálló csoporthoz tartoztam, amelyben kommunisták is voltak. És a háború után jegyzetfüzetek tucatját írtam az erkölcsről — sajnos, elveszítettem őket —, ezek a jegyzetek tulajdonképpen a marxizmussal való számvetést tartalmazták.

Contat: Ön ma is, akárcsak 1957-ben, egy marxizmuson belüli egzisztencializmus autonómiáját hirdeti?

Sartre: Igen, éppenséggel azt.

Contat: Vagyis még mindig egzisztencialistának tartja magát?

Sartre: Hülye megjelölés. Amint tudja, nem én választottam: rám akasztották, és én elfogadtam. Ma már nem fogadnám el. De már nem is neveznek egzisztencialistának, legfeljebb lexikonokban, de az nem számít.

Contat: És a csodálat — ismeri ezt az érzést?

Sartre: Nem. Senkit sem csodálok, és nem szeretném, ha engem csodálnának. Az emberek nem csodálnivalók; minden ember egyenlő. Csak abban különböznek, ahogyan cselekszenek.

Contat: Ön egyszer bevallotta nekem, hogy csodálja Victor Hugót.

Sartre: Ó, hát egy kicsit csodálok. Nem is tudnám pontosan megmondani, mit érzek Victor Hugo iránt. Sok kifogásolnivaló van benne, és néhány valóban szép dolog. Mindez zavaros, ellentmondásos, azzal vághatom ki magam, hogy azt mondom: csodálok. A valóságban azonban éppoly kevésbé csodálok őt, mint mást. Nem, a csodálattal mintegy elismerjük valakinek a felsőbbrendűségét. Márpedig én, mint tudja, azt vallo, hogy minden ember egyenlő, s az emberek közötti csodálat nem helyénvaló. A tisztelet az az érzés, amelyet az egyik ember a másiktól elvárhat.

Contat: Inkább mint a szeretetet?

Sartre: Nem, a szeretetet és a tiszteletet: ugyanannak a magatartásnak a két oldalát. Ami nem jelenti azt, hogy tisztelet nélkül nincs szeretet, vagy szeretet nélkül nincs tisztelet. De ha mindkettő megvan, akkor van meg a helyes beállítottság két ember között. Itt még nem tartunk. Akkor érzük majd el, ha a szubjektum teljesen kibontakozhat.

Contat: És hogyan magyarázza ön, hogy barátságaiban állhatatlan, és szerelmi kapcsolataiban állhatatos?

Sartre: Nem vagyok állhatatlan a barátságban. Ha akarja, mondjuk így: a barátságaim nem voltak olyan erősek, mint a szerelmeim. De miért tart állhatatlannak?

Camus, az algíri utcagyerek

Contat: Gondolok például Camus-re.

Sartre: De én sosem voltam Camus ellen! Ellene voltam az írásnak, amelyet a *Les Temps Modernes*-hez intézett; „főszerkesztő úrnak” titulált benne, és badarságokat hordott össze Francis Jeanson cikkéről. (Jeanson kritikája Camus *L'Homme révolté*jéről [1951]; Sartre válasza Camus-nek a *Les Temps Modernes* 1952/53. 8. számában jelent meg. Ez a polémia jelentette Sartre és Camus kapcsolatának végét. — A szerk. megj.) Lehetett Jeansonnal vitatkozni, de nem így: Camus cikke feldühített.

Contat: És a szakítás, ami követte, nem kavarta fel?

Sartre: Nem, igazán nem. Akkor már egyre ritkábban találkoztunk, és minden találkozás vége felé szemrehányásokkal halmozott el: ezt tettem, azt mondtam, amazt írtam, ami nem tetszett neki. Ez nem volt még vizsály, de nem volt éppen üdvös sem. Camus nagyon megváltozott. Az elején, mikor nem tudtam még, hogy nagy író, örökké bolondozott, és nagyon jól csevegtünk egymással; nagyon szabadosan beszélt, én is egyébként, malackodtunk, a felesége és Simone de Beauvoir szörnyülködtek. Két vagy három évig valóban jóban voltunk. Intellektuális vonatkozásban nem volt ajánlatos túl messzire menni vele, könnyen elbizonytalanodott. Egy kissé megmaradt teljesen neveletlen és pimasz algíri utcagyerekek. Valószínűleg ő volt az utolsó igazi barátom.

Contat: Tulajdonképpen sok ember kivált az életéből, főként férfiak.

Sartre: Sok nő is kivált az életemből. Vagy halállal, vagy más módon. Mindent összevetve azonban, nem látom be, hogy barátságaimban állhatatlanabb lettem volna, mint mások. Bost-hoz fűződő kapcsolataim majdnem olyan régiek, mint a Castorhoz fűződők. Azok közül, akiket mi „a családnak” neveztünk, szinte mindegyikkel összejövök. Pouillon például 35 éve barátokozom. Barátságom Giacomettivel furcsán végződött — egy félreértéssel, amelyet a magam számára azóta sem tudtam tisztázni, de ez más fejezet... Röviddel halála előtt ő is ellenem fordult, és ez — véleményem szerint — félreértés volt részéről.

A nők teljesítik ki az embert

Contat: Térjünk vissza a nőkre...

Sartre: Kapcsolataim a nőekkel mindig jobbak voltak, mert a nemek közötti kapcsolat inkább megengedi az objektív és szubjektív egyidejű jelenlétét. Egy nővel való kapcsolat akkor is gazdag, hogyha nem fekszik le vele az ember. [...] Mindenekelőtt itt van a szavak nélküli nyelv, a gesztus, a tekintet nyelve. Nem a tulajdonképpeni nemi kommunikációra gondolok. S ami magát a beszédet illeti, mélyebbről jön, a nemiségből, ha szerelmi kapcsolatról van szó. Egy nő mellett az ember a maga teljességében van jelen.

Contat: Mióta csak ismerem, feltűnt nekem valami: gyakran nagyon szigorúan beszél a barátairól.

Sartre: Mert ismerem őket! És ma-

gamat! Beszélhetnék önmagamról is nagyon szigorúan.

Contat: És ha megtenné, mit mondana?

Sartre: Főként azt, hogy radikalizmusomban nem mentem el a végsőkhöz. Természetesen rengeteg hibát követtem el életemben, kisebb és nagyobb, így vagy úgy magyarázható hibákat, de alapjában véve minden hibámat az okozta, hogy nem voltam eléggé radikális.

Contat: Ön csodálatos módon mentesnek tűnik a büntudattól.

Sartre: Ez igaz. Sosem érzem magam bűnösnek, és nem is vagyok az. A szülői házban gyermekkoromtól ültették belém az érzést, hogy érték vagyok, rendkívüli képességű gyermek. Ugyanakkor ott volt véletlenszerűségem érzete, amely kissé ellentmondott az érték fogalmának, hiszen az érték egy ideologikus tartalmú és elidegenedést hordozó szövevény, a véletlenszerűség pedig maga a meztelen valóság. De egy cselben találtam meg a kiutat: azt az értéket tulajdonítottam magamnak, hogy én felismerem a véletlenszerűséget, a többiek nem. Így lettem az az ember, aki a véletlenszerűségről beszél, következőképpen azzal bizonyítja értékét, hogy a véletlenben értelmet és jelentőséget keres. Ez nagyon világos.

Contat: Nem gondolja, hogy például az, ahogyan a pénzzel bánik, némi büntudatra vall?

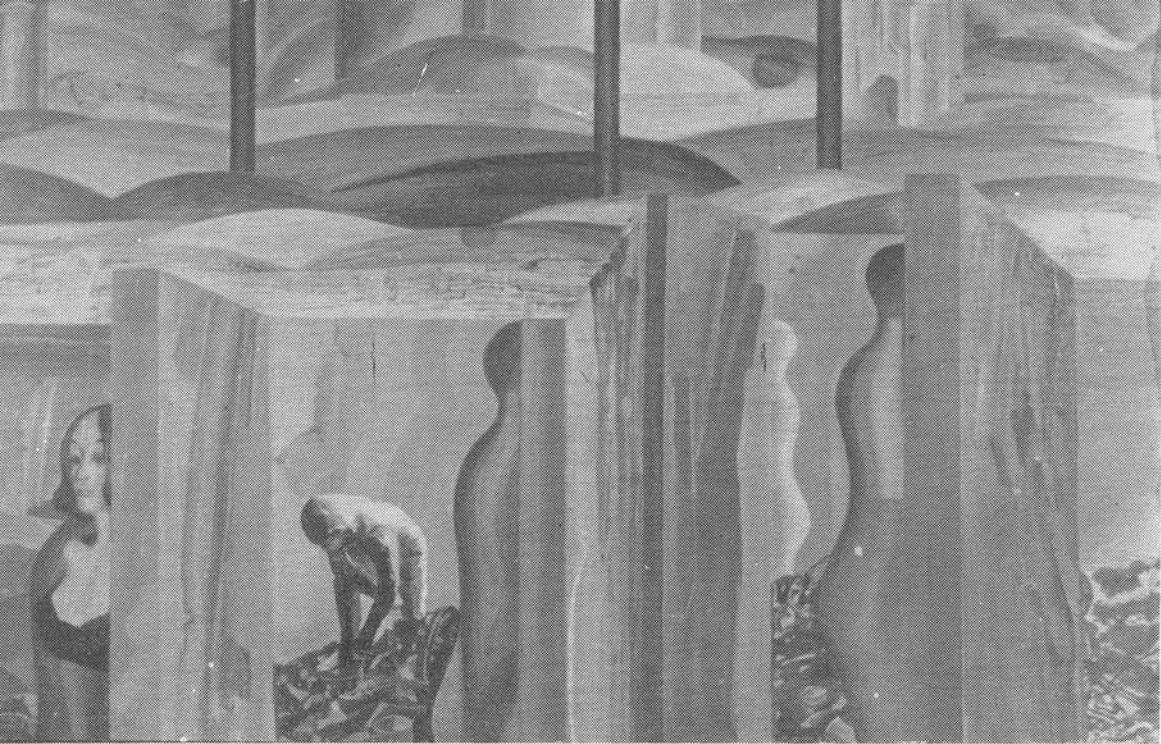
Sartre: Nem hiszem. Mindenekelőtt nem olyan családból származom, ahol a pénz és a munka összefüggését világosan, keményen és szigorúan fogták volna fel. Nagypám sokat dolgozott, de munkája írás volt, s számomra az írás és az olvasás élvezetet jelentett. Ő élvezte, hogy ír, láttam, amint a levonatokat korigálja, és ez örömet szerzett nekem; a dolgozószobájában könyvek voltak, emberekkel beszélgetett, német órákat adott nekik. És ez volt minden, ami a pénzhöz kapcsolta. Amint látja, nem volt világos összefüggés.

Később, amikor már magam is írtam, nem létezett számomra összefüggés a megalkotott könyvek és a besepert pénz között: nem is értettem, mert azt gondoltam, hogy egy könyv értéke csak évszázadok múlva derül ki. Következőképp számomra a pénz, amit könyveim hoztak, bizonyos mértékig véletlenszerű volt. Úgy is mondhatnók, hogy a pénzzel kapcsolatban eredeti beállítottságomnál maradtam.

Ott volt a munkám, az életmódom, erőfeszítéseim, amelyek örömet okoztak — mindig szívesen írtam —, s végül tanári hivatásom, amely a másikkal vala-

PAULOVICS LÁSZLÓ: BARÁTOM, A TÁJKÉPFESTŐ

PAULOVICS LÁSZLÓ: 1. A RÉGÉSZET KORA
2. CSALÁDI EMLÉK

melyest összefüggött, és nem jelentett megterhelést: szívesen gyakoroltam. Miért járt volna nekem ilyen körülmények között pénz? És mégis megfizettek.

Contat: Inkább arra gondoltam, ahogyan a pénzt elajándékozta.

Sartre: Ahhoz, hogy a pénzt elajándékozzam, lennie kellett. És pénzem 18-19 éves koromtól volt, amikor az École Normale-ba jártam, és óraadással kerestem pénzt. Tehát volt pénzem, és valamennyit el lehetett belőle ajándékozni. De mit ajándékoztam el? Némi ezüstöt meg papírt, amit a nekem örömet jelentő munkámért kaptam. Nem érzékelttem a pénz értékét, a súlyát: számomra csak papírszeletek voltak, továbbadtam őket, ahogy kaptam — semmiért.

Contat: De kívánhatta volna, hogy megvegyen és birtokoljon dolgokat.

Sartre: Néha előfordult. Nem ajándékoztam el mindent, amit kaptam, vásároltam is. De sosem éreztem azt a vágyat, hogy egy ház vagy egy lakás egyedül az enyém legyen. Semmiképp se hiszem, hogy ajándékozási hajlamom a legkisebb mértékben is összefüggne valami büntudattal. Ajándékoztam, mert megtehettam, és mert akiknek szükségük volt rá, érdekeltek. Sosem azért ajándékoztam pénzt, hogy megváltsam magam egy büntől, vagy mert a pénz, mint olyan, terhemre lett volna.

Vastag pénztárca, magas borralaló

Contat: Amint megismertem, rögtön feltűnt, hogy ön gyakran hord magánál vastag bankjegycsomót. Miért?

Sartre: Ez igaz, gyakran több mint egymillió van a zsebemben. Sokszor figyelmeztettek, hogy túl sok pénzt hordok magamnál. Simone de Beauvoir nevelésének találta, és valóban hülyeség. De az igazság kedvéért, ha ezt ma már nem teszem, annak nem az az oka, hogy félek, elveszíthetném vagy ellophatják, hanem mert olyan rosszul látok: felcserélem a bankjegyeket, és ez kínos helyzetbe hozhat. Mégis szeretem, ha pénz van nálam, és kellemetlen, hogy most már nem megy a dolog. Elárulhatom, ön az első, aki erről faggat...

Tudom, kérdésnek tűnik, ha valaki előhúz egy vastag bankjegyköteget. Emlekszem egy szállodára a Côte d'Azur-on, ahol mi (Simone de Beauvoir és én) gyakran megszálltunk; egyszer a főnök-nő helyettese panaszkodott Simone de Beauvoirknak, hogy az elszámolásnál túl sok pénzt húztam elő a zsebemből... De én nem vagyok nábob. Nem. S ha szeretek sok pénzt magammal hordani,

ez megfelel szerintem bizonyos mértékben annak, ahogyan a bútoraik között élek, ahogyan a ruháimat hordom — majdnem mindig ugyanazokat —, a szemüvegemet, az öngyújtómat, a szivarjaimat.

Ez az a kívánság, hogy lehetőleg sok tárgyat, amelyek meghatározóak életemben, magamnál hordjak, mindent, ami hétköznapijaimat az adott pillanatban képviseli. Az a kívánság, hogy a jelen pillanatban teljesen azonos legyek önmagammal, senkitől se függjek, senkitől se kelljen kérnem valamit, minden lehetőségemet közvetlenül elérhetővé tegyem. Ez némi fölényérzetet ad másokkal szemben, természetesen hamis fölényt, jól tudom.

Contat: Néha túlzottan nagy borralalót ad.

Sartre: Mindig.

Contat: Ez kínos lehet annak, aki elfogadja.

Sartre: Most ön túloz.

Contat: De én azt tanultam öntől, hogy lehetővé kell tenni a kölcsönösséget, hogy a nagyvonalúság ne hasson megalázásnak.

Sartre: A kölcsönösség nem lehetséges, de a szívéllyesség igen. A pincérek a kávéházban értékelni tudják, hogy nagy borralalókat adok, és szívéllyességgel viszonzozzák. Még arra is gondolok, hogy ha egy ember borralalókból él, hadd adjak neki olyan sokat, amennyit csak tudok, mert ha már valaki belőlem él, legalább éljen jól.

Contat: Ön rengeteget keresett...

Sartre: Sokat kerestem, valóban.

Contat: Ha összeadnánk, mennyit keresett, hatalmas összeg jönne ki. Mit csinált a pénzzel?

Sartre: Erre nehezen tudnék válaszolni. Adtam belőle másoknak, és magamra is költöttem. Sokat, ez azt jelenti, hogy könyvekre, utazásokra — nagyon sokat költök utazásokra. Régebben, amikor több pénzem volt, mint most, mindig arra hajlottam, hogy többet hordjak magamnál, mint amennyi szükséges.

Contat: Félelemből, hogy nem lesz elég?

Sartre: Talán egy kicsit azért is. Nagyanyám, ha pénzt adott, mindig azt mondta: hátha megrogalsz valamit, legyen néhány garas nálad. Ebből megmaradt valami bennem. Most sem érzem egészen jól magam, ha nincs sok a folyószámlámon. Ez a helyzet jelenleg. És

voltak idők, amikor egy fityingem se volt. Egyszer anyámtól kaptam 12 milliót, hogy kifizethessem az adómat. Azt lehet mondani, hogy mindig többet költöttem, mint amennyim volt... Nem tettem félre az adóra... Néhány éve a Gallimard valamennyit visszatart a folyószámlámról az adóhivatal számára...

Contat: És mire költi a pénzét?

Sartre: Az utazásokat leszámítva, végül is nagyon keveset költök magamra. Naponta egyszer vendéglő, de mindig kísérettel — ez napi tizezer frank —, cigaretta, nagyon ritkán valami ruhadarab, a könyveket kapom — régebben sok könyvet vásároltam, de az az idő elmúlt —, a házvezetőnő, a viszonylag drága lakás — 200 000 frank havi házbér. S ezzel még nem soroltam fel a teljes havi kiadásomat.

Contat: Mégis, mennyit költ havonta?

Sartre: Összesen? Vannak emberek, akik tőlem függnek anyagilag: ez összesen éppen másfél millió régi frank havonta. Több, mint amennyit magamra költök, ami kerek 300 000 régi frank. Összesen tehát kb. egymillió-nyolcszáz-ezer régi frank havonta. És Puig gazdálkodik azzal a 725 000 régi frankkal, amit a Gallimard-tól minden hónapban a könyveimért kapok — többet is, rendszerint egymilliót.

Contat: És honnan származik az a millió?

Sartre: Egy része a Szerzői Szövetségtől a műveimért, amelyeket Franciaországban adnak elő színpadon, rádióban vagy a televízióban: más része Gisèle Halimától, aki irodalmi megbízottam a külföld számára — ez színdarabjaim, filmek jövedelme, interjúk utáni bevételek stb. Mindez sokkal többet hoz, mint a könyveim. A múlt évben, ha jól emlékszem, 15 millió adót fizettem. És van még egy önállósági nyugdíjam is, kerek 800 000 régi frank egy féltre. A legtöbbet az hoz, ami Gisèle Halimi kezén megy át: rendszerint évente kétszer jön be, és nagyon sok, több millió. De most éppen semmi sincs belőle, és először kérdem magamtól, miből fedezzem a költségeimet.

Contat: Tehát már szóba sem kerülhet, hogy különböző csoportokat támogasson, ahogy régebben tette, például a Liberation című újságot?

Sartre: Nem, már nem vagyok abban a helyzetben.

Most klasszikus vagyok

Contat: Váltunk témát. 1967-ben mondta ön, hogy: „A Pléiade egy sirem-

*lék, nem akarom magam élve eltemet-
tetni.“ Később megváltoztatta a véleményét, és mi, Michel Rybalka és én nem-sokára ki fogjuk adni a regényeit a Pléiade-ban. Miért változtatta meg erede-ti magatartását?*

Sartre: Mindenekelőtt Castor és mások befolyására, akiket megkérdeztem, mi a véleményük, és azt mondták, hogy nagyon jó lenne. Közben megjelentek a Pléiade-ban más élő szerzők is, nincs már tehát sirkő jellege. A Pléiade-ban megjelenni voltaképp átmenet a híresség egy másik formája felé: klasszikus leszek, míg régebben az írók egyike voltam.

Contat: Más szóval: szentté avatás?

Sartre: Hát az, persze. És ez most jól-esik, sőt most már egyenesen sietős lett nekem a Pléiade. Azt hiszem, ez gyermekkoromból származik, amikor a szerzők versengtek a megtiszteltetésért, hogy egy nagy, figyelmesen gondozott kiadásban jelenjenek meg. Ebből meg-maradhatott valami bennem: talán ugyanabban a sorozatban jelenek meg, mint Machiavelli...

Contat: Ön máris klasszikus... Elkö-telezett klasszikus. De nem retteg, hogy gondolkodásának legnépszerűbb része — a szabadság és a személyes felelősség fogalma — akadályozhatja egy reális politikai öntudat kialakulását?

Sartre: Ez lehetséges. De azt hiszem, ilyenfajta félreértések mindig adódhatnak, ha egy mű eljut közönségéhez. Ami a legelevenebb és legmélyebb része egy filozófiának, az eredményezheti a legtöbb jót, de ha tévesen értelmezik, a legtöbb szerencsétlenséget okozhatja. Valóban úgy vélem, hogy az a szabadságelmélet, amely nem tisztázza egy-idejűleg, hogy mi az elidegenedés, hogy milyen mértékű lehet a manipuláció vagy az elutasítás, meghamisítja, ön-maga ellen fordíthatja a szabadságot, és keserves csalódást jelenthet egyeseknek, akik nem értik e teória minden impli-kációját, és azt hiszik, mindenütt ott van a szabadság. De ha pontosan azt olvassák, amit írtam, akkor, azt hiszem, nem lehet ilyen tévedésbe esni.

Tévé-sorozatomban ennek a politikai vonatkozásait fogom megmagyarázni. Ez lesz az utolsó két vagy három adás nagy témája. De én mindezt meghatározott, konkrét példákkal akarom megvilágítani, és nem filozófiával vagy filozofikus meg-fogalmazásban.

Contat: És hiszi, hogy meggyőzi majd az embereket?

Sartre: Azt nem tudhatom. De meg-próbálok.

Bartalis János halálára

Mielőtt nyolcvanegyedik születésnapján felköszönthették volna, a tízezer titok közepén, ahol a keleti költő érzi magát, beleszenderült egy új titokba, a halál szemléletébe. Úgy ment el fehérhajú aggastyánként is, hogy arcának szenvedő vonaglását, szemének elhomályosuló gömbjét sem láthattuk.

Igy hát méltatlan volna, hogy a szavak sötét gyaluforgácsából illesszünk vánkost a feje alá annak, aki a város fölött is a természet üde örvényében forgott; akit bölcsessége, az egyszeri lét átsejtése éppúgy visszavezetett a kosályi földhöz, mint Tolsztojt a mezítlábas muzsikok közé.

Itt pedig annyira szomszédja volt mezőnek s égnek, hogy költői közérzetében a legtávolabbi fogalmak a legközelebbi dolgokkal, hangulatokkal, egyszerűségükben is mesés favágókkal ölelkeztek össze, s ha sirt az időben, akkor is érezte, hogy arasznyira tőle kopnak a virágok. Nem kell hát ide művirág-koszorú télvíz idején sem: elég egy ölnyi abból, amit ő szedett, s amit mi őrzünk hervadhatatlanul.

Dadognunk sem kell halványult ajakkal. Elég, ha visszaidézzük az ő lágy, természetes hangján: Ó, mondd, mi a baj? Az utak összefájdultak tebenned és zúgnak, mint a megszagatott hangszer húrjai? ... Testvéreim, dobjátok ki beteg koporsóitok terhét, önszánó éjféli hangotok vessétek az idő viharába, vágjátok el a lélek gordiusi csomóját az öröm pallosával ...

Igy szólt a költő, aki a huszadik század megejtően szép idilliumait írta: akinek sorai rímtelenek, szabadok s különös illatúak, mint a réti széna; így szólt Bartalis János, aki a vonuló beteg hadak hóba buggyantott véres üzenetén túl meglátta és tudunkra adta a lét üde paradicsomi örömét is, amelyen elálmélkodva ime most lezárta a szemét, nehogy eltűnjék a látomás ...

Bálint Tibor

Aszódy Jánostól búcsúzunk

Aszódy János elhunyt különösen fájdalmas nekünk. Egyike volt azoknak a még élő keveseknek, akik a régi és az új *Korunk*nak egyaránt munkatársai voltak. Annak idején elsősorban világpolitikai kitekintéseket, közgazdasági elemzéseket közölt, az új folyam szerkesztőségének pedig több mint tíz éven át volt fővárosi megbízottja, s termékeny „bedolgozója”-ként írt történelmi, politológiai tanulmányokat, világgazdasági szemlét és külpolitikai beszámolót.

Nem véletlenül s nem alkalomszerűen volt a régi *Korunk* munkatársa. Számára a lap azt jelentette, amit más baloldali tollforgatók számára: marxista folyóiratot, szócsövet, közlési lehetőséget haladó szellemű írások részére. Aszódy ugyanis kommunista volt, az illegális párt tagja. A főlzabados után különböző megbízatásokat kapott, szerkesztője, vezetője volt szakszervezeti és pártlapoknak, nagy példányszámokban megjelenő képesújságoknak, írt románul és magyarul. Nagy munkabírása, sokirányú tájékozottsága, tág érdeklődési köre, nyelvismerete vérbeli újságíróvá avatták, s a szocialista építés éveiben gazdagon kibontakoztatva képességeit.

Munkássága fölött lehet vitakozni, tény azonban, hogy könyvei, tanulmányai, írt legyen a gyarmati népek szabadságharcáról vagy az olajhiányról, a gazdasági válságról vagy a pénzhígulásról — alapos tájékoztatást nyújtottak, s mint ilyenek, népszerűek voltak. Kötetei hamar elfogytak. Mert funkciót tölthettek be: egyfelől

korunk nagy problémáira világítottak rá, másfelől pedig kitekintést nyújtottak a nagyvilágra. E feladat ellátása révén Aszódy nem lebecsülendő helyet töltött be művelődési életünkben, nemzeti- és kulturális munkamegosztásunkban.

Megszakadt munkássága folytatásra, folytatóra vár.

Herédi Gusztáv

A végső búcsú mindig jobban fáj. De ezerszeresen, ha — elmarad. Mint most, amikor Aszódy János távozott el mellőlünk, visszavonhatatlanul.

Sokat voltunk együtt az elmúlt tíz-tizenkét esztendő során, s minden óra, amit kéziratok fölé görnyedten, olykor paprikavörösrre gyulladt arccal, asztalt csapkodó vitahévvvel, okfejtéssel, érveléssel, a közös — helyes — megoldások nyugalmas révébe evezve együtt töltöttünk, közelebb vitt Hozzá. Nemcsak az igazságot szomjazó íróhoz, publicistához, hanem Aszódy Jánoshoz — az emberhez is...

Mindig el akartam mondani, János Bácsi, mennyire tisztellek kitartásodért, szakimondásodért, a mozgalomnak, nekünk valamennyiünknek áldozott életedért.

El akartam mondani, hogy tanultam Tőled kommunista következetességet, önismeretet, világlátást és önbizalmat is.

És el akartam mondani, hogy mindezért lekötelezetteknek érzem magam. Ám ha erre tereltem a szót, türelmetlenkedő mozdulattal leintettél, s kiskiúsan kék szemedből szinte megrovó tekintet irányult felém. Mert szerénységed nem türte az elismerést.

Köszönöm, hogy ismerhettelek.

Bitay Ödön

Paulovics László bizonyágtétele

A *Korunk* nem közöl tárlatkritikát. A képzőművészeti élet napi eseményeinek kritikai tükrözését, mint ez természetes is, rövidebb nyomdai átfutású lapok vállalják. Ha alkalmasint mégis kivételt tesz, ha egy-egy nagyobb visszhangú kiállításnak nyoma marad a lapban, az egyszerű bírálati szempontokon túl, *jelenségek*, *jelenség-értékek* hangsúlyozása miatt történik.

Visszalapozva a *Korunk* évfolyamaiban, azt állapíthatom meg, a legtöbb ilyen „kivételt”, a legnagyobb teret a *mai alkotók középnemzedéke* követelte ki magának. S hogy joggal, az már nem is kétséges. A háború után újjászervezett képzőművészeti oktatásnak előbb nagykorúvá kellett érnie, az egyetemes tájékozódás lehetőségeit kellett — több más feltétel mellett — biztosítani ahhoz, hogy minőségi előbbrelépés történjen, hogy alkotói közösségei alakuljanak a fiatal képzőművészeknek. Kimagasló tehetségű alkotók „egyéni és egyedi” karrierjétől az azonos hitet valló nemzedék pályaalakulásáig vezetett az út.

Paulovics László és egykori művészeti-akadémista társai, akik ma már a hazai alkotók középnemzedékét képviselik, abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy az ötvenes-hatvanas évek fordulóján *közösségi fellépéssel* bizonyíthatták és védhették egyébként sokirányú alkotói elképzeléseik igazát, Paulovics nagyobb szabású kolozsvár-napocai kiállítása művészi fejlődésének összegezője lett, s tükrözője, milyen lehetőségekkel számolt, merre tájékozódott e nemzedék kimagasló tehetségű alkotója. Ugy ismertük meg őt és diáktársait (kissz szabadon értelmezve persze az évfolyamtárs besorolást), mint korán jelentkező, korán művésszé érő alkotókat. Számukra szűkre szabott volt az akadémista lét, a főiskola nyújtotta megnyilatkozási lehetőségek; keresték és meg is találták a bemutatkozás, a közösségi részvétel útjait. Szűkítve a névsort, Tóth Lászlóra, Szervátiusz Tiborra, Cseh Gusztávra, Deák Ferencre, Plugor Sándorra, Balázs Imrére gondolok. Soha előttük nem jelentkezett folyóirataink körül az annyira tevékeny, illusztrálni, kiállítást szervezni, egyáltalán „valamit tenni” kész fiatalok csoportja. Ez a *társadalmi aktivitás* pályájuk további alakulásának is meghatározója lett. Kerültek bár az alma materől távolra, Szatmárra, Brassóba, Sepsiszentgyörgyre, Marosvásárhelyre, rájuk szabott szerepként vállaltak közösségi feladatokat. S a könyvtervezés, illusztráció, lap-grafika, díszlettervezés, iparművészeti vállalkozások számukra épp oly természetes feladatok voltak, mint az, hogy kiállításokra képet küldjenek, vagy egyéni tárlataikra felkészüljenek.

Paulovics László a műfaji keretek szinte természetes átlépésével próbálgatta végig, hogyan találhatja meg helyét, hogyan fejezheti ki tökéletesebben művészi mondandóját. Grafikusnak vallotta magát, már csak képzettsége után is, de meg nem szűnő elkötelezettséggel vállalt színpadtervezést, készített kerámiát, tervezte át középületek belső tereit. Mindennek, e sokoldalú tapasztalatszerzőnek, bizvást állíthatjuk, hasznát vette művészi látása alakulásában. Ha legutóbbi kiállítását nézzük, mindenekelőtt festményeit, lehetetlen nem észrevenni, szerkesztésének mennyire meghatározója a színház világában megismert *tér-látás*, a *harmonikus téralakítás*. (Ilyen tapasztalatai vezethették arra, hogy egyáltalán a festészet felé tájékozódjék!) Mint festőt, egészen új kvalitásai felől ismertük meg. Közzelebb került a történeti, pontosabban a művészettörténeti tájékozódáshoz, ami kortársainak is jellemzője lett. Képei születtek az *újjáéledő neoklasszicizmus*, az avantgarde irányzatok közül pedig a *szürrealizmus* képalkotó modorában. És azt is állíthatjuk: a „festő” Paulovics egészen rövid idő alatt elérte, nem egy képén pedig túlszárnyalta grafikusai teljesítményét.

A Korunk Galériában 1974-ben rendezett kiállításán már több olyan festményt láttuk, mely arra utalt, hogy ebben a műfajban is érdemleges eredményeket várhatunk tőle. Újabb bemutatója egészében honorálta e várakozásokat. Rendszeres táblaképek kompozíciós megoldásait emeli át egyes festményeibe. Kettős vagy hármas képmezőre osztja a felületet (mint például *Elválás*, *Korok* vagy *Mitológia* című festményein), és külsőségekben is a reneszánszkorú festészet díszleteivel fejezi ki elvont, de máról és mának szóló mondanivalóját. Másik út a klasszikus képbeállításaitól végül is túlságosan távol nem álló szürrealista ízű fogalmazás. *Barátom, a tájképfestő*, *A gyűjtő*, *Apám emléke*, *A kutyás hölgy*, a *Szülőföld* című festményei e képalkotó módszer legszebb eredményei. Míg az *Apám emléke* festményen a múlt eltűnő, alámerülő világa iránt érzett szelíd nosztalgiaját fejezi ki, bizarrabb témára vált át a *Hölgy madárral* és *A kutyás hölgy* című képein. (Utóbbinál a formabontásban is a legmesszebb megy el, „gyűrt” felületen háromdimenzióssá alakítja a képet.) A szürrealista szerkesztés követhetőségére egyébként már sok évvel korábban ráérez; első egyéni bemutatóján (Kolozsvárt éppen tíz évvel ezelőtt) *Balkonon* című nagyméretű rajza mutat rokonságot e továbbéledő stílusiránnyal.

Rajzai ezúttal inkább tanulmányok. A mozgás, a lendület, az „aktivitás” grafikai rögzítésének példái. Amint ezt Plugor Sándor rajzain is oly sok változatban láthatjuk, lovak, a verseny finisébe érkező meghajszolt állatok jelennek meg képein (*Idomítás*, *A start*).

Újdonság nála a *színes fametszet*. Pályakezdése idején linóleummetszeteket készített, ezúttal a kivitelezésben igényesebb fametszeteken a dekoratív ábrázolás lehetőségeit keresi —, éspedig minden korábbi alkotásánál elvontabb eszközökkel (*Az élet öröme*, *Emlékek*). Sokan művelték és művelik nálunk a fametszet-technikát, és Paulovics érdeme, hogy lapjai még csak nem is hasonlítanak mások formai megoldásaira.

Metszetek, rajzok, festmények műfaji sokoldalúságának tárgyi bizonyítékai. Paulovics László számára minden ilyen „körön kívüli” tájékozódás hasznosnak bizonyult. Tizenöt év művészi munkálkodása után jutott el oda, hogy formai tökéletességgel, grafikában vagy piktúrában, voltaképp „bármire képes”, bármilyen elvont vagy tárgyhoz kötött tartalom kifejezésére adekvát megoldást talál. Gondolatiságában gazdagodva, kritikai elemző készségét tovább fejlesztve léphetne tovább nemzedékének életérzései, környezetének változásai, alakuló világunk művészi ábrázolásában.

Murádin Jenő

Bantu

Bantu: ez a szó az Afrika-kutató Schomburgk szerint azt jelenti, hogy „az ember, aki eltűnt”. Mármint eltűnt a hatalmas pajzsa mögött. Mert a pajzsot és a lándzsát akkor látták először Dél-Afrika őslakói, a busmanok és a hotten-tották, ezek a különös barna bőrű emberek, akiknek eredetét máig sem állapították meg, de különös barlangrajzaikat megtalálták, és ezek a rajzok sokat foglalkoztatták a történelemkutatókat, amikor a holland telepesek megjelenése előtt mintegy száz évvel Közép-Afrikából Dél-Afrika steppéire zúdultak le a harcias bantu népek, és itt állandó legelőt találtak állataik számára. Az európaiak

és a bantuk között nem következett be komolyabb összeütközés mindaddig, amíg a brit imperializmus meg nem jelent, és nem szorította a búrokat mind északabbra. Akkor alakult meg Transvaal, Oranje, Natal köztársaság a zulu, a zoza és becsuán népek területén. Az angolok nyomon követték a búrokat, s amikor aranyat és gyémántot találtak ezeken a területeken, Cecil Rhodes kibontotta a brit világalomlás zászlaját, s egy Fokföldtől Kairóig, Kairótól Bombayig terjedő birodalomról álmodozott.

A modern tűzfegyverekkel ellátott európai hódítók kezdettől fölényben voltak a bantukkal szemben, de még korántsem győzték le őket. Kivált a zuluk jelentettek kemény diót a brit—búr gyarmatosítók számára. Saka királysága alatt erős zulu birodalom kovácsolódott össze; Saka eltanulta az európaiak harcmodorát. Személy szerint kegyetlen zsarnok volt, mint hadseregszervező azonban történelmi érdemeket szerzett a bantu népek védelmében. Ő alakította ki a félelmetes dárdákkal felfegyverzett harci egységeket. Harminc évig folytak a zulu háborúk Dél-Afrikában. Saka halálával már hanyatlásnak indult a birodalom, s az utolsó király, Csetevájo megalkuvó békét kötött a britekkel. Időközben azonban nemcsak fegyveres harcok folytak, de felfedezték a gyémántmezőket, bányák nyíltak, gyárak létesültek; milderre a munkára a földműves búrok nem voltak alkalmasak; olcsó munkaerő kellett. Megindult a bantu tömegek társadalmi átalakulása törzsi állapotból bányásszá, munkásszá. Ma a szakképzetlen munkástömegek 90 százaléka a bantukból áll Dél-Afrikában, és — minden korlátozó rendelkezés ellenére — egyre több szakképzett munkás és technikus is kikerül soraikból.

A Dél-afrikai Köztársaság rasszista kormánya fölismeri a veszedelmet, amit a 14 milliónyi bantu tömeg a három és fél millió fehér kiváltságos helyzetére jelent; az utóbbi három évtizedben egyre-másra hozta a mozgásukat és fejlődésüket gátló, akadályozó rendelkezéseket. Mindezt betetőzte az ún. „bantusztánok“ létesítése, vagyis azoknak a körülhatárolt, a lehető legkopárabb és legterméketlenebb területeknek a kijelölése, ahol a bantuk lakhatnak.

A dél-afrikai kormányzat fokozódó elnyomó intézkedései időben egybeestek Afrika északi és középső területeinek a gyarmati iga alóli felszabadulásával. A felszabadult afrikai államok és Dél-Afrika között fokozódik a feszültség. Utoljára — mint tudjuk — Angola és Mozambik nyersanyagokban, természeti kincsekben gazdag területei is felszabadultak a portugál gyarmati uralom alól. Ezzel a Felszabadult Afrika határain érintkezésbe került Dél-Rhodesia és Namíbia még fel nem szabadult területeivel. Dél-Rhodesia Ian Smith által vezetett rendszere teljes egészében Dél-Afrika katonai erejére támaszkodik. Namíbia (az egykori Német Délnyugat-Afrika) az ENSZ ismételt döntései és felszólításai ellenére ma is dél-afrikai uralom alatt áll. Ez a döntő többségében ugyancsak bantuk által lakott terület már hetven évvel ezelőtt véráztatta föld volt, amikor a függetlenségre törekvő hurrerők ezrei pusztultak el a német Botha tábornok csapatainak ágyútűzében.

A bantu munkástömegek megszervezését a dél-afrikai fehér szakszervezetek nem tudták megoldani. Ezek a szakszervezetek az uralkodó fehér munkásarisztokrácia anyagi érdekét látták veszélyeztetve a fekete munkásokkal való együttműködésben. Ezért azután megindult a különálló afrikai munkásszervezetek, az egyenlő elbánásért s a bantú lakosság jogaiért harcoló szervezetek megalakulása. A szervezkedés élén a ma illegálisban levő kommunista párt áll, amely az antiimperialista küzdelem legfőbb irányítója. A szociális követelményekkel párhuzamosan halad a nemzeti jogok elismertetéséért folytatott harc. Dél-Afrika két hivatalos nyelve az angol és az ún. „afrikaans“, a búrok sajátos holland nyelve, ezzel szemben a többmilliónyi zulu, zoza és becsuán tömegeknek csak néhány misziós iskola áll rendelkezésére.

Sok ezer afrikai diák tanul európai egyetemeken, jelezve Szabad Afrika fejlődésének útját. Az afrikai népek kulturális és műszaki felemelkedésének előmozdításából hazánk is kivési részét. A felszabadult afrikai államok fejlődése, öntudatra ébredése ösztönző példát mutat Dél-Afrika, Rhodesia és Namíbia faji elnyomásban élő embermillióinak. És nincs messze az az idő, amikor önerejéből felszabadul a fekete kontinens a gyarmati elnyomás alól.

Korda István

KATEDRAKÖZELBEN

A magyar nyelv tanítása a román oktatásban

Az egyetemi felvételi vizsgára vonatkozó, évenként megjelenő *Tájékoztató* hivatalos közleménye szerint a Bukaresti Egyetem idegen nyelv és román nyelv szakos hallgatói második szakként fölvehetik a magyart mint idegen nyelvet, azaz felvételi vizsga után fölcserélhetik korábban választott B-szakukat (a román, német, angol, orosz, francia nyelvet) a magyarral.

Az RKP KB 1973. június 18—19-én életbe lépett Határozata alapján pedig az ország vegyes lakosságú területein működő román tannyelvű pedagógiai líceumokban második idegen nyelvként a jövődö tanítók és övönök magyart (illetőleg németet) tanúlnak. A román szakemberképzés e vonatkozása magas mércét állított az érintett magyartanárok elé. A magyarnak idegen nyelvként tanítása új, gyakorlati tapasztalatok híján lévő terület. Tankönyveink még nincsenek. Mindenekelőtt azt kellett tisztázni, hol tart ma a nyelvtanítás, világszerte melyek a vitatott-elfogadott-elvetett módszerek és eljárások, hogyan tanítják a magyart mint idegen nyelvet nemcsak Magyarországon, hanem az európai és az amerikai egyetemek keretében működő magyar nyelvi lektorátusokon (hadd jegyezzük meg, hogy például a torinói egyetemen a hazai olvasók előtt is jól ismert költő és műfordító, Paolo Santarcangeli tanítja a magyart). Murvai Olga, aki a bukaresti egyetemen oktatja a magyart román anyanyelvűeknek, e sajátos arculatú elvárásokról és kísérletekről számol be.

Értek vagy tudok?

A személyi adatokat tartalmazó űrlapok szokványos kérdései között ez is ott áll: milyen idegen nyelvet/nyelveket ismer és milyen mértékben? „Értek“ (olvasók) vagy „tudok“ (beszélek) — írjuk a megfelelő helyre. E két szint elválasztása kommunikációelméleti alapkérdés is egyben: a nyelvi *kompetencia* (a tudás) és *performancia* (felhasználhatóság) közti viszonyra utal.

Anyanyelvi vonatkozásban a nyelvi kompetencia föltételezhetően adott (az anyanyelvet öt-hatéves korára mindenki kielégítően elsajátítja — az ellenkezője patológikus eset), és a nyelvi performancia (a tudatos nyelvhasználat) kérdése kerül előtérbe. Idegen nyelvek tanulásának esetében új nyelvi kompetenciát kell kialakítanunk ahhoz, hogy performanciáról is beszélhessünk. A nyelvi kompetencia alapját mindig az anyanyelv biztosítja, azaz anyanyelven kialakult nyelvi és fogalomrendszerrel bírunk, ami annyit jelent, hogy anyanyelven egyértelműen világos, amit egy másik nyelvi kommunikációs rendszerben, idegen nyelven fogunk elmondani, miután megszereztük az új nyelvi kompetenciát, és ismerjük performancia-szabályait.

Anyanyelvi közléskor a feladó és a címzett egyazon kommunikációs mezőben foglal helyet, s az esetleges nem-értésnek nem a nyelvi hozzáférhetetlenség (in-kompetencia) az oka. Az *idegen nyelvi értés* ennél bonyolultabb folyamat: a feladó idegen nyelven mondja a közleményt, ezt a címzett dekódolja, érthetővé teszi a maga számára. Ha csak érti a nyelvet, a dekódolás tulajdonképpen fordítás, és ez hosszabb-rövidebb időt vesz igénybe. A passzív nyelvtudás csak a dekódolás szintjéig jut el, a szótár használatát, a ráértést, a kikövetkeztetést is beleszámítva. A *nyelvi tudás* szintjén az értés az új nyelvi kompetencia alapja. Az *aktív nyelvtudást* az értés készséggé válása, automatizációja jelzi. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a fordítás mozzanata a közlemény megértésekor (dekó-

doláskor) és az új közlemény feladásakor (kódoláskor) kiküszöbölődik, az új kommunikációs mezőben „értünk és tudunk“.

A második nyelv elsajátítása közben a tanítás—tanulás egymásba fonódó kettősége elméletileg és módszertanilag szétbontható.

A nyelvet tanulótól meg szokták kérdezni, hogy mennyire jártas a matematikában, és tud-e énekelni? Bizonyított tény, hogy a matematika tanulása közben kialakult kombinatív képesség és problémamegoldási készség előnyösen befolyásolja az új nyelv elsajátítását. Akinek jó a hallása, az hamarabb hallja és utánozza a célnyelv hanglejtését, dallamát, tökéletesebben ejti a sajátos hangokat stb. A hallás kérdése azonban viszonylagos. Mindannyiunkkal előfordulhatott már, hogy idegen nyelvű szöveg hallgatása közben „mintha anyanyelvünk ütötte volna meg a fülünket“. Az ejtésbeli homonímiákat a nyelvtudomány is számon tartja. Vannak azonban egyedi esetek. Így fordulhatott elő, hogy magyarul nem értő, de kiváló „hallással“ rendelkező craiovai fiatalember a *jó napot* köszönésből a *eu nu pot* (nem tudok/tudom) anyanyelvi „jelentést hallotta ki“. Az általános tanuláslélektani tényezők mellett azonban azokkal a sajátos arculatú nyelvlélektani és nyelvpedagógiai szabályokkal is számolnunk kell, amelyek az új nyelv elsajátításakor törvényszerűen hatnak:

a) Az anyanyelvi készségátvitel (nyelvi transzfer) döntő módon meghatározza az új nyelv kompetencia kialakítását: az anyanyelv (a bázisnyelv) készségei segítik vagy éppen nehezítik az új nyelv (a célnyelv) tanulását.

b) A tanulási transzfer a tanulás és a tanítás gyakorlatából ered. Aki egy idegen nyelvet már elsajátított, az könnyebben tanulja a másodikat, akár a harmadikat, negyediket is, hiszen az egyszer kialakított jártasság egyre inkább készséggé válik, az egyén „tudja, hogyan kell nyelvet tanulnia“.

c) Az új nyelv megtanulásának stratégiája végső soron a tanulóra hárul: mindig ő tudja, hogyan tanul a legkönnyebben és legeredményesebben, mikor mennyi energiárfordításra van szüksége, milyen természetű nehézségekkel küzd stb.

d) Ugyanúgy a tanulóra hárul az a feladat is, hogy az új nyelven való kommunikáció stratégiáját is kidolgozza: maga dönt abban, hogy mikor és hol szólal meg a tanult nyelven, kivel beszél szívesebben, ismerőssel vagy ismeretlennel, megvárja-e, amíg az alkalom kínálkozik vagy maga keresi stb. (L. Selinker, Larry: *Interlanguage*. IRAL. 1972. X. 10. 3. 209—231.)

Bábel tornya

Kosztolányi szellemesen jegyzi meg, hogy amikor Bábel tornya összedőlt, és az építők nyelve összekavarodott, a romok tövében máris megjelentek a nyelv-oktatók, akik hamarjában több nyelvet is megtanultak, és tanítottak vagy tolmácsoltak a rászorulóknak. A nyelvtanítás kérdései körülbelül azóta foglalkoztatták a szakembereket, amióta „ránkszakadt Bábel átka“.

Korábban úgy látták, hogy a latin nyelvtan ismerete megkönnyíti a nyelv-tanulást. Ma már világos, hogy csak a grammatika megértését — főleg összehasonlító nyelvészeti vizsgálatkor — várják tőle, de a nyelvi közlést nem segíti. Az a forma is a múlté, hogy kezünkbe vesszük a szótárat, és igyekszünk minél több szót megjegyezni, hogy mire rátérünk a nyelvi rendszerre, már „ismerjük a nyelvet“.

A modern nyelvoktatás az új és hatékony módszerek kialakítását a nyelvészettől várja. (Ez magyarázza azt is, hogy a tanulás-tanítás kérdéseit tárgyaló szaktudományoknak nyelvvél, oktatással foglalkozó sajátos területei alakultak ki, mint a nyelvlélektan, nyelvpedagógia, az alkalmazott és az összehasonlító nyelv-észet idegen nyelv oktatását vizsgáló-felmérő ága stb.)

A legtöbb vitát az a kérdés váltotta ki, hogy *mit* tanítsunk — *nyelvtani* rendszert vagy *nyelvi* rendszert?

A gyermek mintája

A nyelvtanulás problémája mindenkor nyelvészeti kérdés is — vallják azok, akik a nyelvtani modellek elsajátítását tekintik az idegen nyelvi oktatás központi feladatának. Szerintük a nyelvtant csak egyszer kell megtanulni és memorizálni, mert a memória céljára leszűkített nyelvtan bázisként működik majd a

bázison kívüli (az anyanyelven kívüli) új nyelvtani jelenségek megértésében. Iga-
zolóképpen a generatív grammatika megteremtőjének, Noam Chomskynak a gon-
dolatát idézik: „a gyerek, aki megtanult egy nyelvet, kifejlesztette a szabályok
egy olyan belső ábrázolási rendszerét, amelyek meghatározzák, hogyan kell alkotni,
használni és megérteni a mondatokat.“ (*Aspects of the Syntax*, 1965.) A nyelvtani
modelleket „a gyermek mintájára“ dolgozzák ki, ami azt jelenti, hogy az anya-
nyelv modellált nyelvtanát általános bázisként, egyetemes nyelvtanként kezelik.

Leírható-e ez a nyelvi rendszer? A chomskyánusok szerint ez rossz kérdés-
feltevés. A nyelvi rendszer leírására nincs szükség. Elég egy olyan korlátozott
nyelvtan alapján olyan nyelvtani készségekre tesz szert, hogy ha az új nyelvben,
jelenségek felismeréséhez. Aki idegen nyelvet tanul, a fenti típusú egyetemes
nyelvtan alapján olyan nyelvtani készségekre tesz szert, hogy ha az új nyelvben,
tanulás közben addig elő nem fordult, bonyolult nyelvtani jelenségekkel talál-
kozik, képes lesz felismerni, vagyis azonosítani az emlékezetében tárolt, a bázis-
nyelvből (az anyanyelvből) ismert nyelvtani jelenséggel. Lényegileg ennyire szor-
ítkozik az egyetemes nyelvtan egyes nyelvekre való lebontásának „egyetemes
módszertana“.

A kontraszt

Az alkalmazott nyelvtan szakemberei az összetető nyelvvizsgálaton alapuló
nyelvtanítást szorgalmazzák. (L. erről a Laboratorul de psiholingvistică al Uni-
versității din București és a Grupul român de lingvistică aplicată közös akciója-
ként 1972. október 28—29-én megrendezett nyelvoktatási szimpozion teljes anyagát:
Învățarea limbii. Szerkesztette Tatiana-Slama Cazacu. Bukarest, 1973.) A kontraszt-
tív nyelvtan is az anyanyelvi bázisra épít: az alapnyelv (az anyanyelv) nyelvtani
jelenségeinek a célnyelvi megfelelőit, illetve eltéréseit kutatja, s a nyelvoktatás-
ban is ezt helyezi előtérbe. Az újlatin nyelvek családjába tartozó románnak az
oktatása azért épít elsősorban a kontrasztivitásra, mert ezt kívánja meg a nyelv
rendszere.

A vonzat hatalma

Az ún. világnyelvek (angol, francia, német, orosz) tanításának módszertana
természetesen nagyobb tapasztalati idővel rendelkezik, mint például a magyar-
nak idegen nyelvként való tanítása. Korszerű magyar nyelvoktatásról körülbelül
az ötvenes évektől beszélhetünk. A módszerek megválasztása, az eljárások kidol-
gozása érdekében ma is folyik a kutatás. (L. erről az *Idegen nyelv — anyanyelv* című
kötet teljes anyagát. Szerkesztette Babos Ernő és Károly Sándor. Budapest, 1970.)

Az eljárások különbözősége ellenére alapjában véve elvi egyöntetűség ural-
kodik: mindenütt *beszédközpontú* nyelvoktatásra törekednek, és az oktatás súly-
pontja nem a nyelvtani, hanem a *nyelvi rendszer*.

A tanításban követett eljárások kiindulási alapja azonban eltérő: más az
ún. vonzatközpontúság, és megint más a mondatközpontúság esetében.

A *vonzatközpontúságról* azt is lehetne mondani, hogy a magyar nyelv okta-
tásának sajátos módszere. E módszer szakembere, Hegyi Endre a magyar nyelv
egyénítő erejű és döntően fontos sajátosságából indul ki, az *agglutinatív* (ragozó)
jellegből. Ennek értelmében a magyarban az ige és a főnév, valamint ezek bővít-
ményei kötött szintagmatikus szerkezeteket, ún. *bázisstruktúrákat* alkotnak. Ha ál-
landó szerkezettel állunk szemben, az *vonzatstruktúráknak* minősítendő (például
megy valaki valahova, kér valaki valamit valakitől, ad valaki valamit valakinek
stb.). „A vonzatközpontúság azonban nem azt jelenti, hogy oktatásunk közép-
pontjában a vonzat áll. Erről szó sincs, csupán arról, hogy az ige és a névszók
vonzerejét közvetlen kérdésként kezeljük...“ (Hegyi Endre: *A magyar mint idegen
nyelv a felsőoktatásban*. Egységes jegyzet. Budapest, 1971. 13.)

A vonzatosság mint eljárás azt kutatja a lexika, illetőleg a szemantika terü-
letén, hogy „hogyan lehet az információ lényegét, és csakis a lényegét minél egy-
szerűbb eszközökkel elmondani“. A vonzatosság állandó és dinamikus kapcsolatot
teremt a morfológia és a szintaxis között, hiszen általa a globális nyelvszemlélet
kerül előtérbe, s így a nyelvet tanuló mindjárt az elején a nyelv egészével talál-

kozik. „Az irányítás kulcsa a kérdő struktúra. Nemcsak azért, mert kérdés—felelet nélkül nincs természetes beszéd, hanem azért is, mert a mondatprodukálás természetes szabályozója.“ (I.m., 11.)

Hegyi kb. 1700 vonzatra épít mint legfontosabbakra, és fentebb idézett egyetemi jegyzete végén közli is vonzatsztóráját.

A Hegyi Endre által javasolt és gyakorolt nyelvoktatási módszer előnyei mellett kétségbevonhatatlan eredmények szólnak: a hallgatók egységes nyelvszemléletet kapnak, miközben rövid idő alatt nyelvi jártasságra tesznek szert. De az is igaz, hogy ez a nyelvtanulás meredekebb és nehezebb útja, mert a vonzatokat úgy kell megtanulni, mint az egyszerűget — ez minden nyelvre, így a magyarra is érvényes szabály.

Ki? Mi? Hol? Mikor?

A *mondatközpontúság* a nyelvoktatásnak tulajdonképpen nagyon régi alapelve. A mondatnak mint a beszéd egységének a vizsgálata már a középkorban elkezdődött: a beszéd részeit nem szavakban, hanem szavaknál nagyobb egységekben keresték, s a retorikával és a logikával hozták kapcsolatba. A *Sankt Galeni Traktátusban* a szónoklat tárgyának körülményei („circumstantiae rerum“) nyelvtani fogalmakként szerepelnek, az ide vonatkozó nyelvi kifejezések a retorika szempontjaira utaló kérdések, és később a retorikából kerülnek át a nyelvtanba: quis, quid, ubi, cur, quando stb. Ezek alapján nem nehéz ráismerni a latint mértékül állító nyelvkönyvek szokványos kérdéseire: Mi ez? Ki az? Hol van? Mikor? stb. (Érdemes odafigyelni arra, hogy a magyar nyelv leírásának történetében először Brassai és Simonyi vetették fel a mondatközpontúság elvét a múlt században, sőt, az anyanyelvoktatásban is mondaton alapuló nyelvtani szemléletet sürgették.)

A mai nyelvoktatás ezt a régi alapelvet „modernizálja“. A mondat mint a formális gyakorlatok (morfológiai, szintaktikai eredetű) rendszerezett együttese kerül a nyelvtanítás előterébe. A mondatalkotást a gyakorlás célja szentesíti: a mondat tartalma háttérbe vonul, azaz nem egy bizonyos szót foglalunk mondatba, hanem valamely mondatalkotási szabály rögzítése, ismétlése a célunk, *mondatmodelleket* alkotunk. Ez a módszer világszerte elterjedt és bevált. Lassan felesleges merül, hogy az amerikai kémszolgálat gyorsított nyelvoktatási eljárásaként (drill) született meg a második világháború idején.

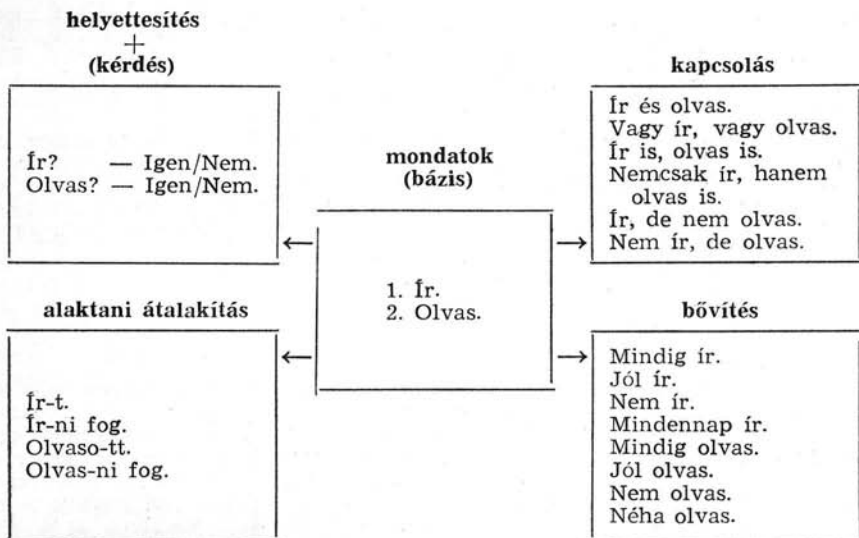
Napjainkban a nyelvészet fejlődése lehetővé tette a nyelvek egzsakt leírását. A nyelv rendszerének hipotetikus fölvázolása, a nyelvelmélet megalkotja a nyelv teljességének hitelesített mását, a *modellt*. E modellben igyekszik vizsgálni a nyelv rendszerét, szerkezetét és funkcióit. A nyelvoktatás gyakorlatában ez azt jelenti, hogy a tananyag tervezésekor ismernünk kell azt a nyelvi modellt, amelynek mintájára ábrázolni tudjuk az oktatóndó nyelv rendszerét. A modellnyelvészet tulajdonképpen a matematikai-strukturális nyelvészet azon ága, amely a nyelv teljességét, rendszerét egyszerűsíti, szimbolikus formában tárja fel. Ezt a maximális formalizálási lehetőséget aknázza ki a mondatközpontú nyelvoktatás.

A fenti módszert ülteti át magyar nyelvi gyakorlatba Fülei-Szántó Endre *A magyar nyelv külföldieknek* című négykötetes munkájában (a debreceni nyári egyetem nyelvtanfolyamának anyaga).

A szóban forgó eljárás lényege az, hogy minimális lexikai anyag ismeretében maximális nyelvi jártasságot biztosít. A modell a következő: valamely nyelv véges számú elemi mondatokból áll. Az elemi mondatok rendelkeznek első és másodlagos alkotókkal. Az elemi mondatok négyfajta szabálysoport szerint változnak meg (helyettesítés, bővítés, összekapcsolás, átalakítás).

A bázismondatok (pattern) alapján végzett kötött szabályrendű rögzítést és ismétlést célzó gyakorlatok az *algoritmusok*. Ezek esetében is végső soron generatív grammatikai szerkezeti-műveleti modellálásról van szó, hiszen nem a szöveg mondatait elemezzük, hanem a beszéd vagy az írás mondatait hozzuk létre, generáljuk a megadott, kötött sorrendű szabályok segítségével.

Meg kell jegyeznünk, hogy az így értelmezett mondatközpontúság csak a szerkezeti-műveleti modell megalkotójától (a tanártól) igényel nagyobb erőbefektetést. A nyelvet tanuló már készen kapja a modellt és a megfelelő utasításokat, és egyszeri bemutatás elegendő ahhoz, hogy önállóan dolgozzék tovább. Íme egy példa:

Az alapműveletek kombinálásával pedig nagyon sok mondatvariánst alkotunk:

helyettesítés + bővítés: Mindig ír? — Igen, mindig.
Mindennap ír? — Nem, nem ír mindennap.
— Nem, nem mindennap.

átalakítás + bővítés: Mindig írt. Jól írt. Mindig fog írni. Mindig jól fog írni.
Szépen szokott írni. Mindig szépen szokott írni. Nem szokott mindig szépen írni; stb.

A fent ismertetett modell alapján lehetőség nyílt ún. *programozott tananyag* elkészítésére azoknak a román anyanyelvű diákoknak a számára, akik a Bukaresti Egyetemen idegen nyelvként tanulják a magyar nyelvet. (*Culegere de exerciții de limba maghiară*. București, 1975. 75—76. Sokszorosított jegyzet.)

Csomópontok

Az általános nyelvi modell azonban csak az általános kérdések bemutatására és az ezekhez kapcsolódó gyakorlatok megalkotására volt alkalmas. Az ún. sajátos kérdések a két nyelvnek, a bázisnyelvnek (a románnak) és a célnyelvnek (a magyarnak) az összevetéséből születtek. Összehasonlító nyelvészeti alapon vált lehetségessé, hogy ún. *kontrasztív csomópontokat* állapítsunk meg, és ezek nehézségi fokát hozzávetőlegesen mérni is tudjuk. Anélkül, hogy a teljesség igénye fölmerülne, kiragadunk néhány olyan jelenséget, amellyel a magyarul tanuló román ajkúak küszködnek:

a) Fonetikai csomópontok:

- e~é; a~á; a~o; é~i megkülönböztetése
- e—é—e kapcsolat
- a—á—a kapcsolat
- é—i—é kapcsolat
- gy—ny—ty ejtése

b) Morfológiai csomópontok:

1. A magázódás kérdése. A román és az ismert nyelvek általában egyes és többes szám második személyvel magázódnak, ezért a magyar harmadik személyű forma sokáig szokatlan marad (annál is inkább, mert a tegeződés őrzi a második személyt). Így születnek a Maga beszélsz magyarul? Maguk zenét hallgattok-féle kevert típusok.
2. A román anyanyelvi transzfer érzeteti hatását a jelző egyeztetésére való törekvésben: fete frumoase = szépek lányok; ugyanígy az anyanyelvi automatizmus a számnév után is többes számot vár el: cinci fete = öt lányok.

Az ún. „páros tárgyak“ magyar egyes száma egyszerre jelent alaktani és lexikológiai nehézséget (o pereche de ochelari — szemüveg; o pereche de pantaloni — nadrág).

3. A személyes névmások határozóragos alakja és az ezekben tükröződő háromirányúság az egyik legnehezebb magyar nyelvi jelenség. Ezen a nehézségi fokon áll az igekötők kérdése is. (A szinonim szerkezetek „áthallásai“ még tökéletes nyelvtudás esetében is problémát okozhatnak. Pl. Azért késtem, mert az útkereszteződésnél *belefulladt az autóm.*)

4. A románban gyakori igenévi szerkezetek automatizmusa nehezen oldódik alárendelő szerkezetekké (avindu-mi nevoie — mert szükségem van rá; pregătindu-mă — miközben készülődöm).

5. Az alaktanban is megnyilvánuló sajátosan magyar nyelvi szemlélet elsajátítása: például betegségbe esünk és kilábalunk belőle, a gyógyulófélben levő beteg lábadozó; a román köszönetet mond valamiért (mulțumesc pentru cafea), a magyar megköszön valamit stb.

c) Szintaktikai csomópontok:

Legjellemzőbb a szórend kérdése: progresszív szórendi automatizmust kell regresszívra átváltani. Ezért jelent nehézséget a jelzős szószervezetek fordított szórendje is: studentul român — a román diák; cartea studentului — a diák könyve stb.

(Meg kell jegyeznünk, hogy a nyelv szemléletéből adódó „hibák“ a románul tanuló magyarok gyakori nyelvhibái közé tartoznak.)

d) Végül az érdekességek közé tartozik, hogy minden nyelven másként „nyögünk“. A beszédben beállt szünet kitöltésére, amíg a megfelelő szót, kifejezést keressük, magyarul *izét-t*, *na-t* mondunk, a román elnyújtott *ă-t* ejt, az angolok *mm*, *mm-t*, a németek *och*, *ach-t*. (Jellemző apróság: a debreceni nyári egyetemen tanítják a „magyar nyögést“.)

Ha parafrázálni akarunk, azt mondhatjuk, hogy a „nyögésből“ a tudás szintjére is következtethetünk: általában idegen nyelven jövőnk zavarba és anyanyelven nyögünk. Csak tökéletes nyelvtudás (a kétnyelvűség és a nyelvcseré) esetében fordul elő, hogy idegen nyelven nyögünk.

A szókincs

A nyelvi/nyelvtani rendszerre építő nyelvtanítás szempontjából úgy tűnik, hogy a nyelvi/nyelvtani rendszer a tananyag független változója, és a szókincs tekinthető függő változónak. Am a valóságban számolni kell azzal, hogy valamely szerkezet nyelvi/nyelvtani szimbólumai további alszimbólumokra oszlanak, és ezek finomítják, árnyalják a behelyettesítés műveletét. Ezért szokták programozni a *szókincset*.

A szókincs programozása több, megközelítően azonos jelentőségű kérdés tisztázását igényli:

a) *Milyen céllal* tanuljuk a nyelvet? Ha turistaként utazunk az idegen országba, amelynek nyelvét tanuljuk, másfajta lexikai egységeket kell tudnunk, mint abban az esetben, ha műszaki (és ezen belül tovább elkülönülő szaktudományi) szöveget akarunk olvasni.

b) Törekedhetünk arra, hogy *gyakorisági mutatók* alapján válogassunk.

c) Az artikulációs bázis kiépítése céljából nem mellőzhető a *fonetikai-fonológiai szempont* sem, s az ilyenfajta hosszú—rövid szópárokat, mint csikós—csíkos, tör—tór, kor—kór, tol—toll, hal—hall stb. (és bármelyik nyelvből idézhetünk rá példát) már az első órán el kell sajátítani, még akkor is, ha közülük több (csikós, tör, kór) nem is tartozik a nyelvet tanuló aktív szókincsébe, és a gyakorisági skálán is alsó szinten áll.

d) A tananyag szempontjából fontosak lehetnek olyan szavak is, amelyek *hangulati—stilisztikai értéket* képviselnek (pl. értelmi és érzelmi szinonimasorok megtanítása, hangutánzó szavak stb.).

e) A *tematikus jelleg* szem előtt tartása abban segít, hogy olyan szavakat válogassunk ki, amelyekkel könnyen alkotható történet, azaz amelyekről a már meglévő, akármilyen minimális szókincs alapján is „van amit mondani“. Pl. vonat (megy, jön, érkezik, vár, indul, idő- és térvizony, társas viszony stb.).

f) *Funkcionális szempontot* követve a műveletek értelmes és hatékony végrehajtása érdekében a szóosztályokat tartalmazó szókra (fogalomszó) és segédszókra (funkciószó) különítjük el, és ez megfelel a mondatközpontúságon nyugvó beszéd-központúság igényének.

„Kívül van Anglián“

A szókincs tanulása a nyelvtanulás legtöbb energiát és szorgalmat elváró területe. Ezért jogos a kérdés: tulajdonképpen hány szót kell elsajátítanunk ahhoz, hogy egy idegen nyelven megértessük magunkat?

Hol húzható meg az idegen nyelv „mikronyelvének“ alsó határa? (A felső határ természetesen az új nyelv teljes mérvű és minden vonatkozásban kifogástalan birtoklását jelenti, de még tökéletes nyelvtudás [kétnyelvűség] esetében is megmarad mikronyelvnek, hiszen gondolkodásunk és fogalomrendszerünk alapja az anyanyelvi marad, s mindig lesz olyan gondolatunk, amelyet anyanyelven árnyaltabban, pontosabban ki tudunk fejezni. Lélektani kísérletek sora igazolja, hogy nyelvcsere esetében az egyén hosszú ideig továbbra is anyanyelvén álmodik, vagy „kevert-nyelvű“ álmai lesznek, de éveken át tartó idegen nyelvű álmom után is vissza-visszatér az anyanyelvű álmom.)

Napjainkban a számítógépek segítségével ún. gyakorisági szótárakat készítenek. A nyelv teljes (legalábbis megközelítően teljes) lexikai készletéből válogatják ki a leggyakrabban használt szavakat. De a számítógépek korszaka előtt is végeztek ilyenfajta méréseket.

Legnagyobb arányú vállalkozás M. West *A General Service List of English Words with Semantic Frequencies* című, 1953-ban megjelent (akkor még nem végleges) publikációja. Tízezer millió szóból álló korpusz átvizsgálása után 2090 alapszó és további 2000 származékszó fontossága mellett döntöttek (e kiadvány mind a mai napig kiható az angol szókincs tanítására).

A *Basic English* szerkesztői más szempontot követtek. C. K. Ogden és I. A. Richards a húszas években megjelent *The Meaning of Meaning* című jelentéstani munkájuk „melléktermékeként“ 850 szavas szójegyzéket állítottak össze, amelyek segítségével 7500 szó jelentése írható körül. A lexikonok fogalommeghatározásaira emlékeztető körülírásos rendszerüket a szójelentéstan, a szószerkezet és mondat-szemantika kombinációjára építették. Kosztolányi Dezső mindjárt megjelenésekor ismerte a *Basic Englisht*, sőt, C. K. Ogden sajátkezű levelét is olvasta, amelyet a B. E. szótára alapján készített. Ebben az állt, hogy a szerző pillanatnyilag „Kívül van Anglián“, mert a *külföld* szó nem szerepel a rendszerben. Ez a sarkalatos angol — mondja Kosztolányi — sokkal nehezebb, mint Shakespeare bármelyik szövege. (Ennek ellenére a B.E. több angol nyelvpedagógiai mű alapja.)

Tudományos igényű, modern nyelvi elemző munka eredménye az a pedagógiai rendeltetésű szókincsválogatás, amelyet a Sorbonne-on készítettek (Georges Gougenheim professzor vezetése alatt), és *Français fondamental* címmel tettek közzé. A szerkesztők ezúttal az élőbeszéd szókincsét vizsgálták, ezért 175 résztvevő 163 párbeszédét magnetofonra vették (a párbeszédnek nagy része előre kijelölt témakörben mozgott).

Ha történtek is próbálkozások — például tematikus szójegyzékek és szótárak beiktatása a nyelvkönyvek végére —, az idegen ajkúaknak szánt *Magyar alapszókincs* összeállítására még a jövő feladata.

Azonban hadd állapítsuk meg: a nyelvtanulás mikronyelve nem cél, csak eszköz. A cél mindvégig az új nyelv hatékony, gyors és biztos használata marad, amely az új közlési mezőben eleinte szűk, de egyre bővülő mikronyelven való meg.

Annak ellenére, hogy „a nyelvtanulás repülőgépét“ (Kosztolányi kifejezése) még mindig nem találták fel, a nyelvtanítás rendelkezik már azokkal a módszerekkel, amelyek segítségével viszonylag rövid idő alatt, mikronyelven, de biztos nyelvi alapon álló idegen nyelvi jártasságra tehetünk szert, tökéletesítése már egyéni szorgalom kérdése, amelyet nem lehet gépesíteni (legalább ma még nem). Tudjuk, hogy egy bizonyos szint után (amikor a nyelvet tanuló elméletileg nagyjából mindent tud) a nyelvet tovább már nem lehet tanítani — csak tanulni.

Murvai Olga

Zsombolyai örömök és gondok

Kedves meghívásnak tettem eleget, amikor meglátogattam a zsombolyai mtsz-t, ahol volt tanítványaim dolgoznak. Zsombolya (Nagyszentmiklóssal együtt) az ország legnyugatibbra fekvő városa, közvetlenül a jugoszláv határon.

Közel harminc esztendő után láttam viszont a múltban jól ismert városkát, amely híres volt ipari létesítményeiről, a téglagyárról és a kalapüzemről; egykor járási székhely, az evvel járó hivatalokkal és hivatalnokokkal, azok családjával, életvitelével. Zsombolya azonkívül határállomás, a hatvanas évek óta egyre növekvő nemzetközi vonat- és kocsiforgalommal.

Zsombolya a múltban minden ipari és közigazgatási szerepe mellett elsősorban jellegzetesen gazdálkodó alföldi mezőváros volt. Közel száz esztendővel ezelőtt itt kezdeményezték és alkalmazták először a szakirodalomban sokáig zsombolyázásnak nevezett zöldkukoricát—csalamádét savanyító eljárást, melyet ma világszerte silózás néven ismernek. Azóta sokat fejlődött a silózás, de sajnálatos, kevés agronómus tudja, hogy a takarmányok tejsavas erjesztésű tartósítása innen indult el világhódító útjára. A városka mezőgazdasági történetéhez tartozik az is, hogy 1946 őszén itt szervezték az ország egyik első új típusú állami gazdaságát a „Klári-szőlők”-ben. Azóta jelentősen fejlődött.

Zsombolya ma már inkább iparváros. A munkaerőnek a mezőgazdaságban foglalkoztatott része számszerűen nem haladja meg a kereskedelemben és a szolgáltatásokban dolgozókat.

A tsz termelési szerkezete jellemző. Mint ismeretes, ez igazi „kultúrtáj”, kövér földű rónaság, ahol nincs sem domb, sem szik, sem homok, s ahol évszázadok áldozatos telkesítő munkája nyomán kiszikkasztották a mocsarakat, elvezették a pangó vizeket, s művelhetővé tették az egész határt. Kevés ilyen nagygazdaság van az országban, lévén egyetlen művelési ága a szántóföldi termesztés: 2841 hektárjából 2805 szántó. Nincs hát itt sem legelő, sem rét, sem kaszáló, szőlő vagy gyümölcsös.

A fennmaradó 36 hektár fele út, udvar, beépített hely, a másik 18 hektárt az utóbbi években készült öntözőcsatornák teszik ki.

A szántóföld hasznosítása már inkább jellemző az egész megyére: a legfőbb kultúrnövény a búza és a kukorica.

A szántóföldi termelés alakulásáról tiszta képet kapunk, ha figyelemmel követjük a főbb növények százalékarányát néhány év vetésszerkezetében:

	1971	1973	1975
búza	18,9	19,1	20,7
őszi árpa	4,2	4,6	4,4
kukorica	26,2	27,4	28,2
borsó	3,0	1,0	—
rostkender	10,3	10,6	7,2
cukorrépa	10,4	11,0	12,1
zöldsgéfélek	1,7	2,2	2,5
takarmánynövények	14,8	13,4	11,3

Az utóbbi öt év alatt tehát eltűnik a borsó, csökken a kender és a takarmányfélék területe, jelentős a növekedés a búza, a kukorica és a cukorrépa esetében. Ez utóbbi dinamikája a legszembetűnőbb. Az új termelési technológiának köszönhetően azonban a takarmánynövények s a rostkender össztermelése — a vetésterület csökkenése ellenére — fokozódik: 1971-ben csak 1336 tonna volt a rostkender-termés az 1975-ös 1632 tonnával szemben.

A növénytermesztésre általában jellemző a korszerű technológia. A növényvédelmet szinte teljes egészében, a műtrágyázást pedig részben repülővel végzik,

másrészt traktorvontatású szórógépekkel, az istállótrágyázást pedig terítő vontókkkal. Mint látható, ez a szövetkezet következetesen halad az ipari mezőgazdaság útján, közeledik a teljes gépesítéshez, amely egyben magasfokú kemizálással párosul.

Mindezen föltételek alkalmassá tették arra, hogy előlépjen a vetőmagtermelő gazdaságok sorába. Búza- és kendermagtermését egészében, árpa- és kukorica-termésének egy részét vetőmagként értékesíti.

Ez időkazban az állatállomány is fejlődött, számszerűen és minőségi összetételében is:

	1971	1973	1975
szarvasmarha	1 105	1 073	1 200
sertés	3 927	4 579	5 000
juh	835	902	900
tojtyúk	5 000	5 000	—
pecsenye(grill)csirke	35 000	38 600	40 000

A szarvasmarha-állományon belül növekszik a tehének számaránya, mely jelenleg meghaladja a 60%-ot. A tejhozam viszont alacsony, nem felel meg sem az állatok biológiai kapacitásának, sem pedig az anyagi ráfordításnak. Az alapvető baj, hogy a létszám megőrzése végett gyenge hozamú, rossz fajta állatokat kell tartaniuk.

A sertéstartásban egészen 1973-ig a hagyományos tartásmódot alkalmazták, azonban sehogyan sem tudták gazdaságossá tenni ezt az ágazatot. Végül is beilleszkedtek a beregszói ÁMV ipari hizalási rendszerébe. Az integrálódás lényege az, hogy az mtsz négyhónapos süldőket vesz át az ÁMV-től, minden élősúlygyarapodásra számítva négy kiló árpát, illetve kukoricát ad át az ÁMV takarmánykeverő üzemének. Ez utóbbi biztosítja a kor- és súlycsoportok szerint differenciált összetételű takarmánykeveréket a szövetkezet számára. Az állatokat vágáskész állapotban szállítják az ÁMV-nek, s az levágva értékesíti őket.

A takarmányhasznosítás jelenleg 3,6, ami azt jelenti, hogy egy kiló élőhúst 3,6 kg értékegységű takarmánnyal állítanak elő. Ez elfogadható jó hatások, megfelel a szabványoknak. Két és fél évi együttműködés nyomán megállapítható, hogy a szövetkezet a súlygyarapodás kilogrammjáért egy-egy lej értékű tiszta jövedelemhez jutott; ez szép és jó, de az így nyert összeg csupán durván számítva fedezi az állattenyésztés más ágazatainak ráfizetését.

A juhállományon belül növelik az ürök arányszámát, hogy a nagyobb testű egyedek kerüljenek többségbe. Ezáltal növekszik a gyapjú- és hústermelés, ami viszont a tejtermelés kárára megy.

Az állatállomány növekedésével és minőségi átalakulásával módosul az állati termelés jellege is:

	1971	1973	1975
tehen tej	9 918 hl	10 878 hl	8 501 hl
juhte j	187 hl	167 hl	167 hl
gyapjú	2 096 kg	2 564 kg	2 700 kg
tojás	169 000 db	61 387 db	—
sertéshús	205 t	248 t	508 t
csirkehús	2,64 t	2,92 t	4 t

Az állattenyésztés részaránya az össztermelésben 1971-ben 22,6, 1973-ban 25,8, 1975-ben pedig már 30,4% volt. Ez a fejlődés csupán a költségek abszolút növelése árán érhető el. Ellentmondásnak tűnik, de valójában az állattenyésztés magasabb fokú szervezetségét jelzi az, hogy anyagi költségeinek abszolút növekedésével párhuzamosan részarányuk a termelőszövetkezet összes költségéhez viszonyítva fokozatosan csökken. Így 1971-ben még 53,5, 1975-ben már 48,6%-ra apadt.

A számok azonban azt is elárulják, hogy az elért eredmények ellenére még sok a tennivaló addig, míg az állattenyésztés is felzárkóztat jövedelmezőség tekintetében a növénytermesztés mellé! Ez annál inkább meglepő, minthogy a szántóföldi természetést gyakran zavarják éghajlati és egyéb tényezők, ezzel szomben — ismeretes — a zártkörű ipari jellegű állattenyésztés — márpedig a zombolyai ilyen — biztonságosabb, zavartalanabb, amiből az következne, hogy eredményesebb is legyen.

Az állattenyésztés gazdaságosságának javítását szolgálják a korszerűsítések. Ahhoz például, hogy a sertéstartásban a már említett jövedelmet elérjék, modern

technológiát kellett beállítani: az ólak teljesen gépesítettek, a takarmány- és víz-ellátás, valamint a trágyatakarítás automatizált. Hasonló a helyzet a „csirkegyárban” is. Ez a két ágazat fedezi a szarvasmarhafarm ráfizetéseit; jelenleg tehát az állattenyésztés „eltartja magát”, de nem hoz jövedelmet.

Folyamatban van a szarvasmarhatartás korszerűsítése is. Épül a 400 tehenet befogadó szabadtartásos istálló, amelyben az összes munkafolyamatokat gépesítik, beleértve a takarmány- és vízellátást, a fejést, valamint a trágyaeltakarítást. Ez utóbbit futószalagon működő csörlőrendszerrel oldják meg. A tehénfarm korszerűsítése — az előzetes számítások szerint — csak kisebb mértékben járulhat hozzá a tejhozam javításához, ezzel szemben jelentős munkamennyiség- és egyben munkaerő-, illetve költségmegtakarítást eredményez majd. Ez kell is, mert rohamosan csökken a dolgozó tagok száma — nyugdíjba mennek az öregek. A költségcsökkenés egyébként oly méretű, hogy öt év alatt amortizálja a beruházásokat; mindennek következtében a szarvasmarhafarm korszerűsítése, ha nem is küszöböli ki deficitjét, oly mértékben csökkenti, hogy lehetővé teszi az állattenyésztés egészének jövedelmezővé válását.

A vetésszerkezet alakulása arra vall, hogy a takarmánytermelő terület fokozatosan csökken. Magától adódik a kérdés: ilyen körülmények között milyen módon biztosítják a növekvő állatállomány takarmányszükségletét? A kérdés annál égetőbb, mert jelenleg az állatok, elsősorban a szarvasmarhák termelékenysége alacsony.

A távlati elképzelés az, hogy zöldtakarmány termelésére kereken 300 hektárt tartálékolnak vetésszorgalmat kívülről; e területet földbe sülyesztett zárt öntözőrendszerrel öntözik. Ennek előnye, hogy nincs szükség a csövek mozgatására, szerelésére, és az ehhez nélkülözhetetlen munkaerőre, hanem mindössze a csapok nyitásával és zárásával elvégezhető az öntözés. Az öntözőszerkezetet csupán a talajművelés, betakarítás idejére szerelik le, hogy ne akadályozza a gépeket. Az öntözéshez Zsombolyán nincs ugyan folyó, de a téglagyár hatalmas elhagyott bányáiban 15-17 méter a vízmélység.

A tervezett öntözőberendezés kivitelezése lényegesen költségesebb, mint az általános használatban levő felszíni, cserélhető csöves fölszerelés, evvel szemben üzemeltetési költsége jóval kisebb. A szövetkezet felterjesztette a dokumentációt jóváhagyás végett az illetékes szervekhez. Jelenleg megoszlanak a vélemények, remélik azonban, hogy végül is engedélyezni és támogatni fogják a pillanatnyilag drágább, de gazdaságosabb megoldást. Az öntözéssel — a szövetkezet vezetősége szerint — másodvetések útján biztosítják majd az időjárástól többé-kevésbé függetlenített szilárd takarmányalapot.

A fejlődő állattenyésztés ellenére is az mtsz profilját a növénytermesztés, ezen belül a vetőmagtermesztés szabja meg. Össztermeléséhez 1971-ben 76, 1975-ben 62,5% volt a növényi hozzájárulás. A termékek költségeiből is a nagyobb ráfordítás a növényekre jut.

A szomszédos Jugoszlávia bevált búzavetőmagjait itt szaporítják el a megye számára. Már elszaporították a Libelulát, jelenleg pedig a Száva a „sztár”. Az 550 hektáros búzavetésből 280 hektáron ezt termesztették: a legtermékenyebbeknek mutatkozott 5 900 kg/ha átlaghozammal.

A zsombolyai mtsz kísérleti telepe egyben a Mezőgazdasági és Erdészeti Tudományos Akadémiája lovrini övezeti kísérleti állomásának is kutatóbázisa. Elsősorban trágyázási próbákat végeznek, hogy megállapítsák a helyi talajtípusok és növényfajták számára legkedvezőbb nitrogén-, foszfor- és káliarányt. A kísérleteket a főbb növényekkel 80 variánsban és 4-4 ismétlésben végzik. Az eddigi eredmények szerint a búzánál a 150 kg N, 100 kg P₂O₅ változat mutatkozott a leggazdaságosabbnak. Evvel az aránnyal a Száva fajtából kísérleti feltételek között 7900 kg/ha termést értek el.

A kenderkísérleteket szerződéses együttműködésben a glubovszki (Ukrajna) rostonövénykísérleti állomással végzik. Eszerint a szövetkezet 100 hektár rost- és 50 hektár magkendervetésén nagyüzemi feltételek között alkalmazza a kísérleti állomás javaslatait. Ezek közül említésre méltó a magnézium-kloráttal végzett lombtalanítás, ami után 4-5 napra kombájnnal takarítják be a kendert. A kísérletek kitűnő eredménnyel jártak. Az eljárás lehetővé tette, hogy minimális munkaerővel optimális időben takarítsák be a kendert. Hogy ez mit jelent? A kenderrost minősége főleg attól függ, milyen a szakitással szembeni ellenállása. Fontos tehát, hogy a hosszú és rövid kenderrost közötti arány minél jobb legyen, a hosszú szálak javára. A rövidet szaknyelven kócnak nevezik (jórészt használhatatlan) és rost-kóc aránynak a fogalmat. Ha a kender szárítás közben megázik, vagy az elhúzódó betakarítás miatt túlérlik, a kóc mennyisége meghaladja az 50%-ot is, míg

optimális betakarítás és jó fajta esetében elenyésző mennyiségű a kóc. A lombtalanító eljárás rendkívül nagy problémát old meg a kendertermesztésben: könnyíti a betakarítást, és minimumra csökkenti a kócot.

A kísérleti telepet Kiss László mérnök, a szövetkezet elnöke vezeti személyesen, mondhatnánk azt is — szenvedélyesen.

Az mtsz-ben mintegy négyszáz tag dolgozik rendszeresen. A szövetkezetnek ezenkívül megközelítőleg ötszáz nyugdíjasa van, akik segélyt is kapnak. Csúcsidőben a nyugdíjasok egy része is dolgozik. Az állandó munkaerő létszáma azonban, mint már említettük — állandó csökkenést mutat. A hatvanas évek végén még ezerkétszázan dolgoztak rendszeresen. Zsombolya iparosodik, a gyárak alkalmazják a munkaerő jelentős részét, a korosak pedig kiöregednek a munkából.

Pedig a zsombolyai mtsz-ben elég jó a kereset. A rendszeresen dolgozók nem keresnek kevesebbet, mint az iparban. A mezőgazdasági munkaerő alakulását itt is olyan társadalmi-gazdasági tényezők befolyásolják, amelyek szociológiailag csak részben tisztázottak. (*Mezőgazdasági munkaerő 1976. A Hét, 1976. 24.*)

Volt alkalom több szövetkezeti taggal beszélgetni, Varga István huszonöt éve dolgozik a tsz-ben. Állandó beosztása szerint kocsis, de szükség esetén traktor vontatta gépeken is segédkezik. Az elmúlt évben több mint 19 000 lejt keresett. Felesége gyárban dolgozik. A háztáji föld egy részén zöldséget termelnek családi szükségletre, a többin takarmányféléket. Baromfit és sertést tartanak, a családi szükségleten felül piacon is értékesítik a baromfit.

Raffa József megközelítőleg 21 000 lejt keresett 1975-ben. Felesége ugyancsak gyárban dolgozik. A háztájin zöldségféléket és takarmányt termel. Malacot nevel és hizlal eladásra.

Truth József és felesége a kertészet dolgozója. 1975-ben ő 23 000, felesége 18 000 lejt keresett. Felesége a hatvanas években a szövetkezet napközi otthonában dolgozott. Több mint száz gyermek volt ott. Ma már nincs napközije a szövetkezetnek, a tagság megöregedett, nincsen napközibe való gyermek.

A Truth család háztáji gazdaságát elsősorban kacsatenyésztésre állították be: több mint 80 kacsájuk van. Minden jó volna — mondja Truth József —, csak ha a nyugdíjra gondolok...

További beszélgető partner Sighet Pável, az mtsz-pártbizottság titkára, egyébként mester az építőbrigádban. Büszkén mutogatja az épülő szabadtartásos tehénistállót, magyarázza a különböző részek szerepét. A szövetkezet gondjai közül a „vendégmunkások“ kérdése különösen foglalkoztatja. E más vidékről hozott dolgozók részére biztosítani kell az étkezést, szállást, fedezni kell utazási költségüket stb. Véleménye szerint, ha a szövetkezet tagjainak tudná juttatni mindazt, amit vendégmunkásokra költ, nem volna szükség vendégmunkásra.

Mindent egybevéve, a tagok nagyjából meg vannak elégedve a szövetkezet menetével — úgy látják, hogy a szabályzat szerinti vezető szervek (közgyűlés, vezető tanács) ellájták előírt feladataikat. A szakmai és gazdasági vezetés azonban végső fokon az operatív vezetőség kezében összpontosul, amely a farm- és részlegvezetőkől, az elnökből (egyben főmérnök is), az alelnökből, valamint a főkönyvelőből áll. Mivel az operatív vezetőség oldja meg mind a műszaki, mind a gazdasági problémákat, a tagság zöme távol áll a mindennapok problémáitól. Lehetséges, hogy ez siettetni Zsombolyán a tagság lemorzsolódását, természetesen más társadalmi-gazdasági problémákkal együtt. Növeli az eltávolodást az is, hogy bizonyos kérdések — a haszontalan, meddő állatok kiselejtezése, a vendégmunkásokkal kapcsolatos dilemma stb. — megoldása évek óta húzódik.

Hiba volna mindezt a vezetőséget elmarasztalni. Ők mindent megtesznek, hogy a szövetkezet fejlődjék, lépést tartson a tudomány és a technika követelményeivel. De sürgető, hogy megtaláljuk a megoldást Zsombolyán és másutt ahhoz, hogy a fiatalság kedvelje a mezei munkát, mert a fejlett gépi, vegyi eljárások alkalmazása mellett az ifjúság részvétele a jövőbeli virágzó mezőgazdaság záloga.

Kőnig Miklós

Vlad Ţepeş — etikum és függetlenség

Ötszáz évvel ezelőtt — mintegy évszázaddal megalakításuk után, de etnikai személyiségük megőrzésére fordított energiák ezer évét követően — a román fejedelemségeknek minden erejüket állami létük megőrzésére kellett fordítaniuk. Mircea cel Bătrîn és Alexandru cel Bun évszázadában vagyunk, Ştefan cel Mare és Vlad Ţepeş uralkodásának periódusában, a gazdasági és közigazgatási, politikai-hadászati és kulturális építés szakaszában. Azok a külső események, amelyek közepette ezeknek a fejedelmeknek az erőfeszítéseit nyomon követjük, egészen sajtóatosak: a legközvetlenebb földrajzi szomszédságban a török birodalom egyre fenyegetőbb terjeszkedése, már áldozatul esett az évezredes Konstantinápoly, függetlenségüket évszázadokra elvesztő országok és népek, s nem kevésbé fenyegető a kelet-európai feudális államok politikája. E nehéz körülmények közepette kovácsolódott ki a nép önmegtartó képessége, az az áldozatkészség, amelyet a haza érdekei megköveteltek, de nem kevésbé vezetőinek diplomáciai és politikai tehetsége, azoké, akiknek sikerült a tömegek energiáit megszervezniük, és a legmagasabb cél: a függetlenség felé irányítaniuk.

Messze volt még a politika tudománya kialakulásának ideje. De a történeti szükségyszerűség megkövetelte azt az intuíciót, amely eligazította őket a belpolitika és a nemzetközi politika összefüggő szövevényében. Nem véletlen tehát, hogy olyan vezetők cselekvésének idején, mint Ştefan cel Mare, Vlad Ţepeş vagy Hunyadi János, a fejedelemségek a gazdasági és művelődésbeli felvirágzás mellett nemzetközi tekintélyük fénykorát élték. Machiavelli csak néhány évtizeddel később fogja felvázolni annak a fejedelemnek az arcképét, akinek joga és kötelessége — az ő felfogásában — minden áron kikovácsolni a központosított államot, de a Román Fejedelemségek uralkodóinak, közöttük Vlad Ţepeşnek, sikerülni fog minden eszközt, minden erőt, amellyel történelmi elhivatásuk felruházta őket, felhasználniuk azért, hogy az országot egyetlen akarat, egyetlen lelkiismeret eszményévé tegyék.

Az az új „rend”, amelyet a teljes függetlenség, a megálmodott, olykor időlegesen elért függetlenség jelentett a szomszéd országokkal való kapcsolatokban, feltételezte az uralkodó feltétlen, korlátlan cselekvési szabadságának meghonosodását az országhatárokon belül. Nem véletlen, hogy Vlad Ţepeş sosem tévesztette szem elől azt az állandó veszedelmet, amelyet a haza érdekei szempontjából a bojárok pártoskodása jelentett, azt a kaotikus állapotot, amelyet folyamatos és erős uralkodások hiánya, a szervezett közigazgatás és a biztosított haderő hiánya idézett elő. Ezért kénytelen rendkívüli szigorúságú politikai és etikai intézkedésekkel, a kemény kéz politikájával féken tartani az ellenséges bojárokat, tüzzel-vassal irtani a feltételek szülte bajokat, az útonállást, csalást, naplopást. A bojárokkal szemben alkalmazott „pedagógiáját” azokkal a megpróbáltatásokkal indokolja, amelyeket az ország kénytelen elviselni urai kétszínűsködése, árulásai kárvallottjaként. Jellemző, hogy éppen a nagy hadi győzelmek — 1562 — őszén a kapzsi és döntő történelmi cselekvésre képtelen bojárság kész lenne meghódulásra a Félhold uralma előtt. Válaszként a bojároknak erre a kapitalációs magatartására a vajda — amint egy korabeli forrásból tudjuk — „azon fáradozott, hogy meggyőzze őket, ne kérjenek békét a legyőzöttektől, fegyverrel védekezzenek, és védjék javaikat, meggyőzni igyekezett őket, hogy éljenek szabadságban, s végül kereken megmondta: amíg csak él, sose fogja eltűnni, hogy Havasalföld adófizetője legyen a töröknek”. S íme, igazságszolgáltatási szellemének egyik kemény argumentuma: „És oly erősen gyűlölte a rosszat az ő országában, hogy ha valaki valami rosszat cselekedett, lopott vagy rabolt, hazudott vagy önkényeskedett, az ilyenek közül egy sem maradt életben. Akár nagybojár volt, pápa vagy szerzetes, avagy közrendű ember, vagy bármilyen gazdag is lett legyen, a haláltól meg nem válhatta magát.” A pártos bojárok és a gonosztevők megrendszabályozásával egyidejűleg Vlad Ţepeş saját hadsereget létesít parasztokból és szolganépből, az ő „nagy sereg”-ét, hősi hagyományát minden biztonsággal szavatolt uralkodásnak.

Híressé vált döntéseket hoz ama diplomaták vagy külföldi kereskedők ellen, akik nem tartották tiszteletben az ő abszolút uralmát és a megállapodásokat, végül pedig meghirdeti azokat a rendszabályokat, amelyek az állam politikai függetlenségét a saját gazdasági, kereskedelmi és közélet fejlesztése útján voltak hivatottak támogatni. „És vegyék eszetekbe — írja a brassóiaknak —, hogy ha egy ember vagy uralkodó erős és hatalmas (országában), akkor olyan békét érhet el, amilyent akar: de hogyha ereje nincsen, egy hatalmasabb rátamadhat, és azt teszi vele, amit akar.“ Függetlenségének jele, s ez az országot testesíti meg, az a kérése is, amelyet az isztambuli követekkel közöl, de valójában a szultánhoz intéz, hogy „ne küldje az ő szokását más uralkodókhöz, akik nem kérnek belőle, hanem tartsa meg magának“. Ezzel a kívánsággal egybehangzóan, mert hogy ő, Havasalföld ura „nagy“ és „bölcs uralkodó“, megköveteli más országok uralkodóitól, hogy mindnyájuk méltóságának megfelelően alkalmas követeket küldjenek hozzá.

Rövid uralkodásai során Vlad Tepeş tevékenysége a Havasalföld, Moldva és Erdély egy másik alapvető történelmi törekvését is tükrözi; a gondolat és cselekvés *egységét*. Még uralomra kerülése előtt, a török fogság után közvetlen közletről megismeri a moldvaiak és erdélyiek valóságos aspirációit, hogy aztán merész vállalkozásaiban a két fejedelemség segítségére támaszkodjék: „Gyertek — szól a brassói kereskedőkhöz — kenyérrrel és áruval, és táplálkozzatok, mert isten úgy akarta, hogy most egyetlen ország legyünk.“ Círstian pedig, a tŕgovistei adószedő várnagy ugyanazokhoz a címzettekhez szólván, minden bizonnyal ura akaratát fejezi ki: „dicsérjétek mindenható urunkat, trombitával, énekkel és haranggal, ahogyan mi tettük a mi országunkban, amely a tietek is.“ Ez a magatartás az elődök politikáját folytatja, és megerősíti a majd elkövetkező haladó uralkodások alapvonását; minderre majd 1600-ban Mihai Viteazul teszi fel a koronát!

Havasalföld függetlensége fontosságának tudatában, lakói jóléte érdekében Vlad Tepeş ezt a függetlenséget Délkelet-Európa és az egész kontinens ügyévé teszi! A Dunánál és a Kárpátoknál megszervezett ellenállás esélyeitől függ a végek nyugalma, de azon túl az európai civilizáció biztonsága is. Ez az oka annak, hogy — akárcsak a maga idején Ştefan cel Mare — Tepeş úgy fogalmazza meg a románok harcának támogatására felszólító alapelveket, mint közös ügyet: „Ha pedig, mitől isten óvjon, rossz végre jutunk, Felsőgednek [Mátyás király — E.S.C.] sem lesz haszna, hanem az egész kereszténységnek kára.“ A hadjárat azonnali eredményétől függetlenül, harci elszántsága és az ügy szolgálatába állított energiája párját ritkítja: „Nem akarunk megfutni — biztosítja Mátyást — a vadságuk elől [a betolakodókról van szó — E.S.C.], de mindenképpen megküzdeni velük.“

Látjuk, amint az ország lelkes bátorsága élén magasra emeli a szabadság és a függetlenség zászlaját, amint az idegen beözönlők útjában mindent elpusztít, jeles csatákat nyer, irgalmatlanul büntet ellenséget vagy hitvány alattvalót, s úgy vonul be az ország történetébe, mint a nemzet vitézségének és igazságának, katonai és politikai szellemének jelképes alakja. Meg kell említenünk, hogy II. Mohamed szultán, aki egy hatalmas sereg élén kel át a Dunán, vereséget szenved a vajda seregeitől, és Tŕgoviste mellett, annak az elretentő képnek a láttán, amelyet Vlad az összeomlás megelőzésének szánt, elismeri: „Nem veheti el egy olyan férfi országát, aki ilyen nagy tetteket hajt végre, s mindenképpől így tud uralodni országán és alattvalóin... ez a férfi többre hivatott.“

Vlad Tepeşnek valóban nem jutott sem hosszú uralkodás, sem a képességeihez méltó kiterjedésű uralom. Hírét az idő tovább növeli mint felhívást az igazságra és függetlenségre.

Eugen S. Cucerzan

A nyugatrómai birodalom bukása

1976. augusztus 28-án múlt ezeröttszáz éve annak, hogy a vizigótok királya, Odoaker megfosztotta trónjától az utolsó római császárt, Romulus Augustulust, és a hatalom jelvényeit elküldte Zéno bizánci császárnak, egy levél kíséretében, amelyben ünnepélyesen kijelentette, hogy „nem kívánja Itáliában a császári utódlás folytatását“. Ez csak szimbolikus fináléja volt egy hosszú válságos korszaknak.

A nyugatrómai birodalom megszűnésének problémája, az ún. „bukás kérdése“ különösen az újkor hajnalától szüntelenül foglalkoztatta a történészeket, a filozófusokat és a szepirókat. Először Montesquieu — a francia forradalom előestéjén, amikor a feudális társadalom szintén a bukás küszöbén állt — írta meg nagy

művét, a *Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*-t (Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól), azután az angol Edward Gibbon adta ki mai napig el nem avult munkáját, a *The Decline and Fall of the Roman Empire*-t (A római birodalom hanyatlása és bukása). Azóta se szeri, se száma azoknak a tanulmányoknak, amelyek az antik világ tragikus letűnését tárgyalják. Friedrich Dürrenmatt *A nagy Romulus* című drámában ezeket a sokat sejtető szavakat adja az utolsó császár, Romulus Augustulus szájába: „Nem én árultam el a birodalmat. Róma önmagát árulta el. Ismerte az igazságot; és mégis az erőszakot választotta. Tudta, mi az emberség, mégis a zsarnokságot választotta. Kétféleképpen is lealacsonyodott: önmaga előtt és azoknak a népeknek a színe előtt, amelyeket hatalmába kerített... Róma legyengült, támolygó öregasszony lett belőle, de nem mentesül a felelősségtől, a bűn, amely terheli, nincs jövátéve.“

A történetkutatásnak egyik zaklató, sokat vitatott kérdése: mi volt Rómának a „vétké“, amiért nem mentesült a felelősségtől, és bukással bűnhődött? Hogyan magyarázható, hogy ez a világbirodalom, amely átvette és továbbfejlesztette mindazt, amit a Közel-Kelet klasszikus népei: az egyiptomiak, mezopotámiaiak, föníciaiak, a zsidók, majd a görögök évszázadokon át alkottak, éppen akkor bukjon el, amikor a rómaiásítás lényegében már végbement, amikor Britanniától Észak-Afrikáig, Hispániától a Fekete-tengerig minden nép latinul beszélt, és rómainak vallotta magát?

Nincs itt helyünk a hanyatlást konkrét történeti eseményeken végigkísérni. Megelégszünk a fontosabb események felvázolásával. Az I. és a II. század folyamán, „az emberiségnek ebben a legboldogabb korszakában“ — ahogyan Gibbon nevezte a császárság két első századát — a római béke — *Pax Romana* — addig nem ismert gazdasági és kulturális fellendülést ért el. A III. században azonban már beköszöntött a válság, a gazdasági és a társadalmi romlás, és a birodalom ideiglenesen három részre szakadt. A század végén Diocletianus császár reformjával rövid ideig tartó nyugalmat hozott, de bevezette az abszolutisztikus uralmat, a *dominatus* elnevezés alatt ismert új hatalmi rendszert. 395-ben a birodalom két részre: a keletrómai és a nyugatrómai birodalomra oszlott, és a kettő fejlődési iránya egyre jobban távolodott egymástól. Először 410-ben Alarich gótjai, majd 455-ben a vandálok foglalják el ideiglenesen az örök várost, míg 476-ban a császári hatalom végleg megszűnt.

A kortársak és a hanyatlás kérdése

Különösen a második világháború után a történetkutatás igyekezett megvizsgálni, hogyan is látták a hanyatlás hosszú időszakát a kortársak, mit mondanak róla a történeti források. Természetesen az emberi lét rövid volta nem tette lehetővé, hogy a kortársak közül bárki is összefüggő, egységes képet nyújtson a végbemenő változásokról, de a korszak írói jól érzékeltetik a nehéz helyzetet. Cyprianus sztoikus és keresztény filozófus, és vele a IV. és V. század sok írója, kozmogonikus jelenséggel magyarázza a hanyatlás tüneteit: „Minden — írja —, ami születik, a világegyetem általános elgyengülése miatt, elkorcsosul. Senki se csodálkozzék, ha azt látja, hogy világegyetemünkben minden elpusztul, mert a világegyetem a maga egészében hanyatlásban van és a végét járja.“ A IV. század elején, Nagy Konstantin uralmának alatt, ezt a mély pesszimizmust bizonyos derűlátás váltja fel, az új ideológia, a kereszténység háromszáz éves harcát győzelem koronázza. Ekkor írja Eusebius: „A világ szüntelenül a magasabb értelmi szint, a több igazságosság, a mélyebb kegyesség és a tágabb civilizáció felé halad.“ Ezt a magabiztosságot azonban csakhamar ismét az elmúlás gondolata váltja fel.

Egyes írók a hanyatlás okát a megváltozott politikai helyzetben, a császári zsarnokságban találják meg. Herodianus III. századi történész úgy véli, hogy minden baj oka a császári zsarnokság, ez vezet a társadalmi elit felszámolásához, ez szüli a népi felkeléseket, ez okozza a városok elszegényedését, a néptömegek elégedetlenségét. Ez a gondolat azután mindegyre visszatér, megtalálható Julianus császár írásaiban, a görög Thémisztiosznál és Libaniusnál.

Egyes kortársak a nehézségeket a „barbárok“ támadásainak és betelepítésének tulajdonítják. Színészüzb példál a bajok okát abban látja, hogy „a birodalom farkasokat fogadott őriző kutyáknak [...], pedig el kellett volna üznie őket“. Thémisztiosz, egy másik görög író azt állítja, hogy „a gótokat földművelőkké kellett volna átvnevelni, vas kardjaikból és mellvértjeikből kapát és sarlót kellett volna kovácsolni“. Az V. század utolsó nagy „pogány“ költője, Rutilius Numantianus, a birodalom szerencsétlenségét a gót Stilico árulásának tulajdonítja, mert kiszolgáltatta Rómát, és Alarich a keresztények árulása folytán vonulhatott be a

rővárosba. A legtöbb korabeli író tehát érzi, hogy megnehezült az idők járása, s ennek okát a fentiek mellett az éghajlat megváltozásának, a talaj kimerülésének s más gazdasági tényezőknek tulajdonítja.

Modern elméletek

Korunk történészei ezeket a tényezőket ismét vizsgálat alá vették, és egyik-másik valóban bennük fedezte fel a bukás okozóit. Az angol Huntington például az éghajlati viszonyok megváltozásának, a hosszú ideig tartó szárazságnak, mások a talaj kimerülésének (V. Vasziljev) és a mezőgazdaság hanyatlásával beálló gazdasági nehézségeknek tulajdonítják a kirobbant általános válságot és hanyatlást.

A modern történetírás gyakran hivatkozik a demográfiai okokra, a birodalom fokozatos elnéptelenedésére. A II. századtól kezdve a szinte szüntelenül dühöngő pestis, továbbá a barbár betörések, a földművelő lakosság gyakori áttelepülése, a belső társadalmi és politikai harcok, nem utolsósorban az elharapódzó egykerendszer nagymértékben hozzájárult a lakosság számának csökkenéséhez. Egyes tartományok annyira elnéptelenedtek, hogy a szomszédos népek betelepítése állampolitikává vált. Görögország összalakossága például a IV. században nem haladta meg a klasszikus kori Athén lakosságának a számát.

Már Juvenalis, az I. században élt satíráíró keserűen állapítja meg, hogy az „Orontész a Tiberiszbe ömlik”, vagyis hogy Róma lakosságát felhígítja a Keletről odaáramló mindenfajta népség, s emiatt elhajványulnak a harci erények. Juvenalis ezzel először fogalmazta meg, nem tudatosan ugyan, azt a múlt század végétől oly gyakran ismételt tételt, mely szerint a faji keveredés biológiai leromlással járt, és képtelenné tette a rómaiakat birodalmuk fenntartására. Ujabbban az amerikai Tenney Frank és a német J. Vogt igyekezett új érvekkel alátámasztani ezt a reakciós és semmivel sem igazolható elméletet.

Egyesek, Herodianus példáját követve, a császári abszolútizmusban keresik a hanyatlás okát. Úgy vélik, hogy a hatalom egyetlen kézbe való összpontosítása, a birodalom urának, a császárnak égi magasságokba való emelése (Heitland) elfojtotta az egyéni kezdeményezést, és a hatalmas birodalom egyetlen központja, „motorja” képtelen volt mozgásba hozni a tétlen, közömbössé vált részeket.

A legtöbb kutató valamilyen társadalmi vagy gazdasági tényezőben keresi ennek a bonyolult folyamatnak az okozóját. Egyesek a pénz elértektelenedésével beálló gazdasági zűrzavart (Barbagallo), mások a természeti gazdálkodásra való visszatérést, a pénzügyi szervek mérhetetlen visszaéléseit (Boak) hangsúlyozzák. Max Weber a munkaerő- és rabszolga hiányt tartja a legfontosabb kiváltó oknak. A modern történetírás gyakran visszatér a már Montesquieu és Gibbon megfogalmazta magyarázathoz, mely szerint az abszolút monarchia, a kereszténység, az egyház túlzó hatalma vezet a romláshoz. Fr. Altheim egy, az akkori egész világra kiterjedő Róma-ellenes koalícióról beszél, melynek során Európa, Ázsia, Afrika népei közösen támadtak a birodalomra, s az elavult római hadvezetés és külpolitika nem volt képes visszaverni támadásukat.

Ma is népszerű Rostovtzeff elmélete, melyet a római birodalom gazdasági és társadalmi történetéről írott művében fejtett ki. Szerinte a hanyatlás a III. század válságával kezdődött, amikor a hadsereg kíméletlen harcot indított a városi arisztokrácia ellen. A katonák többségükben ugyanis az évszázadokon át kiszipolyozott falusi tömegeket képviselték, akik kirekesztettek a római kultúra minden jótételéből, parasztok és kolónusok voltak, akik munkájukkal és adójukkal biztosították a város magasabb műveltségét, az uralkodó rétegek könnyű életét. A hadsereg, azaz a parasztok győzedelmeskedtek a városi arisztokrácián, s ezzel véget ért a város uralma a falu felett. A kiváltságos rétegek, az elit pusztulása vezetett — Rostovtzeff szavait használva — a „proletár forradalomhoz”, amely azután megásta a birodalom sírját. Ez a látszólag haladó, de lényegében reakciós elmélet a kapitalizmust védelmezi, a proletár forradalom létjogosultságát vonja kétségbe, és tudománytalan is, mert olyan fogalmakkal él, amelyek az ókorra nem alkalmazhatók.

Van olyan nézet, amely szerint a birodalom belső baj, örökletes betegség áldozata lett, melyet a római civilizáció már a köztársaság korától fogva magában hordott. A görögöktől átvett örökség volt ez, és a római állam belső szerkezetében lappangott, abban a szerkezetben, amely feláldozta a falut a városért, mert a város fényét, minden pompáját a falu kiszipolyozásából kapta — ami idővel a gazdasági és társadalmi ellentétek pusztító kirobbanásához vezetett, akárcsak a görög városállamok esetében. A köztársaság súlyos örökségét: a mezőgazdasági termelés vontatottságát, a városok és a városi henyélő népség ellátásának örökös gondját a birodalom még súlyosabbá tette, mert a császári ideológia megkívánta

a költséges építkezéseket, a hadi kiadások állandó növelését. Emiatt a birodalom gazdaságilag legyengült, és nem tudott ellenállni a vándornépek támadásainak.

Ezt a különben szépen hangzó tételt csakhamar többen kétségbe vonták. H. Irène Marrou francia történetfilozófus abból indul ki, hogy „a történeti valóságban mindig sokkal több dolog van, mint amennyit a legátfogóbb elmélet fel tud ölelni”. Kétségbe vonja, hogy a római birodalom olyan szervezet lett volna, amelynek ha egyetlen része megbetegszik, ez az egész élő szervezet halálát kiváltja. Igaz, hogy fennállásának utolsó két évszázadában mutatkoztak a hanyatlás jelei, de bizonyos technikai eljárásokban, például a vas feldolgozásában, a vízimalom használatában a fejlődés is kimutatható. Ha viszont elfogadjuk, hogy a késői birodalom lényegében egészséges szervezet volt, akkor pusztulását nem tulajdoníthatjuk örökölt betegségének, hanem valamilyen külső erőnek, más szóval nem végelegyengülésben múlt ki, hanem azért pusztult el, mert meggyilkolták. „Tévedés azt állítani, hogy Róma hanyatlásban volt — állapítja meg a neves francia történész, Pigagniol. — Nem tekinthető hanyatlásnak egy olyan korszak, amelyben annyi nagy tehetség született, annyi erény és hősiesség virágzott.” A birodalmat tehát „meggyilkolták”, s a gyilkosok a rá támadó barbárok voltak.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy vannak olyan elméletek is, amelyek egyszerűen kétségbe vonják a nyugatrómai birodalom bukását. Ezek a vándornépek letelepítését természetes folyamatnak tekintik, a válság korszakát az átalakulások időszakának, amikor a római műveltség alapján kialakult a középkori keresztény Európa, létrejöttek a román nyelvek és a latin népek. Nem kétséges, hogy a római antikvitás továbbélt, mégis a valóság tűzött elferdítésének kell tekintenünk, hogy nem hajlandók tudomásul venni a nyugatrómai birodalom bukását.

A történelmi materializmus és a bukás kérdése

A történelmi materializmus alapján álló történetkutatás lényegében ma is az engelsi felfogás alapján áll: a történeti valóságnak megfelelően a birodalom bukását két alapvető tényezőnek tulajdonítja: annak, hogy „a rabszolgaság túlélte önmagát”, és a barbárok támadásának. Ismeretes, hogy a római társadalom rabszolgatartó társadalom volt. Amikor tehát a rabszolgaság túlhaladottá vált, a termelés válságba került, és az egész birodalom hanyatlásnak indult. A termelés válságának első megnyilvánulási máj az I. században jelentkeztek, de a válság teljes kibontakozása a III. század közepétől számítható. A polgári történetírás fölemeltette jelenségek: a termelés visszaesése, a pénz leromlása, a császári abszolutizmus, a város és a falu elmélyült ellentéte, a parasztok és kolónusok szökése, az elnéptelenedés — nem okai, hanem csak tünetei annak a ténynek, hogy a rabszolgaság elavult, és elkerülhetetlenül napirendre került a rabszolgatermelési módnak mással való felcserélése. Ez a folyamat meg is indult; fontosabb fázisai: a kolonátus kialakulása, a nagybirtok önállósodása, a természeti gazdálkodásra való áttérés, a rabszolgának a kolónus rangjára való emelése és, nem utolsósorban, Konstantin császár *Origo* (eredet) törvénye, mely a kolónust földhöz kötötte, és a kézművességet örökletes foglalkozássá tette.

A megindult folyamat kiteljesedését hátráltatták, illetve megakadályozták a vándornépek támadásai. A termelési válságban levő birodalom nem tudott megfelelő katonai erőt szembeállítani a rajnai, a dunai, a keleti és az afrikai határ mentén egyre viharosabban támadó germánokkal és perzsákkal és a különböző afrikai törzsekkel. A mostani támadások ugyanis nemcsak nagyobb területekre terjedtek ki, mint a korábbiak, hiszen a birodalom csaknem valamennyi határát érintették, hanem erős törzsszövetségekbe tömörült törzsek és népek törtek rá a birodalomra, és a legtöbb közülük gyors lovas vagy tevék egységeket vetett be, amelyekkel szemben a többnyire gyalogos római hadsereg alulmaradt. A III. század közepétől kezdve a szünet nélküli határmenti harcok hosszú, kíméletlen háborúba fonódtak össze, és felőrölték a termelési válság miatt a birodalomnak úgyszólván legyengült ellenálló erejét. Amióta Konstantin császár felépítette a második fővárost, Konstantinápolyt, és köréje nagy katonai erőket vont össze, az azokról visszapatannó támadó hullámok természetszerűen hőmpölyögtek a nyugati területek felé, ami végül is a birodalom nyugati felének a bukásával járt.

A nyugatrómai birodalom hanyatlása és bukása tehát két, egymással szorosan összefüggő oknak tulajdonítható: a termelési és társadalmi válságnak, amely abból adódott, hogy a rabszolgaság túlélte önmagát, és az ún. barbár népek támadásainak. A kettő, a velük járó számos gazdasági, társadalmi, katonai és kulturális jelenséggel együtt, vezetett a 476. évi eseményhez, a nyugatrómai birodalom végleges felszámolásához.

Bodor András

Fiction

Gondolatok a könyvtárban

Egy francia faluban pár éve gyakoriak lettek a tüzesetek. Mindig jelenték-telen volt a kár, a helybeli tűzoltókat nem győzték dicsérni gyors és eredményes beavatkozásukért, kivált két egészen fiatal — húsz év körüli — önkéntes szerzett becsületet magának: elsőnek érkeztek mindig a helyszínre, mi több, rendszerint ők maguk fedezték fel a tüzet, még mielőtt veszélyesen elharapózott volna. Éppen ez a buzgalom s a nyomában járó közfigyelem terelte rájuk a gyanút... Igen, ők voltak a gyújtogatók; készségesen bevallottak mindent. Azt is, miért tették: a jó hírért-névért, amelyet földműves életük dolgos hétköznapijaival sehogyan sem tudtak volna elérni. Az első, valódi tűz után, amelynek csak az oltásában tűntek ki még teljesen önzetlenül, visszazuhanatak volna a jelentéktelenségbe, az eseménytelenségbe, s a megízlelt dicsőség mámorában ebbe nem tudtak beletörődni. Népszerűségük a tűz lángjain lobbant magasra, a tűz táplálta boldogságukat, hogy lép-ten-nyomon meghívták őket egy pohár borra, szombat esténként a legszebb, leg-rátartibb lányok kegyeiben fürödtek, még az újságba is bekerült a nevük, újra meg újra elmesélhették — el kellett mesélniük —, hogy is volt. Nem érezték lelkiismeretfurdalást: ami kevés kár volt, azt is megtérítette a biztosítótársaság. Ugyanaz, amelyik a nyomozást elindította... Nem ártottunk senkinek — hajto-gatták —, ellenkezőleg, soha nem volt ilyen jó hangulat a faluban, az emberek összehozták, mindenki igyekezett segíteni. Naiv és alamuszi feltűnési vágyukban ezek a falusi legények gyanútlanul újratermelték a prométheuszi gesztus kulturális és közösségteremtő funkcióját; miközben kiválni akartak mindenáron, hössé avatásuk mágikus szertartása abból állt, s ez még a paródia torzító tükrében is világó-san látszik, ami lényege az effajta rítusnak: *felidéztek, hogy elháríthassák a bajt.*

Felidéztek vagy előidéztek? Nyelvünkön a sejtelmes árnyalatokat egy-egy szolgálatkész igekötő mint lényeges különbséget emeli a promiszkultást nem tűró logika fényébe. Esetünkben a jótékony varázslatot különbözteti meg a gonosztól, a mágust — vagy akár a hőst — a bűnözőtől. Ezeket a fiúkat a jogszolgáltatásnak el kellett itélnie, mert megkárosították a biztosítótársaságot. Holott bűnük miti-kusan is értelmezhető: a rossz lehetőségéből, a virtuális veszélyből ötletet és báto-rítást merítettek arra, hogy bajt okozva a baj megszüntetőiként ünnepeltessék ma-gukat. Mint minden visszaélő biztatásnak fogták fel a kísértést. Mert a tűz avatta hössé őket — gyújtogattak, hogy hősök lehessenek. Ahhoz, hogy a jó olda-lára állhassanak, úgy érezték, szükséges és érdemes elkövetni a rosszat.

A *Jelentések a nemzeti gondolkodás felmérése tárgyában* azonos mechaniz-must érvényesít látszólag azonos motivációval. Csakhogy Heinrich Böll elbeszélé-sének hősei korántsem olyan gyanútlanul játszanak a tüzzel, mint a gyújtogató francia tűzoltók. Először is: profik, nemcsak eszközeik, az egész kutatóapparátus tudományos rafinériája, a felmérésnek álcázott provokációsorozat módszeresége teszi őket azzá, de egy jellegzetes deformáció, a túlszakosítottság is, amellyel a céljain eluralkodó módszer áll bosszút alkalmazóin: az áttekinthetetlenlé szerve-zett hálózat hurkain maguk a szerepüket túljátszó titkosügynökök akadnak fenn.

„A közvélemény által tévesen »gyufa-hisztériának« nevezett intézkedések nyílt kritikáját határozottan visszautasítjuk, mivel a későbbi siker igazolta ezt az akciót, melynél a közfelháborodás elkerülhetetlen volt» — olvassuk a *beállítottág-felmérő bevezető* összegező jelentésben. Egy játékszerkereskedő bejelentése nyomán — amint a *Jelentésből* kitűnik — sikerült ártalmatlanná tenni bizonyos Nikolaus Lifterholt nevű teológust, akinek a lakásán a házkutatás alkalmával „elegendő mennyiségű“ káliumkloridot, lóport, dextrinoldatot, foszfort találtak, amelyet két lapos, speciális hátizsákban pappaszentelése napján készült a hátára csatolni, hogy a szertartás alatt önmagát és a felszentelést végző bíborost a levegőbe röptesse; tette okául — vallomása szerint — a szóban forgó kardinális „állandó haladó jellege“ adott volna okot. Ennél is jobb fogásnak bizonyult a teológus szállásán

tartott házkutatással egyidejű, s annak eredményével indokolt nagytakarítás az összes diáktanyákon: az *Olvasmány-beállítottág Nyilvántartó csoport* jegyzékén szereplő négyszázhatvenhat név szerint ismert Sartre-szimpatizáns közül kétszáz-négyről kiderült, hogy csakugyan ismeri Sartre-t, „ebből becsülte Sartre-t hetvennyolc, védte Sartre-t huszonhárom“. Az olyan sajnálatos esetek, mint azé a gazdálkodóé, aki „túlzott aggodalmában agyonlőtte tehenét, mert a tehéntej—sajt—reszeltaját gondoltsor veszélyeztetet keltett benne“, nem szolgáltatnak eléggé nyomós okot a tervbe vett intézkedések foganatosítása ellen. Annál kevésbé, mivel a nemzeti gondolkodás felmérése tárgyában előterjesztett jelentések egyike külön felhívja a figyelmet egy ír folkénekes számaira, amelyek kivétel nélkül így végződnek:

*I want to go to Parma
I want to get some cheese.*

A „gyufa-hisztériának“ ezek a váratlan elágazásai valójában gondosan előkészített hatások, még akkor is, amikor a kiosztott szerepek alakítói közé a nyitott mű szabályai szerint beépül egy-egy önmagát alakító paranoiás teológus, gazdálkodó vagy beatzenész. Nem az ő üldözési mániájukra, de a paranoiára úgy általában mint feltétlenül szükséges és előre látható tényezőre számítanak az efféle közvéleménykutatások művelői. A mesterségesen szított örület mindig előhívja a valódit, az őszintét, s ez, a zűrzavart fokozván, előidézi a kívánt állapotot, amely erélyes intézkedéseket követel.

Kezdetben volt a pyro-art, a magát Vörös Begy fedőnévvel és nonkonformizmussal álcázó ügynök forradalmának és avantgarde-nak szánt „művészetét“. Vagyis a tűz. Artisztikus játék a tűzzel: vidám és veszedelmes pirotechnikai látványosság szélsőséges irányzatokkal kacérkodó sznobok céltudatos, és más beugrató technikákkal dolgozó párhuzamos ügynökök önkéntelen bevonása olyan beszélgetésekbe, melyek alkalmat adnak „a szemmel tartandó egyének privát- és vörös tolvajnyelve“ megfejtésére. Utóbbi feladatot — melyért felső kapcsolata filologizmussal vádolja — a stréber Vörös Begy magánszorgalmából találja ki, hogy elvégezhesse. A tűz-nyelv itt valójában kommunikációs csalétek: a hatvanezer skatulyányi gyufával csiholt tűzzel olyan jelrendszert igyekeznek dekódolni, amelyet csupán eleve titkosnak tételezettse tesz megfejtendővé. S minthogy hasonló céllal ügyködők mesterséges csoportnyelve éppen a keresett konspiratív jelzések csalétkét kínálja — a megtévesztők egymást tévesztik meg. Mélyértelmű „sous-conversation“-ok találkoznak mimelt irányzatok dialógusaival; koholmány minden, még a kétértelműség is, s az egész együtt bábeli zűrzavarba torkollik.

A tűz a legősibb jelek egyike, s minden ambivalenciák talán legelső nyelve is. Veszélyt jelent és meghittséget, védelmet kínál, meleget nyújt, nyerskosztvon élő primitív ösünket megajándékozta a táplálékkészítés civilizációs vívmányával (I. Lévi-Strauss: *Le cru et le cuit*); fegyverré és szerszámmá olvasztotta és edzette számára a fémeket, és felperzselte erdeit, elűzte a vadat, hamuvá omlasztotta a hajlékot. Aiszóposz nyelv-meghatározásában huszonnégy évszázad múltán meglepetten ismerjük fel a tűz definícióját is: a legfőbb jó és a legnagyobb rossz, amivel az ember rendelkezik.

A gyújtogató falusi tűzoltók esetét a klasszikus lélektan tipikus példának idézhetné a pótscelekvésre. Maguk alkotta szcenárium szerint cselekedtek, tüzi-játékos happeningjük statisztériája volt az egész falu, de sem a megjátszott, sem a spontán emberi kötelesség teljesítői nem sejtették, hogy voltaképp pszichodrá-mában vesznek részt, miközben anyagi javak megmentőiként erkölcsi értékek hordozóinak szerepét játsszák. Mielőtt lélektanilag pótscelekvésnek, jogilag bűncselekménynek minősült volna, sőt jószerével e lehetséges besorolásoktól függetlenül a fikció betöltötte spontán rendeltetését, a hiteles emberi igényből fakadót.

Böll *Jelentésében* a jogrend mechanizmusa és a pszichológiái manipulált megfelelések sorozatát állítja elő: tipushelyzeteket futószalagon. A „forró helyzet“-re, ahová a részszituációk konvergálnak, itt is azért van szükség, hogy legyen mit megszüntetni, felszámolni. De nem tulajdoníthatjuk csupán az irodalmi fikció Nobel-díjas szintű megmóldoltságának — szemben a hírvonatbeli, megtörtént eset kezdetlegesen összetákolt fantasztikumával — az analógiánál is hangsúlyosabb kontrasztot. A tűzoltógyenruhában feszítő paraszt hérosztratoszok *különbnek* akarnak tünni tényleges önmaguknál, az ideologikus pirománok csupán *másnak*. Minden eszközzel, bármi áron az előbbieket megbecsülést akarnak szerezni maguknak, az utóbbiak kompromittáló adatokat másoktól.

A kompromittálás egyébként semleges rutintevékenység, és csupán arra irányul, hogy megállapítsa, illetve felszámolja a megbízható és a megbízhatatlan közötti *mennyiségi* eltérést. Megbízható ugyanis az, akiről még nem derült ki,

hogy megbízhatatlan. „Az orvosom például, bár szeretetreméltó ember, és — azt hiszem — nagyon érti a szakmáját, nem megbízható, mert elképzelhetetlen, hogy valaki, aki hivatásánál fogva annyi bizalmas természetű értesülés birtokába jut, ne a Tanács alkalmazottja legyen. Persze, legyünk őszinték, ha így van, akkor kollégám, de sajnos, nem kezelhetem úgy, mintha az lenne, mert ha tévedek, akkor följelent, s ha nem, akkor szintén följelent, azon az alapon, hogy megszegtem a szakmai erkölcs szabályait.“ (Neilson Graham: *Confessions of a Master-Spy.*)

A mester-kém nem azért gyanakszik az orvosára, mintha haragudna rá; ellenkezőleg, becsüli. Dehát semmilyen érzelem, indulat nem vehető emberi hőmérsékletre a megfigyelés alanya és tárgy közötti viszonyt. Sőt, „a szakma erkölce“ annyira eluralkodik gyakorlóján, hogy a gyanakvás mesterségből fokozatosan életformává lesz, felszippantja és átlényegíti annak legbizalmasabb mozzanatait. Féltekenységnek tűnhetne az, ahogyan a Master-Spy figyelési és ellenőrzési feleségét, ha a szakmai buzgalom nem hasonította volna magához ezt az érztést is, hogy a leglogikátlanabb szenvedélyből ésszerű lelkiismeretességgé, józan szakértelemmé alakítsa, s a férjjel kimondassa: „Világos, hogy senki sem alkalmasabb jelentést készíteni az asszonyról, mint az asszony férje.“ A megfigyelők hovatovább szétválaszthatatlan egységet alkot a megfigyelttel, asszimilálják egymást, komplementáris adatgyűjtő adataivá változnak egy áttekinthetetlenül hatalmas integráló gépezetnek. Muriel Spark ezt a folyamatot *Egy apátnő történetében* egy régi angol gyermekversikével érzékelteti:

*Furcsa dolog, de úgy van —
— amit megeszik
Miss T., az mind-mind
Miss T.-vé változik.*

Teológiai változatban Gertrude nővér számára, aki kannibálok tértítésével foglalkozik: „Felvetődik ugyanis a kérdés, hogy melyik ember támad fel majd a feltámadáskor, hiszen az elfogyasztottak minden bizonynál már réges-rég átalakultak fogyasztókká, s ez így megy generációról generációra.“

Elméletileg ennek a kérdésnek természetesen nincs is megoldása. Gyakorlatilag pedig azzal a következménnyel jár, hogy a *The Abbess of Grewe* apácakolostorában a rendfőnöknő választási kampánya idején az egész zárdát behálózó elektronikus lehallgató készülék végtelen magnószalagán minden és mindenki fennakad. A fogyasztók magukat is elfogyasztják. Consummatum est. Jöhet a következő. Forog a takercs. Kezdődik előről a játék.

Muriel Spark regénye — úgymond — kulcsregény. Szerencsére — s ez egyben a megszéllőztetett botrányt túlélő minden kulcsregény esélye a megmaradásra — a „titkok“ zárját más megfejtések is nyitják. Annyi bizonyos, hogy a fikció nem a semmiből vététt, az író ebben az esetben is kölcsön vette a valóságtól, s úgy adja vissza, hogy a koholmányok képtelen sorozata most már kombinatórikus rendbe illeszkedik, minél érthetlenebb volt a nyersanyag, annál inkább jelent valamit, annál sajátosabb közlést tartalmaz a feldolgozott eredmény.

Nem kerülhetjük meg most már a nonszensz kimondását: a „fiktív valóság“-ét. Böll, Spark, Graham olyan helyzeteket rögzítenek, amelyekben a tények szerepét a fikciók vették át.

Roland Barthes írja: „Gyakori kép: az Argó hajóé (fénylő és fehér), amelynek az Argonauták minden darabját kicserélték, s így végül teljesen új hajójuk lett, bár nem kellett megváltoztatniuk sem a nevét, sem az alakját [...] már semmi sem marad az eredetiből: az Argó olyan tárgy, amelynek nincs más oka, csak a neve, nincs más azonossága, csak az alakja.“

Nem az irodalom az, ami önkényesen alakítható — sugallják az Argó argóvá züllesztésének történetét lefényképező művek. Az értelmetlen szöveget nem olvassák. Az értelmetlen valóság tudomásul veszik, elviselik, élnek. Minden „olyan tárgy, amelynek nincs más oka, csak a neve, nincs más azonossága, csak az alakja“, az igazi helyét bitorolja, az eredetiét, amelyben ok, név, azonosság, alak megfelelnek egymásnak, tényleges rendeltetésük szerint. Chesterton hőse, a klasszikus műveltségű Brown atya élesztette fel a *misztagógia* fogalmát, a misztifikált tényeknek a demagóg szövegnek azt a keverékét megjelölendő, amely mesterséges függőnyt von jelenség és jelentés közé, hogy elsíkkaszthassa a lényegét.

A misztagógia újabb keletű irodalma szakít a művészi fikció és a valóságirodalom különböző változatokban ismert antinómiájával; a fikciót nem az irodalom, hanem a valóság relációjában emeli be egy olyan tükörjátékba, amelyben a kép hitelesebb a modellnél.

Szilágyi Júlia

Az esztétikum jelenségvilága

Az objektív világban létező, illetőleg az embertől létrehozott „valóság”-hoz hasonlóan az esztétikum megragadása és értékelő elemzése is csak a szubjektum—objektum viszonylatában képzelhető el. A mindenkor felvetődő kérdések mikéntje és értéke e viszony filozófiai értelmezésétől függ. Így a filozófia alapkérdésére adott két — látszat és szándék szerint — egymást kölcsönösen kizáró válasz a szóban forgó probléma irodalmában is felfedezhető, többek között azért is, mert ez utóbbi az előbbinek analogonja, szükségszerű következménye. Így az esztétikai szubjektum—objektum viszony értelmezésében is megfigyelhető egyik vagy másik tényező szerepének eltűlése, s az ebből szükségszerűen adódó hierarchikus viszony felállítására. Ez egyaránt felfedezhető az idealizmus és a marxizmustól idegen „rég materializmus” minden egyes változatában. A bennük jelentkező egyoldalú és ellentétes tendenciák kibékítését, sajátos szintézisét, a köztük levő szakadék áthidalását kísérik meg a fenomenológia esztétikai irányzatának olyan kiemelkedő egyéniségei, mint Nicolai Hartmann, Jean-Paul Sartre, vagy az ismertetésünk tárgyát képező mű* szerzője, Mikel Dufrenne. Véleményünk szerint az egész fenomenológiát s ennek az említettekől képviselt irányzatát nagymértékben befolyásolta és meghatározta a kanti filozófia elvi és módszertani alapvetésének szelleme. Ez a hatás mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy majdnem teljes azonosság fedezhető fel a Kanttól, illetve a fenomenológiától kitűzött *cél elérésének módzatai*, valamint az *elért eredmény* szempontjából. Mindkét esetben az itt felsorolt tényezők alapját és lényegét egy szinten azonos vagy rokon polemikusan-kritikai, de egyben alkotó jellegű szemlélet határozta meg. További analógia, hogy ez a szemlélet és magatartás — mindkét esetben — a szubjektum—objektum viszony egyoldalú értelmezésén alapul, melyet e szemlélet a szubjektum és objektum sajátos esztétikai szintézise révén próbál túllépni. Így a kanti „kritikák” (A tiszta ész és A gyakorlati ész kritikájáról van szó) tárgyát az öt megelőző vagy vele kortárs naiv materialista és objektív idealista filozófia alkotja, pontosabban az itt jelenikező anyagi vagy szellemi objektívítás szerepének eltűlése. Kant

mint a felvilágosodás racionalizmusának örököse és hive csak az anyagi, érdekszerveinkkel és értelmünkkel felfogható és megérthető jelenségek (fenomének) világát ismeri el, és tagadja az objektív idealizmustól feltételezett „ideák” és „istenek” létezését. E jelenségvilág mellé- és föléhelyezi az apriorisztikusan adott, de alkotó erővel bíró szubjektívítást. Természetesen ebben az összefüggésben nem véletlenül beszélünk mellé- és fölérendelésről, amelynek ismert és szükségszerű következménye Kant filozófiájának dualisztikus jellege, s egyben az ennek alapját képező és soha teljesen fel nem oldható antinómiák. Ennek szintén szükségszerű következménye Kantnak az esztétikum felé fordulása, *Az ítélőerő kritikájának* a megírása, ugyanis Kant egyrészt tisztán látja filozófiájának ellentmondásos jellegét, másrészt viszont úgy véli, hogy az esztétikumban és az ezt tükröző tudatban ez az ellentmondás feloldható.

A fenomenológia is hasonló irányba indul el: e filozófiai irányzatban is a szubjektum, illetve objektum fetiszizálásának a megszüntetésére, az egymással szembeállított tényezők kibékítésére, sajátos szintézisére történik kísérlet. Éspedig úgy, hogy egyrészt elismerik a jelenségvilág tudatunktól független létét (innen az irányzat elnevezése is) — akárcsak Kant —, és elsősorban ennek a lehető legpontosabb, minden szubjektívítást kizáró *leírását* tűzik ki filozófiájuk alapvető feladatáknak, de ugyanakkor — szintén Kant nyomdokain haladva — a szubjektív „készségek” apriorisztikus és alkotó jellegét is hangsúlyozzák, vagy néha egyenesen túlértékelik. Ez az elgondolás, a fenomenológia posztulátumszerű tétele elsősorban az esztétikum és a művészet területén válik nyilvánvalóvá: a fenti ellentmondásoktól terhes és éppen ezért következetesen végig nem vihető szemlélet jelen van a művészet és esztétikum minden egyes alapkategóriájának dufrenne-i értelmezésében, mindenekelőtt a *művészet, esztétikai tárgy és esztétikai gyakorlat* alapfogalmak elvi, módszertani és a társadalmi gyakorlathoz kapcsolódó vetületeinek vizsgálatában. A francia esztéta szerint a művészet — noha ontológiailag, mint objektív jelenség, a szubjektumtól és annak tudatától függetlenül létezik — csak akkor és csak olyan mértékben válik művészi és esztétikai értékűvé, amikor és ahogyan az esztétikai szubjektum ezt „tudomásul

* Mikel Dufrenne: *Fenomenologia experientiei estetice*. Editura Meridiane. București, 1976.

veszi". Természetesen nem egyszerű tudomásulvételről, hanem az esztétikai szubjektumnak a művészi alkotáshoz való sajátos viszonyulásáról van itt szó. Dufrenne e viszonyulás vagy reagálási mód három típusáról beszél: 1. egyszerű tudomásulvételről (észlelésről); 2. értelmezésről; 3. esztétikai tudomásulvételről vagy átélésről. Az elsőként említett viszonyulási mód a felületes, nem összpontosító műélvezőre jellemző. A műalkotás értelmezése a szak- vagy alkalmazott esztétika feladata. Végül a harmadik viszonyulási formában fejeződik ki az *esztétikai gyakorlat* lényege, és csak ezáltal válik a műalkotás esztétikai tárgygyá. A szubjektum egyrészt felfedezi a műben testet öltő lényegi-tartalmi komponenseket, és — ami még fontosabb — az ezekből összeálló világgal azonosulva képes ennek teljes és maradéktalan átélésére. Úgy tűnik, hogy e folyamat lényegét a befogadói szubjektivitás és ennek az objektumhoz való értelmi — és főképp érzelmi — viszonyulása határozza meg. Ez részben így is van, s ezt — mint láttuk — maga Dufrenne is külön kiemeli. A fenomenológus azonban a befogadói szubjektum elsődleges és kizárólagos feladatának a műben már eleve adott, az esztétikai gyakorlatot megelőzően és ettől függetlenül adott kiteljesítését és meglevenítését tartja. Ennek ellenére, állapítja meg Dufrenne, az *esztétikai objektum* nem képzelhető el az esztétikai vagy befogadói szubjektum sajátos típusa nélkül, ettől függetlenül. Az elmondottakból arra lehetne következtetni, hogy Dufrenne megértette az esztétikai szubjektum—objektum dialektikus viszonyát. Konkrét elemzéseiről is, és néha csak erről tanúskodnak. Amikor viszont — szintén a fenomenológia szellemében — e probléma végső, meghatározó okait kutatja, arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az apriorisztikusan adott és transzcendentális jelleggel bíró szubjektivitásnak van meghatározó szerepe e viszonyrendszerben. Dufrenne szerint a Mac-

bethben testet öltő *tragikum* megértésére és átélésére csak az az individuum képes, aki rendelkezik az apriorisztikusan adott tragikumérzéssel, az ennek felfogásához szükséges adottsággal. Ilyen megfontolások alapján jut el Dufrenne esztétikájának ahhoz a központi tételéhez, amely szerint az *esztétikai érték* (dufrenne-i terminológia szerint az „affektív tulajdonság“) a tárgy meghatározott szerkezetének és a szubjektum ehhez való sajátos viszonyulásának az eredménye. Dufrenne ehhez még azt is hozzáfűzi, hogy mindkettő, és ezzel természetesen maga az esztétikai érték is, koronként, művészeti áramlatonként stb. változik, módosul mind tartalmi, mind pedig formai szempontból. Ez talán így rendjén is volna, ha Dufrenne a végső okok, összefüggések keresésében nem menne tovább, és nem jutna el annak az ahistorikus tételnek a megfogalmazásához, amely szerint az esztétikai érték olyan *affektív minőség*, mely eleve adott mind az alkotó, mind a befogadó számára. Ezért az alkotó feladata csupán az, hogy ezt az eleve adott értéket formába öntse, kifejezővé tegye, a befogadó pedig az, hogy ebben az expresszivitásban testet öltő értéket felfedezze, és azonosuljon vele. Persze — amint ezt fentebb már jeleztük — Dufrenne felfigyel ennek az apriorisztikusan adott értéknek a történelmi változataira is, és legtöbbször pontos és alapos fenomenológiai leírásukat nyújtja. De filozófiai alapállásának megfelelően arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a történelem ennek az örökkön adott értéknek csak sajátos szint, formát kölcsönöz, anélkül hogy ennek belső lényegét érintené vagy módosítaná.

Általában megállapítható, hogy Dufrenne konkrét elemzéseiről nagyjából összhangban vannak ugyan az elemzés tárgyát alkotó esztétikum lényegével, viszont teljes a disszonancia e tárgy és ennek meghatározottságához fűzött fenomenológiai reflexiók (végkövetkeztetések) között.

Máté Gábor

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ACHIM MIHU: WRIGHT MILLS ŐI MARXISZMUL

Achim Mihu hazai viszonylatban Gitta Tulea és Petru Berar mellett a legjobb ismerője Wright Millsnek. Erről a fiatalon elhunyt nagyhatású amerikai filozófus-szociológusról kevesen tudják, hogy összegyűjtötte a marxizmus szerinte jellemző elméleti dokumentumait, s előszóval ellátva kiadta őket (*The Marxists*, 1962). Ez volt Wright Mills utolsó, még életében megjelent műve, melyről sokan mintha megfedkeztek volna. Az *uralkodó elit*, a *Fehérgallérosok*, *A szociológiai*

képzület szellemi izgalma háttérbe szorította A marxisták szerzőjét. Pedig éppen ez az a Mills, aki számára a marxista elmélet — egész életműve betetőzéseként — tényleges problémává vált. A marxisták nélkül nem lehet megérteni az életmű valódi összefüggéseit; nem lehet megérteni azt a sajátos atmoszférát, amely az amerikai kritikai gondolkodásnak a marxizmushoz való viszonyát meghatározza. Ez teszi érthetővé Achim Mihú választását: kritikai szellemben ismertetni egy, a hazai olvasók számára ismeretlen művet, és közben választ találni arra a kérdésre: melyek egy autentikus marxizmus ismertetőjegyei, illetve melyek azok a kritériumok, melyek kizárják a marxizmusból azokat a kritikai gondolkodókat, akik félreértik Marx tételeit, de akik magukat mégis marxistának vallják.

Mihú tanulmányának *Marx, a marxisták és Mills* című fejezetéből idézünk: „Mivel a marxi gondolkodást sokféleképpen lehet értelmezni, és sokféleképpen lehet állást foglalni vele szemben, Millsnek szembe kell néznie a kérdéssel: melyik az igazi Marx? Válasza a következő: »Nem tudom, melyik az igazi Marx, de szerencsére az igazi Marx kérdése számunkra nem dogmatikus kérdés, nem politikai döntés tárgya. Szabadon nyúlhatunk bármíhez, amiről úgy érezzük, hogy nem lehetünk meg nélküle, és szabadon elutasíthatunk bármit, amiről úgy érezzük, hogy meglehetünk nélküle« [...] Önmagát tekintve Millsnek igaza volt, nem mindig tudta, melyik az »igazi Marx«. Azokat pedig, akik Marx hívének tartják magukat, vagy bírálják Marxt, Mills három »intellektuális típusba« sorolja: van »vulgáris marxizmus«, van »kifinomult marxizmus« és van »nyitott (vagy becsületes) marxizmus« [...] Az első típus a marxizmust ideológiává szűkíti, retorikává vagy folklórrá redukálja [...] A második típus, mely a marxista politikai és intellektuális gyakorlat hívő elkötelezettje, a marxizmust egy társadalommodellnek tekinti, s e modell alapján olyan elméleteket hoz létre, melyek kidolgozásában eltekint az »empirikus kivételétől« [...] Csak a harmadik típus követi a sajátos marxi hagyományokat, függetlenül attól, hogy az ebbe a típusba tartozó gondolkodók egyetértenek-e egymással, vagy sem [...] A »nyitottság« dogmatizmus-ellenesség a marxizmusra alkalmazva [...] Mills fenntartás nélkül ez utóbbi típusba sorolja magát, ezért kell a továbbiakban különös figyelmet szentelnünk a »nyitott marxizmus« kategóriájának [...] természetesen pártunk álláspontját véve alapul, amely egy több mint öt évtizedes politikai és ideológiai gyakorlat tapasztalataira támaszkodhat [...]» (Editura politică. București, 1976.)

A. J.

HELLER ÁGNES: PORTRÉVÁZLATOK AZ ETIKA TÖRTÉNETÉBŐL

„Aki művet alkotni akar (bármilyen legyen is az), vállalja a rizikót, hogy embereket tesz eszközzé, s annak a lehetőségét, hogy művéhez, amit megalkotni kötelességének érez — embervér is tapadhat.“ Ritkán enged filozófus ilyen mély bepillantást a magatartás-lehetőségek elméleti elemzésének legzsemélyesebb indítékába. Kierkegaard és a fiatal Lukács óta senki sem fogalmazta meg ennyire élesen a filozófus morális felelősségét a mindennapi élet szférájában, élet és időnként tragikussá váló konfliktusában.

Heller Ágnes új kötete, melynek nem egy darabját itt olvashatjuk először, előző tanulmánygyűjteményéhez (*Érték és történelem*, 1969) hasonlóan igen széles spektrumú válogatás az etikai gondolkodás fejlődésének döntő pillanataira összpontosítva a legkiemelkedőbb filozófusok életének és művének morális egységét, illetve az elvek és tettek, elmélet és magatartás összhangjának, végső soron a gondolkodó ember önmagához való hűségének és helytállásának lehetőségét vizsgálja Arisztoteléstől Spinozán, Rousseau-n, Kanton, Feuerbachon, Kierkegaard-on át Lukács Györgyig. (A kötet legkorábbi írása 1958-as keltezésű, a legkésőbbi 1974-ben íródott.)

E széles spektrumból Heller Ágnes legritkább hangvételű esszéjének (*Lukács György és Seidler Irma*, 1972) néhány mondatát emeljük ki: „Lukács György megköltötte a maga viszonyát Seidler Irmához. Megköltötte és mindig újra és újra-költötte. Megköltötte és újraköltötte a »platonikus« magatartás törvényei szerint: mások sorsának, mások művének, mások »formáinak« prizmáján keresztül. A lélek és a formák majd minden darabja egy ilyen »újraköltés«. Lukács György újraköltötte viszonyát Seidler Irmához. A kapcsolat újraköltése nem más, mint a kapcsolat lehetőségeinek feltárása. Nappali álmok vagy — helyesebben szólva — nappali víziók ezek, a »mi lenne ha«, »mi lett volna, ha« álmaj és víziói. A nappali álmokban és víziókban azonban a Másik csak homályos folt, meghatározatlan tárgy, az egyedül reális létező az, aki álmodik. Irmának szólnak ezek az álmok;

de Irma *nincs jelen* ezekben a racionális víziókban [...] Emberi kapcsolatait *mindenki* megkölti és újrakölti. De ez a költészet többnyire csak neki magának szól, csak neki fáj, csak neki szép [...] Ha Lukács megköltötte és mindig újraköltötte viszonyát Seidler Irmához, akkor ezt nem azért tette, hogy elrejtse az igazságot, hanem hogy jobban kimondhassa azt. Mert neki volt igazsága; s ez nemcsak magának szólt, nemcsak neki fáj, nemcsak számára volt szép [...] De lehet-e az életet megformálni? Elhet-e igazi életet a művek embere? Megadatik-e az alkotónak a szerelem és a másokkal-való-együtt-lét, az emberi közösség boldogsága? [...] Lukács szimbolikussá stilizálta művében az »Irma-lehetőségeket«. Véggig gondolta az együttélés, a házasság, a közösség lehetőségét: megszületett a Storm-esszé [...] A szakítás után megszületett a Kierkegaard-esszé. Az újratalálkozás félelmében és reményében formálódik a Philippe-esszé [...] Minden esszé: *egy-egy magatartás*; különböző lehetőségek, különböző magatartások. De a különböző lehetőségeknek, magatartásoknak szegzett kérdés mindig ugyanaz: hogyan lehet alkotni, formákat teremteni egy kaotikus, prózai, élettelen, kultúrától elhagyott világban? Ebben a kérdésben volt az *igazság*, melyet Lukács *nem elrejt*, hanem *kimondani* akart [...] Lukács Seidler Irmához való viszonyát filozófiai énjével költötte [...] Ha azonban valaki úgy költi meg a viszonyát a Másikhoz, hogy ezzel kimondhassa az igazságot, mely nemcsak neki fáj, nemcsak neki szól, nemcsak neki szép, akkor *végesek* az újraköltés formái [...].

A konvenciók világában minden gesztus egyértelmű, világos, átlátszó, felfogható. De mi történik, ha találkozik egymással két ember, és egyik számára sem létezik olyan intézmény- vagy szokásrendszer, melynek jelentéseiben a Másik tetteit és gesztusait értelmezhetnék? [...] Lukács György és Seidler Irma — mindketten idegenek voltak a sajátjaik között. A közönséges élet egyikük számára sem volt »az igazi«. Az otthon, a család, az intézmények — mind: nem autentikusak. De mit tudtak ezzel szembeállítani? Lukács a lelkek közvetlen találkozását a »kegyelem« állapotában, Irma a *lakható intézményeket*. De: — teremthetők-e privátan lakható intézmények? Van-e privát nyelv, lehetséges-e privát szokás? Teremthet-e két ember egy világot? [...] Eljuthat-e egyáltalán két ember az egymást-megértésig, ha köztük minden szónak és minden gesztusnak csak önmagában és önmagáért van jelentése, ha az intézmények és szokások nem adnak legalább támpontot a gesztusok és szavak értelmezésére? Lehetséges-e a semmiből teremtett érintkezés? Lukács megkísérli, és újra megkísérli, és folyton megkísérli *megértetni magát* Seidler Irmával. De az egyéni érzések nem a konvencionális jelentéssel fogalmazódnak meg, *jelentésüket Lukács filozófiájából nyerik*. »Irma: az élet«.

Eddig a költemény. A valóság azonban ez: Lukács nem értette meg Seidler Irmát [...]; az eleven ember a maga eleven vágyaival nem érthető meg azzal a filozófiával, amellyel Lukács meg akarta érteni [...] Lukács György félt Seidler Irmától, mert a Művét féltette és Irmát féltette. *Félt Irmától, mert Irmát féltette*; nem akart belőle *eszközt* csinálni. Ez a félelem a lényegéhez tartozott; és Irma *azt akarta, hogy ne féljen és hogy mégis önmaga legyen* és önmaga maradjon. Seidler Irma a csodát várta, s mikor az nem jött, kihívta [...] Seidler Irma szerette Lukács Györgyöt; olyanak, amilyen volt. Azért szerette, amiért mindenki szeret, aki igazán szeret, mert éppen olyan volt, amilyen volt. Mégis azt akarta, iszonyatosan-nagyon akarta, hogy ez az ember a *hozzá való viszonyában* más legyen, mint amilyen volt. »De csodát várni mindig a krízis jele. A várt csoda mindig lehetetlenség«. Irma csodára várt, de a csoda nem jön el sohasem; Irma kiprovokálta a csodát, de a csoda nem hagyja magát kiprovokálni [...] És itt van Seidler Irma tragikus vetke [...] Lukács György mítoszt alkotott Irma földi alakjából, az »élet« mítoszt. De Seidler Irma nem volt Regina Olsen, aki boldogan élt, míg meg nem halt. Seidler Irma nem akart senkit megváltani, s nem akarta, hogy megváltsák. Nem akarta, hogy tőle féljenek és nem akarta, hogy őt féltsék [...] Így lett a Mű eszköze, pedig Lukács György nem akarta eszközözze tenni. Mert a Mű nem építhető fel az élet nélkül [...] Lukács György félt Seidler Irmától. A magányát féltette tőle. És a sors megadta számára a magányt. Beköltötte hát szerelmét Művébe, beépítette a vár falába Kőműves Kelemenné vérébe. Seidler Irma nem tudta szerelmét művébe beköltetni, s ezért formálta meg a halálban a maga tragédiáját. Lukács György beköltötte szerelmét Művébe, és ez volt az ő tragédiája. *De ezt a tragédiát beépítette az életébe* [...] Minden ember bizonyos értelemben »megkölti« a Másikhoz való viszonyát, és mindig újra is költi. De csak kevés — nagyon kevés — ember tudja *úgy* megköltölni a Másikhoz való viszonyát, hogy azt mások is megköltéssék és újraköltéssék. Csak a *paradigmatikus* válhat *parabolává*.“ (Gondolat. Budapest, 1976.)

A. J.

HOFER TAMÁS—FÉL EDIT: MAGYAR NÉPMŰVÉSZET

„Az európai paraszti művészetek, köztük a magyar népművészet föltárása is része a táguló művészi világ fölterképezésének. Ezek a parasztemberek olyan formákat, színösszhangokat, kifejezéseket teremtettek meg, amelyeneket senki más nem alkotott meg másutt, és egy sajátos emberi életformáról adtak művészi tanúbizonyságot. Alkotásaik nélkül a művészet spektrumából egy sáv hiányozna.“ A spektrum egy sávjára vet fényt ez a páratlanul szép népművészeti album — vagy nevezzük inkább kézikönyvnek? hiszen a korszerű néprajztudomány legjobb szintjén megírt bevezető tanulmány (normál-méretű könyvet tenne ki) s a kiváló színes és fekete-fehér reprodukciók mindennapi használatra, állandó lapozgatásra csábítják a kiadvány boldog tulajdonosát. A népi építészet, fafaragás, kerámia, szövés-varrás időben és térben kiterjedt „antológiája“ könyvművészeti remeklés: szerzőt, szerkesztőt, fotográfust, nyomdászt egyaránt dicsér, büszke lehet rá a Corvina Kiadó. Hofer Tamás és Fél Edit munkájából, amely a specifikumok megvilágítását, a népművészeti stíluskorszakok felvázolását oly igényesen valósítja meg, idezzünk itt egy egyetlenes érvényű részletet:

„A népművészet világa más szerkezetű, mint modern korunk művészete. A népművészet kifejezési közege nem a táblakép s a szobor (illetve csak igen ritkán), hanem sokféle, gyakorlati funkciók szerint alakított tárgy. Ennek megfelelően nem különíti el merev határ sem a művészi és nem művészi szférát, sem a művészt és a mesterembert, a háziiparost, a maga használatára tárgyat formáló parasztembert. Voltaképp egészében kell nézni azokat a tárgyi környezeteket, amelyeket egy-egy paraszti társadalom az élete kőre felépített, mivel ezekben minden használati tárgynak van, ha különböző mértékben is, művészi jelentése. Az egymást kiegészítő, egymással összetartozó tárgyak együttese mutatja csak meg az őket elrendező, formáló esztétikai elvek rendszerét.

Sajátos módon éppen a modern művészet kísérletei tesznek fogékonnyá, hogy a népművészetnek ezt a sajátos diffúz, az egész életet átszövő mivoltát megértsük. Egy-két nemzedékkel ezelőtt a »magas«, »szigorú« művészettel szemben a népművészetet eleve az alacsonyabb rangú, »kisebb művészetek« paraszti, rusztikus párjaként sorolták be a művészetek összképébe. Ma már a modern művészet eredményei nyomán ábrázolás és ornamentika között korántsem érzünk olyan merev határt, mint korábban. Időszerűen érdekesnek látjuk azokat a folyamatokat, amelyekkel egy-egy falusi társadalom esztétikai és emberi üzenetek nyalábját sűríti egy-egy tárgyba, azok mellett a kutatások mellett, amelyekkel kortárs művészek próbálják — elhagyva a táblakép, szobor, grafika közeget — esztétikai mondani-valorúkat tárgyakra, tárgyak elemeire bízni. Nem akarjuk túlbecsülni a népművészet hatósugarát és jelentőségét. Mégis föl kell hívni a figyelmet arra, hogy a fennmaradt alkotások mellett maga az a sajátos művészeti élet, ami megfigyelhető volt a közelmúltban magyar (és nem magyar) falukban, milyen jelentős tanulságokat kínál. Szinte úgy tűnik, hogy ezek a faluk csaknem korunkig fenn-tartották, megőrizték azt az emberiség régebbi korszakaira jellemző művészi gyakorlatot, amely még nem határolódott el, nem idegenedett el az élet nem művészi szféráitól — és amihez sok vonatkozásban új szinten a modern művészet próbál visszanyúlni.“ (Corvina Kiadó, Budapest, 1975.)

K. L.

THINSZ GÉZA: HATÁRSÁVOK

A Svédországban élő magyar költő hatodik kötetét olvasva kettős lírai koordináta-rendszerben találjuk magunkat: az egyik tengelyre a földrajzi távolságot áthidaló vágy méri rá önmagát, a másikra az „egy más felé ágaskodás“ lélekközelítő törekvése. Thinsz Géza nem zárkózik előre gyártott költői pózba: versei a hétköznapi beszéd természetes hangján szólnak szerelemről és nagyvárosi életérzésről — s ebből az embertől emberig hullámzó kommunikációban az előszikrázó gondolat mégis *nem-hétköznapi* teszi a gyakran csak néhány soros verseket, mint például az *Egyszóval mestermű* címűt: „Ne gonoszkozdj velem, mert verssé írlak, / papírrá zizzentelek, / s leszel zabolátlan ritmus, rimképlet, hangtan, / sán-tító versláb, szonett, szabadvers, / egyszóval mestermű — gyatrán? gyönyörűen? / nyomdafestékké halványulsz, ismeretlen / szavakká dermedsz a papíron. / Bőrünk őszintébb: gyere már közelebb! / Nem akarok verset írni rólad.“ Vagy az egyetlen mondatba sűrített lírai szentenciát (*A tudás: hatalom*): „A tarkónak szegezett / pisztolyosó is / mértani példa.“ (Magyar Könyvkiadó, Stockholm, 1976.)

R. J.

A költészet lehetőségei, a költészet értéke

„...szorítkozzunk olyan gyakorlati következtetésekre, amelyeket a költészet-
tel felelős gonddal foglalkozó személyek hasznosítanak. Az, hogy figyelmünket a
költőről a költészetre fordítsuk, dicséretes cél: előmozdíthatja ugyanis az akár jó,
akár rossz kortárs költészet igazságosabb fölmérését.“ T. S. Eliot *Hagyomány és
tehetség* című esszéjéből idéztünk, Koncsol László fordításában (IRODALMI SZEM-
LE, 1976.). Napjaink kritikai irodalmában a kérdés sűrűn visszatér, a költői gya-
korlat ugyanis egyre inkább polarizálja a közönséget, az értők és értetlenkedők,
a „modernék“ és a „konzervatívok“ mindegyre összecsapnak. Eliot például leszö-
gezi, hogy „az ismétlésnél mindig jobb az új“, de ugyanakkor figyelmeztet ha-
gyomány és újítás dialektikus viszonyára, arra, hogy az öröklés nem azonosítható
a közvetlenül előttünk járt nemzedék útjának a követésével (ha így volna, a „ha-
gyománytól“ mindenkit el kellene riasztani). Ám a hagyomány „nem örökölhető,
s ha birtokolni szeretnéd, csak nagy erőfeszítések árán szerezheted meg magad-
nak. Először is magába foglalja azt a történelmi érzéket, amelyet úgyszólván
nélkülözhetetlennek tartunk azok számára, akik huszonötödik életévüket betöltve
is tovább akarnak haladni a költészet útján; a történelmi érzék pedig érzékeny-
séget foglal magába, a múltnak nemcsak múltékonny volta, hanem jelenvalósága
iránt is; a történelmi érzék rákényszeríti az embert, hogy ha ír, csontjaiban ne
csupán a saját nemzedékét érezze, hanem azt is, hogy Homérosztól kezdve az egész
európai irodalom, azon belül saját népének egész irodalma is egyidejűleg létezik,
és egyidejűleg rendet alkot. Ez a történelmi érzék, amely az időtlenre és a múlóra
külön-külön s az időtlenre és a múlóra együtt is egyformán fogékony, ez az, ami
az írók hagyományossá avatja. Együttal ez az, ami az írók hozzásegíti, hogy a
legtisztábban fölismerje helyét az időben, a kortársak között.“

Az olvasók tudatában élő kétféle — „történeti“ és „modern“ — értékrend
zavarkeltő, lényegében hamis voltára mutat rá Láng Gusztáv igényes esszéje
(*Érték, modernség, korszerűség*. Utunk, 1976. 41—42.). Mintha az elioti gondolatsort
fűzné tovább, amikor az irodalomtörténeti tapasztalatra hivatkozva újlag leszö-
gezi, hogy minden új, valóban „korszakalkotó“ jelenség „az irodalom addig lap-
pangó, jószerivel ismeretlen fejlődésvonalát emeli magához az idő mélységéből“. E
tétel általános igazságát manapság kevesen vitatják, mégis egyetérthetünk Láng
Gusztávval abban, hogy „A mai kritika legfontosabb feladata ennek a józanul
szenvedélyes történeti nézőpontnak a kialakítása, köztudatba vésése“. A gya-
korlatban ugyanis, mindenekelőtt az iskolai irodalomtörténeti szemlélet sugallatára,
az „örök“ értékekhez viszonyítunk, eszerint rangsorolunk, „kimondatlanul is su-
gallva, hogy a múlt klasszikusai *nagyobbak* minden élő írónál. Ez az ítélet — néha
előítélet — egy életre beeszi magát az átlagolvasó tudatába, olyan evidenciaként,
amellyel egyetlen kritikus sem mert soha szembezállni. Az a vélemény, hogy
egy élő költő éppoly nagy, zseniális és örök, mint Petőfi, szentségtörésszámba
menne, s józan eszű bíráló nem kockáztatja hitelét kimondásával — még akkor
sem, ha meggyőződése. Helyette igyekszik kialakítani egy viszonyított, csak a je-
lenre érvényes rangsort, amelyet többé-kevésbé igaznak, támadhatatlannak érez,
s amely csakugyan alkalmas az olvasó gyakorlati eligazítására, amíg az a *jelen
irodalmának* körében marad.“ Márpedig a dialektikusan értelmezett „szenvedélyes
történeti nézőpont“ szükségszerűen több irányban is viszonyít, a hagyományhoz
csakúgy, mint a kortársi igényekhez.

A kortársi igény, azaz ízlés — elvárás — persze bonyolult jelenség, és Láng-
nak kétségtelenül igaza van abban, hogy „nemcsak az irodalom fejezi ki a kor
ízlését, hanem a kor ízlése is igazodik az irodalomhoz. Minél hívebben fejezi ki
egy kor ízlését egy mű, annál biztosabban normává válik. A társadalmi tudatfor-
mák (s így az irodalom) fejlődésének egyik jellemzője, hogy a formák túlélnek a

tartalmakat (s ezzel saját időszerűségüket is), és a köztudatban élőnek tűnnek akkor is, amikor már újakra lenne szükség, sőt az új formák már jelentkeznek. A valóságos tudat ragaszkodik a régihez akkor is, amikor a lehetséges már elvetné őket. A közönség (gyakran a kritika) állandó érzéksalódásban él; azt hiszi, hogy a józan ész és a jó ízlés nevében itélkezik új művek fölött, holott valójában a megszokás és a tegnapi ízlés önkényesen normává emelt formái nevében itélkezik.

Ilyen körülmények között különösen fontos minden eszközt megragadni „az olvasó és a modernség anyanyelve” közötti távolság csökkentésére, s „megteremteni az egyes olvasó tudatában is a kultúra folyamatoságát”. A *Románia literară* hasábjain az utóbbi időben jó néhány olyan költői vallomást és kritikusi eszmefuttatást olvashattunk, amelyek alkalmi vagy hivatásos glosszairók történelmietlen szempontjaival vitakozva, a modern költői nyelv funkcionalitásáról, a költészet humanizmusáról fejtettek ki többé vagy kevésbé egyéni, de mindenképpen megszívlelendő nézeteket. Különösen szép volt Ana Blandiana szenvedélyes költői esszéje — a metafora védelmében (*Poezie și proză*. Románia literară, 1976. 37.).

A józan szenvedély hatja át Milan Rúfus, az európai hírvé szlovák lírikus vallomását is *A költő és a szülőföld* kapcsolatáról (*Irodalmi Szemle*, 1976. 6.). Rúfus rokonszenves alkotói büszkeséggel utasít vissza mindenféle megkülönböztetést „kis és nagy irodalmak” között, de hasonlóképpen idegennek érez magától bármilyen külsőséges rekompenzálást. Ez azonban nem jelentheti a szülőföld szerepének lebecsülését. Ellenkezőleg: „A szülőföld a leggyöngédebb, legintimebb valami, ami a költőnek van. A szülőföld pszichikai-fiziológiai kapcsolat. A szülőföld az, ami a költőt megkereszteli, ami a költőnek arcot, ami a szájának formát ad; szóljon ez a száj bármiről, általa hangzik, az ő melegével, az ő ízével. A költészet nem szorul rá az arcból kenceficézésére, az irodalmi kozmetikára. A ráncok ezen az arcon a gondolkodástól származnak, s éppen ennek az arcnak a ráncai. Ez az arc a vers szülőföldje.” Erdekesen elemzi Rúfus a továbbiakban a szülőföld jelenlétét a költészet története folyamán — az elsődleges, egyszerű, gyakorta puszta külső formáktól a rejtettebb megnyilatkozásokig, ahol „a szülőföld a vers húsából és véréből, a vers témájából a költemény lelkületébe: lényegébe húzódott vissza”; a természetlira és a reflexív líra viszonyáról van lényegében szó. „A költő azt mondja: a szülőföld kéz, amelyre ráborulhatsz sírva. Vigyázat, ne értsük őt csupán szó szerint. Ő ugyanis többet tud és többet mond: a szülőföld kéz, amelyre lehajthatod a fejed, ha gondolkodol. Amelybe beletemetetheted magadat. S önmagad által és önmagad nevében mindent és mindenkit. Másképpen művészt nem gondolkodhat. Az alkotás minden egyes pillanatában az igazságot, a teljeset kell magáról vallania. Kegyelmet csupán akkor nyer, ha teljes egészében, maradéktalanul kivallja az irgalmasságot és irgalmatlanságot. Ebben rejlik a mélyebb értelme a művészet és a művész szülőföldjének. Annak a szülőföldnek, melyet az ember nem maga választ magának, s amellyel kérkedni éppen ezért ugyanolyan ostobaság, mint szégyenkezni miatta.” (Zalabai Zsigmond fordítása)

Szintén „A költészet lehetőségei” rovatban olvashattuk e tétel kiegészítését — a csere, a nyitottság gondolatának, állandó igényének a kifejtését. „Csere kell, nyitottság, hatás—kölcsonhatás, megmérgetetés, jól szűrt magunkhozvevés és így tovább — írja Páskándi Géza (*Irodalmi Szemle*, 1976. 5.). — Egy líra egyszerre önálló és »exportképes«. A hagyomány a modernségben fejlődik tovább, tágul időszerűvé. Az anyanyelv a lehetőségeiben (s nemcsak adott valóságában) kínálja a nyelvi jövőt, melynek előfutára — mint mindig — a líra kell hogy legyen.” A nemzetiségi líra épp ebben a tekintetben jelenthet sajátos többletet; a nemzetiségi költő helyzetét ugyanis az jellemzi, hogy „az együttélésben hatnak rá, és esetleg ő is hat — tehetségtől, leleménytől függően lehet nagy lendítőerő, de tehetetel is. Az igazi tehetség így mindinkább egyetemesebbé lehet, a tétova tehetségű pedig egyre provinciálisabb.” A közlekedés egyik fontos útja a műfordítás — amelyről ugyanítt Vojtech Kondrot, személyes tapasztalat alapján, így vall: „Egy-egy műfordítás a költőből még egy új, más költőt teremt. És viszont: a fordító (költő) egy kicsit szintén más, új alkotó lesz. Lehetséges, hogy éppen ez a kölcsönösség a fordítás másik, rejtett (belső) értelme.”

E sokféle vélemény összegezeként, egyaránt gondolva Eliotra, Rúfusra, Páskándira és Ana Blandianára, idézhetjük újra az *Irodalmi Szemlé*-ből: „A lírai formák nemzetközisége tehát — túl azokon az egyetemesen emberi, testvériséget *expressis verbis* is kifejező tartalmakon — illetően módon is értendő. Így tehát a lírai nyelv egyszerre védi a nemzetileg sajátost és az egyetemeset, a nemzetközit, az általánosan is emberit.”

K. I.

SZEMIOTIKAI ELMÉLET ÉS ALKALMAZÁS (Era socialistá, 1976. 20.)

A szemiotika iránt növekvő érdeklődést tanúsító olvasók igényeire válaszolva közli a folyóirat Solomon Marcusnak, a matematikai poétika világhírű hazai szaktekintélyének írását, amely áttekinti a szemiotika főbb kérdéseit, és bemutatja a hazánkban folyó szemiotikai kutatás fő területeit és irányait.

A szemiotika a kibernetikához és rendszerelmélethez hasonló szupertudomány — írja Solomon Marcus —, amelyet az emberi tevékenység és megismerés különböző területei egységes szemléletének szükséglete hívott létre és amely a természetben és társadalomban előforduló jeleket tanulmányozza. A jel egy adott tárgynak nem minősége, hanem funkciója. A tárgy jelfunkcióján azt a képességét értjük, hogy egy természeti vagy társadalmi összefüggésben (kontextusban) *valamit valaki* számára közvetít. Maga a jel érzékelhető, tartalmaz egy referenst (azt a bizonyos *valamit*: tárgyakat, eseményeket) és érthető, mert a referenshez a tudat annak képzetét, fogalmát vagy vele egyenértékű jelet kapcsol, ez az értelmező (Peirce) vagy érteleme (Frege). A jel tehát egy szemiotikai háromszög, amelyet az érzékelhető jel, a referens és az értelmező alkot. Igen fontos a szemiotikai háromszög dialektikus materialista értelmezésének kérdése: Marcus professzor szerint a jel, referens és értelmező dialektikus egysége a jel és referens által képviselt anyagi valóság s az értelmező és referens által képviselt tudati valóság egységének kifejezése. Ugyanakkor a referensnek ama képessége, hogy fizikai tárgyakat éppúgy magába foglalhat, mint tudati tényeket, többek között abból a lehetőségéből is fakad, miszerint egy jel referense egy egész szemiotikai háromszöget is tartalmazhat. Ezért lehet az elsődleges szemiotikai folyamatokról (amelyekben a referens kizárólag az anyagi valósághoz tartozik) a másodlagos szemiotikai folyamatokra áttérni. A másodlagos szemiotikai folyamat referense elsődleges szemiotikai folyamat. E modellnek megfelelően térünk át egyre magasabb elvonatkoztatási fokon álló szemiotikai folyamatokra. Ezek révén valósul meg az anyagi valóság egyre közvetettebb, ugyanakkor egyre mélyebb tükrözése.

A szemiotika első rendszeres kidolgozója Charles Sanders Peirce (1839—1914) amerikai logikus, matematikus és filozófus. (Tíz év múlva fejeződik be műveinek 16 kötetre tervezett összkiadása.) Peirce dolgozta ki a szemiotikai három-

szög fogalmát. Később Frege és Carnap is eljutott ugyanehhez a kategóriához. Kombinatorikailag Peirce 59 049 jelosztály elméleti létezőségét számította ki. E nagy változatosságot azonban csökkentette egy hármas felosztás segítségével. Peirce jeltipológiája szerint a jelek *ikonikusak*, *indexikusak* és *szimbolikusak* lehetnek. A felosztás szempontja a jel és referens viszonyának természete. Az ikonikus jel és referense között motivált kapcsolat van a jel és referense közös tulajdonsága révén, ez legtöbbször analógián alapuló kapcsolat. Az indexikus jelet a jel és referens közötti folytonossági-érintkezési kapcsolat jellemzi.

Ezekkel ellentétben a szimbolikus jelek kapcsolata a referenssel nem motivált, konvencionális. Ez a jelenség vezetett a nyelvi jel konvencionálisának tételéhez. A mai kutatások fényében úgy tűnik, hogy az ikonitás fogalmát kell felülvizsgálni. A természetes nyelvekben, mint R. W. Wescott és Paolo Valesio kimutatják, a korábban hittnél sokkal több elem utánozza a nem-nyelvi valóságot. Eco szerint az ikonitás jelensége jóval túlterjed az analógián. A kérdés megoldása lényeges lépést jelentene a „figuratív művészet“, „absztrakt festészet“, „konkrét költészet“ megértésében.

Nem kevésbé fontosak az indexikus jelekhez kapcsolódó elméleti kérdések. Az indexikus funkció a világegyetem determinista elméletének kiindulópontja. A természetes nyelvekben ez a funkció alapvető jelentőségű, és a deiktikus kifejezések használatára révén valósul meg. (Deiktikus kifejezések azok, amelyeknek referense csak a beszélővel való viszonylatában határozható meg, például a személyes névmások, idő- és helyhatározószók.) Az ikonikus funkció hozza létre a metaforát, az indexikus a metonímia alapja. A retorikai alakzatok tehát szemiotikai természetűek, következésképpen nemcsak a költészetnek, hanem a tudományos szövegnek is elemei, csakohy itt konvencionális és általános jellegük van. A jelfunkcióknak fontos tulajdonsága a fokozatosság; beszélhetünk adott szemiotikai folyamat ikon-, index- és szimbolum-szintű fokozatairól. A szimbolikus: a jelfunkciók történeti fejlődésének legmagasabb foka, a kultúra természet feletti győzelmének kifejezése.

Utóbb felmerült a jelfogalom kiküszöbölésének lehetősége, tekintettel ennek túl általános jellegére. A következményrelációból kiindulva H. Hiz ezt meg is valósította, és axiomatizált szemiotikai rendszerhez jutott. Ez az elmélet felveti a jeltől független jelentés létezőségének kérdését. Th. Sebeok kutatásai nyomán bebizonyosodott, hogy a szim-

bolikus viselkedés az állatvilágban is fellelhető, megdőlt tehát az emberi társadalom állatvilágtól való elválasztásának régi alap tétele, mely szerint a jelhasználat csak az emberre jellemző képesség. Ilyen és ehhez hasonló problémák állanak ma a szemiotikai kutatás homlokterében.

A kutatás mai szempontjait elemezve, a szerző kitér arra, hogy a kutatók érdeklődése jelenleg nagymértékben a szintaxis, szemantika és pragmatika közötti viszonyokra irányul. (A szemiotika e hagyományos felosztásában a szintaxis a jel—jel viszonyt, a szemantika a jel—jelölt tárgy viszonyt, míg a pragmatika a jel—értelmező viszonyt tanulmányozza. A számítógépek programnyelveinek (ALGOL, FORTRAN, COBOL, APL, PLI stb.) javítása jelentős mértékben attól függ, hogy megvilágítsuk: mit értünk a programnyelv szemantikáján, és mi a viszonya e nyelvnek saját szintaxisához. E kérdés megválaszolása az ember és számítógép közötti kommunikációt javítaná.

A kommunikációelmélet is szoros kapcsolatban van a szemiotikával, mert egy kommunikációs folyamatban az üzenet jel, az adó és vevő váltakozva értelmezők, az üzenet kontextusa pedig a jel referense. A kódolt kommunikációs folyamat hat funkciója: az emotív, konatív, referenciális, fatikus, metalingvisztikai és poétikai ugyanakkor szemiotikai funkciók is. Az információelmélet — az entrópia és redundancia fogalmait — az entrópia és redundancia fogalmait által — ugyancsak érinti a szemiotika alapkérdéseit, mert a jel az értelmezőről és referensről egyaránt információt is közvetít, tehát redundancia és entrópia jellemzi.

A szemiotika tudományos jelentőségét ma csak növeli az információrobbanás, a kultúra növekvő bonyolódása, a társadalom minden területét átható ideológia, a tömegkommunikáció felvetette problémák, amelyek megoldásában nagy szerepet játszhathat. Tudományos státusát ma már a Nemzetközi Szemiotikai Társaság, saját folyóirata, a *Semiotica* és a különböző országos társaságok biztosítják. A szemiotika kompetenciáját egyre inkább igénybe veszik a köz- és vasúti szállítás jelrendszereinek kidolgozásakor, különböző kommunikációs rendszerek, írások kifejlesztéséhez, számítógépprogramozásnál, praxiológiai, orvostudományi kérdésekben, a művészeti kommunikációban.

Hazánkban a szemiotikai kutatások 1970 után indultak fejlődésnek. Elsősorban változatosságuk feltűnő. A főbb területek és kutatóik: a nyelvi jel státusa (P. Miclău, E. Vasiliu, H. Wald, L. Wald), a szemiotika filozófiai problémái és a

logikai szemiotika (Al. Boboc, P. Botezatu, I. Pîrvu, C. Popa, S. Vieru, H. Wald), cselekvésszemiotika (C. Popa), a nyelvi aktusok szemiotikája (S. Golopenția-Eretescu), poétikai jel (A. Constantinescu, I. Coteanu, P. Diaconescu, E. Dragoș, G. Duda, P. Miclău), orvosi szemiotika (V. Săhleanu, G. Săvulescu), jel-tipológia (M. Nadin), a patológikus állapotok szemiotikája (C. Ogodescu, E. Pamfil, P. Schweiger, I. Vianu, I. Voinescu), a jel rendszervonatkozásai (C. Bălăceanu, E. Nicolau), narratív szemiotika (S. Alexandrescu, I. Bădescu, M. Mancaș, M. Nasta, Szabó Zoltán, I. Vlad), folklórszemiotika (A. Amzulescu, C. Bărbulescu, C. Eretescu, R. Niculescu, M. Pop, N. Roșianu), szemiotikai esztétika (V. E. Mașek, C. Radu). A román szemiotikai kutatások jelentős részét a matematikai és matematikai nyelvészeti modellek alkalmazása jellemzi, így a zenei szemiotikában, az építészeti, a programozó nyelv, az emberi cselekvés szemiotikájában, a színház- és tárgyalásszemiotikában.

A szemiotikai kutatások fejlődése elé jelenleg akadályt gördít az oktatás és kutatás hagyományos megszervezése, amely nem biztosítja a klasszikus és kvázিয়েgetemes (pl. kibernetika, rendszerelmélet, szemiotika) tudományágakban folyó kutatás összekapcsolását. A román szemiotikai kutatás nagykorúsodása saját folyóirat létrehozását teszi szükségessé — hangsúlyozza Solomon Marcus.

ROMAN JAKOBSON LECKÉJE (Le Monde des livres, 1976. 9862.)

Roman Jakobson nyolcvanéves. Életműve döntő hatással volt és van a nyelvtudomány huszadik századi alakulására, gondolkodása az embertudományokat általában, közelebbről az antropológiát és a lélektant — Lévi-Strauss, illetve Lacan közvetítésével — új utakon indította el. De a művelt olvasóknak is csak nagyon csekély töredéke ismeri ténylegesen ezt az életművet. *Hat lecke a hangról és a jelentésről* című könyve ezen az őszön, a nagy tudós születésnapjára jelent meg Párizsban, és végre éppen ehhez, az eddig el nem ért, szélesebb közönséghez szól. A szó „titkát“ feszegeti benne a szerző, azt, ahogyan a jelentés, a gondolat testet ölt a hangalakban. „Ha ennek a kapcsolatnak a ténye teljesen világos is — írja Jakobson —, annál kevésbé tisztázott a szerkezete. Egy hangsról kiderül, hogy mozgásba hozza a jelentést, de hogyan töltik be a hangok e »jármű« feladatát? Mi egészen pontosan a hangok és a jelentés (les sons et le sens) viszonya a szón belül és a

nyelvben általában? [...] Le kell választani a jelentést hordozó legkisebb, legutolsó fonikus elemet, vagyis — képletesen szólva — meg kell találni a nyelv »kvantumjait.« Ebben a lebon-tásban Jakobson nem állt meg a fonémáknál; azon a ponton, ahol a lehetséges kombinációk sokasága a már tovább nem osztható, csekély számú bináris el-entétekre redukálódnak, rálelt arra, amit megkülönböztető sajátosságoknak nevez. Tovább ezen az úton — az egye-temes fonológiai jelenségek megfejtése felé — nyelvtipológiai kutatások vezet-nének, az eltérések elterjedését feldol-gozó fonológiai atlaszok segítségével.

A *Hat lecke* történetéről tudni kell, hogy bennük a szerző még nem bon-totta ki a fentebbi gondolatot, legújabb, befejezés előtt álló könyve tárgyát: azt az előadásorozatot örökítik meg, har-mincöt évvel kidolgozásuk után, ame-lyet 1942-ben tartott New York-ban. „1941-ben érkeztem az Egyesült Álla-mokba. Két évvel korábban az esemé-nyek arra kényszerítettek, hogy elhagy-jam Csehszlovákiát, időközben Dániában és Norvégiában, végül pedig Svédország-ban éltem, s mindvégig előadásokat tar-tottam” — tisztázza Jakobson régi-új könyve keletkezéstörténetét egy párizsi interjúban. Kevéssel Amerikába érkezé-se után a már világhírű nyelvészt meg-hívták egy akkor alakuló, szabadegye-tem jellegű „high school” általános nyelv-észeti professzorának, egy olyan tanári karba, amelyben Jacques Maritain a fi-lozófiát, Claude Lévi-Strauss az antro-pológiát tanította. „Elkészítettem hát ezt a hat leckét, s arra törekedtem, hogy a lehető legvilágosabban fejtssem ki gon-dolataimat a fonológiáról [...] Ahova a harmincas évek vége felé jutottam, azt a fonémák kérdése megoldásának tekin-tettem [...] Időközben, mialatt tovább gondoltam ezt a problémát [...], Svéd-országban kiadtam egy kis könyvet, *A gyermeknyelv és az afáziát*, melyet a nyelv hangrendszere mint közlési esz-köz bevezetésének szántam. Ezekben az előadásokban nagyobb teljességre törekedtem, s ugyanakkor arra, hogy egyszerű legyek, hiszen nem szakemberek gyülekezetéhez szóltam, hanem tágabb közönséghez, amelyben emigráns egyetemi tanárok mellett sok New York-i volt, korántsem nyelvészek. Egyébként nagyon örültem, hogy hallga-tóim között más diszciplinákat művelő tudósok vannak, akik aztán kérdéseket tettek fel. Innen ered nagyon szoros együttműködésem — s erre igen büszke vagyok — Lévi-Strausszal.“ A szöveg fennmaradása egyébként annak tulajdo-nítható, hogy Jakobson, elszokván a francia nyelven való előadástól — a fő-

iskola az École libre des hautes études nevet viselte —, nem szabadon beszélt, hanem előre megírta kurzusait.

Módosult-e lényeges pontokon Jakob-son gondolkodása az elmúlt emberöltő során? A strukturális nyelvészet atyja szerint inkább a tudomány fejlődött. Ma már Jakobson a szubliminális szerepét a nyelvhasználatban rugalmasabban ér-telmezi; belátja, hogy ennek a tudatkü-szöb alatti szférának a szerepe nem zárja ki „a beszélő alanyok és a be-szélő közösség tudatos magatartását. Feltűnő ez a gyermekeknél, akik a be-szédtanulással együtt elsajátítják egy mélyen tudatos — Charles Sanders Peir-ce által zseniálisnak nevezett — nyelvi magatartás elemeit. Hangsúlyozni kívá-nom — ahogyan amerikai előadásaim-ban meg is tettem — azt a sajátos funk-ciót, amelyet akkor tölt be a nyelv, amikor maga is tárgyává válik a szó-vegnek (s amelyet a logika metanyelv-nek nevez). Itt is rá kell világítani a tudatos részvetelre.“ Jakobson szerint: a szubliminális és a tudat szerepe nem-hogy kizárnák, inkább kölcsönösen ki-egészítik és befolyásolják egymást. A szubliminális nélkül a nyelv halott, a tudati tényező nélkül maga a rendszer fenyeget összeomlással.

1942-ben Jakobson még úgy vélte, „a nyelv az egyetlen olyan rendszer, amelyet jelentést hordozó és jelentés nél-küli elemek alkotnak“. Azóta felfedeztek más ilyen típusú rendszereket: például a sejtbológia a genetikai kódot, a struk-turális antropológia pedig kimutatta, hogy a mitoszok összességét analog mű-ködéstípus szerint lehet elemezni. „Igaz, hogy a munkámat kezdetben uraló gon-dolat (minthogy a megkülönböztető sa-játosságok az egyetlen olyan tényező, amelynek magában nincs jelentése, de amely nélkül lehetetlen a jelentésszerve-zés) szűknek bizonyult, bár eleinte szűk-séges volt. Azóta [...] elképesztő egye-zéseket látok a genetikai kód szerve-zettsége és a nyelv között. Másfelől az antropológia — előbb Lévi-Strauss, újab-ban más szerző is — arra tanít, hogy a kultúra legkülönbözőbb területein ha-sználó jelenségekkel találkozunk. [...]

Hiba lenne elhamarkodott követke-ztetéseket levonni. Annyi bizonyos, hogy az élet keletkezését követően több moz-zanat figyelhető meg: az első szakasz-ban megjelenik a nemiség, amelyben az egséges szervezetet a pár váltja föl; a fejlődés következő szakasza — és ez bio-lógiai forradalom is — az, amikor meg-jelenik a beszélő ember, a *homo lo-quens*, amelynek nyelve egyidejűleg igényli és megteremtí a társadalmat. Azután következik az újabb fázis, az

író és olvasó emberé, akit az előzővel való összefüggésben kell vizsgálni.

Elképzelhető-e, hogy egy napon lehetséges lesz kimutatni azt a „fokozatosságot”, amely a biológikumot összeköti a kulturálissal?

„Az álmokat a közönség, de még a tudósok is gyakran veszélyesnek tartják. Am ha felismerjük, hogy álmok, akkor, azt hiszem, építőelemei minden területen bármely tudománynak.”

A TITOK LOGIKÁJA (Echinox, 1976. 7—8.)

„Minden, ami titokzatos, egyben lényeges és jelentős is.” Ez a titok logikája Simmel meghatározása szerint. Egyed Péter e simmeli gondolatból kiindulva keres választ a naplórás műfaji, esztétikai és világnézeti kérdéseire.

A *titok*. Képzeljük el az összes műfajokat egy feudális rendi kíséret tagjaként, a napló e kíséretben kétségtelenül a titoknok szerepét tölténé be. Szerepe olyan, hogy környezetének tagjai sem tudják pontosan, mi a feladata — ezt csak az utókor döntheti el. Egy biztos: a naplóban főként az kap helyet, amiről nem szabad explicit módon tudni. Persze a titkos ismeretet nem szabad társadalmilag tiltottként felfognunk. Inkább arról van szó, hogy a naplónak maga a naplóíró a főhőse, aki ebben a minőségben kénytelen lelkének legmélyebb régióiba elmerülni. A titok a lényeg megtalálásának plauzibilis ösvénye lehet, de lehet a „tipikus tévedés” útja is. „A titkot az a tudat hordozza — jellemezhetjük a naplóíró szubjektív beállítódását Simmel szavaival —, hogy elárulható. Birtokosa úgy érzi, olyan hatalom van a kezében, amely sorsfordulókhoz és meglepetésekhez, örömhöz és romboláshoz — ha talán csak önpusztításhoz is — vezethet. A titkot az árulás lehetősége és kísértése veszi körül. A felfedezés külső kockázatával a felfedezés belső kockázata fonódik össze — ami a mélység vonzásához hasonlít.” Ez a jellemzés nem egészen általános érvényű. Mégsem csak az intrikus naplóíró sajátja, hanem bizonyos mértékig minden naplóíró-beállítódást jellemez. Maga a titkosírás is, számos napló tartozéka, ezt látszik igazolni.

Több vagy kevesebb lélek? Bizonyos naplók szubjektív mélységével, a naplóíró kitárulkozásával más korok más naplóíróinak szikár feljegyzései állnak szemben. Mi a lélek esetenkénti bőbeszédűségének vagy szűkszavúságának oka? A naplórás „lelkesülésének” alapjait az időszemlélet változásának személységalkító hatásában kell keres-

nünk. A titok fejlődése tehát a személyiség történeti fejlődésével esik egybe, melynek során a lélek újra problematikusá válik önmaga számára. A polgarosulás a középkor statikus, tempós idejét felgyorsította. A napok tartalmát szociológiailag az határozza meg, hogy egy napi ciklusban mennyi objektív vagy szubjektív esemény fér el. A középkor időpercepciójában az esemény még nem süríthető egyetlen napba, hiszen napok hosszú sorozatát tölti ki. Mindez megváltozik az életforma dinamikájának fokozódásával. A társadalmi viszonyok, s ezzel összefüggésben a személyiség fejlődése a napi ciklusba egyre több „lényegyet” zsúfol.

Haller Gábor *Naplójában* (1630—1644) egy nap tartalma még egyetlen mondatnyi, egy hónapé fél kvadrát oldal. Maga a napló eseménytár, melynek a szubjektum csak passzív feljegyzője. A személyiségnek — mivel a „lélek” még nem probléma — nincsen titka. „1636. március 1-6. Szamos-Újvár. Adták ki a hónapzt. 7. Szamos-Újvár. Küldtem az inasom által az urnak levelet. 8-10. Szamos-Újvár. Hozták bé lovaimat, küldött az úr levelet egy pistolt lödöngostől. 11-19. Szamos-Újvár. 20. Déz. Holt meg Baczában Mikó József. 21-30. Dez. 24. Ez tájban holt meg Ebeni Sigmond; holott este csak a lábát fájlaltatván, más nap meg holt.” E sorokat bárki írhatta volna, aki Haller rendi szemléletével és iskolázottságával rendelkezett. A szubjektumnak nincs történeti perspektívája. Nincs tehát e perspektívától elhatárolható vagy ehhez viszonyítható tudati titkosság sem. A szubjektív gesztus hiánya miatt a napló *nem* műalkotás értékű, és a személyiség *nem* alkotó típus.

A szubjektum emancipálódása folytán a történés súlypontja eltolódik. A lét-folyamat megváltoztathatatlan eseményei közé a lélek titkos belső monológja lép be: átrendezi, kiemeli, megváltoztatja az objektív történést. Így írja le Széchenyi 1848. augusztus 29-ének éjszakáját: „Semmi alvás, csak félelem! Átkozott éjszakát éltem át. Bensőmben egy szüntelen hang: »Mind azon borzalomnak, ami történt, és annak a véroceánnak, ami ömleni fog, te vagy a fő oka.« Átkozottnak érzem magam. Vigasztalást, egyetlen fénypontot sem tudok találni.” A hegeli értelemben vett moralitás is kimondottabbá válik. Wesselényi írja *Utinaplójában* 1821. szeptember 23-án: „Erős férfiasság! tisztelt törvényed ellágyulást nem szenved, szentül fogadom, hogy cselekedeteimben csak a kötelességtől mérsékelt hajthatatlan erő fog mindig uralkodni...”

Idő. A napló csak lehetőségként válhat műalkotássá. A naplóíró leghihetőbb pillanatát is óhatatlanul megtöri a napok monotóniája. Az idő a naplóírót a mindennapi nyelvhez horgonyozza, a köznap nyelvűből való kiemelkedés legfelsőbb pontja az artisztikus nyelv, de nem a műalkotás nyelve. Ezért immánensen drámai műfaj a naplóírás: írójának minden pillanatban meg kell küzdenie a belső forma ama áthághatatlan szabályszerűségével, hogy x hónap n -ik napja után az $n+1$ -ik következik, és az időben visszafele megtehető egyedüli út — az emlék. Az emlék pedig nem pótolhatja az epikai műfajok hőségének cselekvését vagy a lírai alany személyességének átható erejét. Az emlék mindegyre visszakényszeríti az íróat a mindennapi nyelv fénytelen szintagmái közé.

Ezért nem tud a napló tiszta műfajjává válni. Amikor a nap lényege művészi igazságában kibontakozni kezdene, beköszönt az éjszaka, s a naplóíró számára nem marad más, mint a remény, a sejtés vagy előrelátás. Ha jós lenne, a jövő ismeretében jelentőséget adhatna a mának. A naplóíró azonban nem jós, ha meg is tudja ragadni egy nap lényegét, e lényegről való határolt tudása meggátolja őt abban, hogy a lényegyet a műalkotás-egész művészi fikciójában tárja föl.

A nagy naplók tulajdonképpen nem is naplók, hanem önéletrészek. Pellico, Kazinczy, Dosztojevskij naplója a *posteriori* épít szubjektív időt az objektív idő alatt megélt élményből. Az a *posteriori* viszont a naplóíró időtől való függetlensége. Kazinczy börtönaplója nem pusztán diárium, hanem műalkotás: a jakobinus mozgalom történetéhez készült első vázlat. A börtön lakója bűnhődik, tisztában van „vétkével” (politikai tudatosság), vagyis rálát a társadalmi-történeti folyamat egészére. A világtörténeti perspektíva hatalmas erővel ragadja ki a lényeges elemeket az idő kényszerű tagoltságából.

Szereplők. Vannak-e szereplői a tulajdonképpeni naplónak? Ha elég gyakran bukkannak fel, és mindig más-más helyzetben látjuk őket, a töredékekből kétségkívül összeáll egy kép. Kép ez, nem jellemzés, mert a naplőhelyzet csak személyiségük egy-egy vonatkozását mutatja be, mégpedig azt, amely a naplóíró szempontjából érdekes. Delacroix írja *Naplójában*: „Baudelaire meglátogatott; éppen egy állványon ülő kis nőalakban kezdtem dolgozni, melyet Thomas számára festek. Elmondta, hogy milyen nehézségek akadályozták Daumier-t abban, hogy képeit befejezze. Aztán Proudhonról beszélt, aki iránt csodálattal adózik, és akit szerinte a nép bálványoz.” Bau-

delaire-ről kétségkívül megtudjuk, hogy *mit mondott*, csak éppen azt nem tudtuk meg, hogy *ki volt* tulajdonképpen, semmit sem tudtunk meg a jelleméről. Ez persze nem Delacroix hibája, hanem a helyzeté: a társalgási helyzet a jellemformálás számára nem releváns.

A naplóíró politikai tudatossága és jellemfelismerő képessége mégis ki tudja ragadni a naplóíróat a társalgási helyzet kötöttségeiből. Széchenyi *Naplójában* Kossuth lényegi oldala sejlik fel előttünk, a maga átható mivoltában: „Őn elküldte feleségét... vigyázzon magára... én lövetek azokra, akik ellenünk vannak!” És egy odavetett mondat: „Olyannak tetszett nekem [ti. Kossuth], mint Marat!” Ez nem társalgási helyzet: a színt Kossuth fenyegető gesztusa uralja. A naplóíró politikai tudatossága még ezekben a számára tragikus pillanatokban is felülkerekedik a magánember szubjektívizmusán: Széchenyi nemcsak azt jegyzi meg politikai ellenfele szavaiból, hogy *rá* lövetne, hanem azt is, hogy *mindenkire* lövetne, aki kezét emelne a forradalomra. Ez a politikai tudatosság nem lebecsülendő szerepet játszik abban, hogy ez a *Napló* — műalkotás.

A történeti konfliktus a naplóírónak esélyt ad arra, hogy a szereplőket többé ne az Én árnykisérteteiként jelenítse meg, hanem hőökké avassa őket, akik az én cselekedeteit indokolják. Az élet, a cselekvés dialektikája benyomul az idő rácsai közé, szétfeszíti azokat, a napló ábrázolásból teremtéssé változik — esztétikai minőséget kap. A nagy naplók nem véletlenül kötődnek nagy történelmi sorsfordulókhoz.

AZ ÍRÓK ÖNTELT LÉNYEK... (Új írás, 1976. 10.)

Németh László hagyatékából, 1957-ből való az íróra — és a korra — jellemző érdekes szövegrészlet, amelyet az *Új Írás* (filológiai magyarázat, pontosabb jegyzet nélkül) *Bűcsű a kortársaktól* címmel ad közre. A vallomás címzettje Illés Endre, a neves esszéista, a *Krétarajzok* szerzője. Illés Endre könyvének olvasása jelenti az alkalmat az alkatilag tőle oly különböző Németh Lászlónak, hogy elgondolkozzon saját helyzetén, munkastílusán, kifejtse íróársairól kialakított nézeteit.

„Mint írtam is már Neked: diákkorom óta nem volt olyan barátom, aki engem ösztönözni tudott. Nem író, de ember sem senki, akinek ha egy kiadatlan félig kész munkám megmutattam, azt befejeztem volna. Az olvasók százai együtt tén tudtak ösztönözni, magános mindig

kedvem szegte. Lehet, hogy részben benem volt a hiba. De ez annál feltűnőbbé teszi a te ritka különös képességedet, melyről annyi más íróársunk tanúskodik, hogy nemcsak kedvét nem szeged senkinek, de mint annyiszor tapasztaltam, az írás holtpontjain is túlsegítesz egy szerencsés biztatással. Aki csak szavaid hallaná, s hozzánk írt leveleidet olvasná [utalás Illés Endre kiadói tevékenységére], azt hinné, hogy valami olvasói eufória, könnyen gyülő lelkesedés vagy egyszerűen elnéző jóindulat az, amelynek ezt az íróban, tehát versenytársban oly ritka jóságot köszönheted. Hisz van más is, aki tettet — már csak nagysága tartozékaként — ezt a jóindulatot, az eredmény azonban mást bizonyít, a sarkalás csak a csüggesztő méregcepp pirula anyaga náluk...“

A hipertóniával küzdő, rendkívüli érzékenységéről ismert író meglehetősen csalódottsággal nyilatkozik az írók világában szerzett tapasztalatairól, s nem titkolt irigységgel szemléli Illés Endre otthonosságát ebben a világban; keresi e különbségre a magyarázatot. „Miért vesztettem el én ezt a világot, amelyhez nekem is megvolt a jussom? S hogy tudtad megőrizni, szinte az első ifjúkori kíváncsiságotod iránta Te? Tudnék persze fölhozni objektív érveket: hogy te úgy nézted az író világot, mint valami néznivalót, az emberi fauna egy érdekes darabját, egy megfigyelendő Sárretét, Kisbalatont, téged az érdekelt, ki, mi, s beérted vele, ha ezt megfejtetted. Én pedig az írókkal is úgy voltam, mint a családtagjaimmal, tanítványaimmal, a lehetőségeiket néztem, a képességeiből kirajzolódó eszmei lényt; az egész magyar irodalomban is azt, ami lehet belőle — s ehhez az Ideális Célishoz próbáltam egy kerekasztal társaságot szervezni — író-lovagokat, a magyar Grál elszánt köztársaságát. Az írók azonban, mint szívósabb, ellenállóbb, önteltebb lények, az ilyen közelítést még rosszabbul tűrik, mint más emberek, s makacs görcseik még jobban visszárúgják a fejszét. Legrosszabbul azonban az írófejedelmek tűrik, a betű hatalmasai, a hivatásos irodalomszervezők, akik az ilyen emberben a maguk jogainak a megcsorbítását látják...“

Mint annyiszor, Németh László itt is a szeretethiányra panaszkodik („Az írók azonban nem szerettek“) — panaszkodik még Babitsra és Móricz Zsigmondra is. Aztán egyik találkozását meséli el Weöres Sándorékkal; a leírás novellisztikussá kerekedik, a jellemzés alkotás-lélektani tanulmánnyá: két nagy író művéhez egyszerre kerülhetünk közelebb. A tőle tulajdonképpen idegen Weöres Sándorban Németh László hirtelen a

gondolkodó partnert ismeri fel: „Amikor elmennek, csodálatos frissnek, szabadnak érzem magam. Hiába, ez a legnagyobb öröm: a más fejében találkozni — nem átültetetten, hanem nedvében — a magunk gondolataival.“

A HALÁL ÚJRAFELFEDEZÉSE (La Pensée, 1976, 189.)

A rangos francia marxista folyóirat vezető helyen közli Michel Vovelle tanulmányát, amely a mai nyugati világ egyik jellemző tünetével, a halál újrafelfedezésével foglalkozik. A hagyományosan tabuként kezelt elmúlás újabban a nyugati szellemi élet középpontjába került. „Divatickk“ lett, a kiadók, a folyóiratok valóságos dömpinget indítottak el a halál különböző vonatkozásait elemző-tárgyaló könyvek, tanulmányok és gyűjtemények közlésével.

A szerző, aki egyébként maga is több munkát szentelt a *thanatológiának*, mindenekelőtt megpróbálja áttekinteni, illetve osztályozni a már szinte átfoghatatlan — több mint 200 címet tartalmazó — irodalmat. Megállapítja, a téma mai sajátos konjunktúrája a hatvanas évek közepén bontakozott ki, 1976 első évnegyedére már 20, e kérdést tárgyaló mű látott napvilágot. A *La Pensée* cikkírója főként a francia nyelvű bibliográfiát elemzi, de nem hagyja figyelmen kívül az angolszász, a német és az újlatin nyelveket beszélő országokban közzétett irodalmat sem. Az időrendi egybevetés során Vovelle leszögezi, hogy ha az ötvenes évek végén jelentkező amerikai munkák kétségtelenül figyelemkeltő, ösztönző szerepet játszottak is, a jelzett tendenciát kiváltó okok mélyebb rétegekben találhatóak. Mielőtt azonban ezek feltárására vállalkozna, a tanulmányíró, aki egyébként „a mentalitások történése“-ként közeledik vizsgáldásának tárgyához, a kiterjedt szakirodalom osztályozását végzi el. Felsorolásából kitűnik, hogy érdekes, és hozzátehetjük, jellemző módon a szociológiai, lélektani és antropológiai munkák 25%-os, az orvosi jellegűek pedig 13%-os arányban szerepelnek. Az osztályozás alcsoportjai között megtalálhatók még a kifejezetten etnológiai természetű, valamint a vallásos szemléletű művek, az irodalmi, művészi, illetve a tömegkommunikációs eszközök sajátos műfajaiba sorolható alkotások azonban kimaradtak az összegezésből. Számbavételükkel a vizsgált jelenség előretörése feltehetőleg még nyilvánvalóbbá válna.

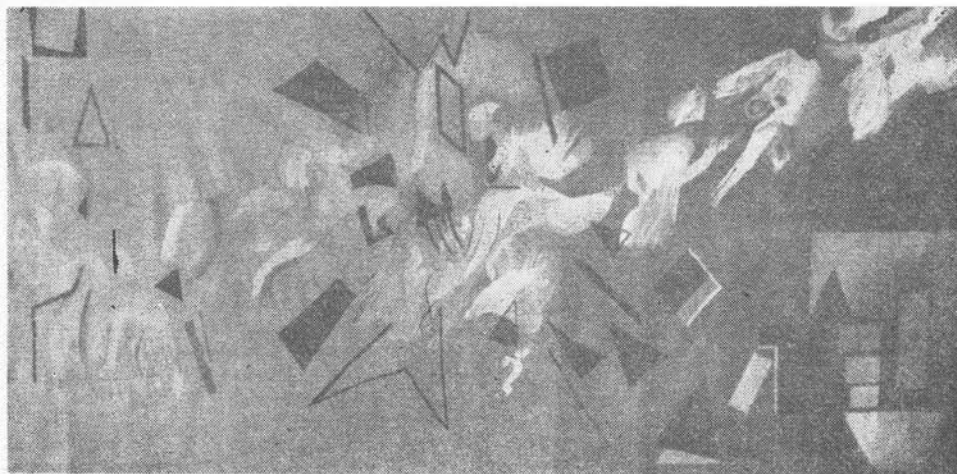
Figyelmet érdemelnek a tematikai ismerveket alkalmazó elemzés következtetései is. E kritérium alapján Michel Vo-

velle első helyen az ún. orvosi halállal szemben kifejezett kontesztációt tolmácsoló munkákat említi. Ide tartoznak a kórházakban, az elfekvőkben, az aggmeházakban tapasztalható állapotokat feltáró, az egyén az „emberhez méltó halál”-tól megfosztó praktikákat bíráló munkák. Az utóbbiak főként a tényleges halál kérdését a reanimáció erkölcsi-emberi vonatkozásait érintik. A „társadalmi helyzet különbözőségéből származó szerzők olyan jelenségekkel foglalkoznak, mint például a modern közlekedéstől elválaszthatatlan „autós halál”, mások viszont mélyebb összefüggésekre figyelnek, és felvetik a társadalmi egyenlőtlenség kérdését a halál vonatkozásában. Ebbe a kategóriába azok a tanulmányok tartoznak, amelyek a társadalmi helyzet különbözőségéből származó egyenlőtlenséget vizsgálják. Látható, ezek a vizsgálódások már az adott társadalom hatalmi és osztályviszonyait érintik. Nem hagyhatók figyelmen kívül azok az ankétok sem, melyeknek szerzői a haldoklók érzés- és gondolatvilágát vizsgálják.

Vovelle — igen helyesen — nem éri be azzal, hogy csupán leírja a többé már nem tabuként kezelt halál sokrétű jelenségvilágát. Választ keres arra a kérdésre, vajon *milyen tényezők* idézték elő az említett rendkívüli érdeklődést, a könyveknek, tanulmányoknak napjainkban tetőző inflációját. A megfogalmazott feleleteket ugyancsak csoportosítva, Vovelle kritikailag értékeli mind az idealista, mind a pozitívista fogantatásúakat. Míg az előbbieket például magyarázatként a „kollektív tudattalan”-ban végbement

változásokra utalnak, az utóbbiak — hagyományaik szellemében — megelégednek azzal, hogy megállapítsák: a változó körülmények megváltoztatják az erkölcsöket, szokásokat. A szerző hangsúlyozza mégis, hogy az igényes értelmezés nem torpanhat meg az adott társadalmi háttér konkrét értelmezése előtt. Így például szerintem nem lehet eltekinteni attól, milyen közeget jelent például a természetis szertartások szempontjából az a tőkés szolgáltatási hálózat, amely a halál kommercializálásából húz hasznot. Ugyanígy nyilvánvaló, hogy az első szívátültetés időpontja (1967), majd az egyre gyakoribb különböző szervátültetések éve új meg új szempontokkal gazdagították a probléma hagyományos tárgyalását, a demográfiai változások pedig (az átlagos életkor meghosszabbítása, az idős korúak fajsúlyának növekedése) nyilván szintén fogékonyabbá tették a kérdés szakkutatóit és a közvéleményt. Nem szabad megfeledkeznünk Vovelle szerint arról a mozzanatról sem, amely különösképpen a nyugati országokban „a tragikum visszatérése” megjelöléssel lépett fel. A természetszennyeződéssel, a nyersanyagforrások kimerülésével kapcsolatos baljós várakozások, prognózisok hordozta, illetve kiváltotta hangulatról van szó. Vovelle valamilyen összefüggést vél felfedezni e hangulat eluralkodása és a fejlett kapitalista országokban tapasztalható válságjelenségek között.

Befejezésként a szerző önkritikailag állapítja meg, hogy a marxista filozófia és etika egyelőre még adós maradt a jelenség és a probléma megfelelő elemzésével.

Szabó Erzsébet: Diadal

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

BAGARUS ANDRÁS (Arad). — Végtelen örömmre szolgál az, amit a *Korunk* új terveivel kapcsolatban olvastam. Vonatkozik ez elsősorban arra a tételre, mely szerint egy nemzeti művelődés életképessége az értékek közkinccsé válásától függ. Más szavakkal attól, hogy milyen rendszeresen és kitartóan viszik el az alkotók ezeket a kultúrkincseket a sok-sok anyanyelvi csoportba. Meg tudják-e találni a dolgozók széles rétegeit, tudnak-e velük közös programokat kidolgozni és végrehajtani? Mi lenne, ha egy könyvet csak abban a nyomdában lehetne megvásárolni, ahol készült? Kapható ez már minden kisközségben! — Remélem, hogy a *Korunk* ezt a vonatkozást is számításba vette, és mint gyakorlati megoldást fogja bemutatni. Gondolom, nagy szükség van erre, példaként a többi folyóiratnak, irodalmi köröknek, iskoláknak stb.

December 3-án Gáll Ernő, Aradi József, Kántor Lajos és Szilágyi Júlia megbeszélést tartott egyetemi hallgatókkal a szerkesztőség helyiségében folyóiratunk terveiről, a diákolvasók elvárásairól. Ugyancsak december 3-án író—olvasó találkozóra került sor a gherlai liceumban Herédi Gusztáv, Ritoók János és Veress Zoltán részvételével.

December 15-én a székelyudvarhelyi Művelődési Házban, 16-án pedig a székelykeresztúri liceumban Aradi József, Bustya Endre és Szilágyi Júlia vett részt író—olvasó találkozón. Ebből az alkalomból Gyárfás Ágnes egyetemi hallgató mai romániai magyar költők verseiből adott elő.

December 17-én a kézdivásárhelyi Művelődési Házban, 18-án pedig a kovásznai liceumban író—olvasó találkozó zajlott le. Kántor Lajos bevezetője után Boér Ferenc, a szatmári Északi Színház művésze *Mondj igazat* című műsorát adta elő.

A *Korunk* Galériában december első felében került sor G. Olosz Ella kovásznai textilművész szőnyegkiállítására. A megnyitón Csutak Jutka egyetemi hallgató Juhász Ferenc *Szarvasénekét* adta elő, Veress Viktor középiskolai tanuló régi magyar táncokat és preklasszikus műveket játszott gitáron.

December végén Forró Antal kolozsvár-napocai festőművész pasztelljeit és szénrajzait állítottuk ki a *Korunk* Galériában. Ebből az alkalomból Barkó György, a kolozsvár-napocai Állami Magyar Színház művésze Kádár János verseiből olvasott fel, Kriza Ágnes, a kolozsvár-napocai Állami Magyar Opera művésze pedig népdalokat adott elő.

HELYREIGAZÍTÁS. — Novemberi számunk 825. lapján alulról a 18. sor első szava helyesen: **élfőkirakatainak.**

Új könyvek

- * * * A genetika évszázada. Bemutatja Szabó T. E. Attila. Téka
- BACON, FRANCIS: Új Atlantisz. Fordította, a bevezető tanulmányt írta, és jegyzetekkel ellátta Bodor András. Téka
- BEKE GYÖRGY—CSEKE PÉTER—MAROSI BARNA: Emberarcok. Riportok
- DÁVID GYULA: Találkozások. Tanulmányok a román—magyar irodalmi kapcsolatok múltjából
- DIENES LÁSZLÓ: „Sejtelve egy földindulásnak...” Kritikai írások 1921—1931. Válogatta, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Sugár Erzsébet. A bevezető tanulmányt írta Kovács János.
- FÜLÖP MIKLÓS: Suttogások. Humoreszkek
- HORNYÁK JÓZSEF: Fanyereg. Novellák
- JAKÓ ZSIGMOND: Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok
- JOKAI MÓR: A köszívű ember fia. A bevezetőt írta Veress Zoltán. Tanulók Könyvtára
- JOHNSON, BEN: Volpone. Fordította Vas István, az utószót írta Jánosházy György. Drámák
- KOVÁCH GÉZA: Ahol Dózsa és Horea hadai jártak. Tanulmányok Arad és környéke történetéből
- * * * Középkori anekdoták. Összeállította Szabó György. Téka
- LÁNG GUSZTÁV: A jelenidő nyomában. Tanulmányok
- LÁSZLÓFFY ALADÁR: A hétfejű üzenet. Versek
- LÁSZLÓFFY CSABA: Levelek az időből. Versek
- MOLNÁR GUSZTÁV: Az elmélet küszöbén. Esszék. Forrás
- MOLTER KÁROLY: Bolond kisváros. Novellák. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Varró János. Tanulók Könyvtára
- PÁLL ÁRPÁD: Évszázadok drámái napjaink színpadán
- PUSKÁS ATTILA: A rovargyűjtő könyve
- II. RÁKÓCZI FERENC: Fejezetek a Vallomásokból. Összeállította Benkő Samu. Téka
- SCHILLER—SZOLÓN—LÜKURGOSZ: Történeti esszék. Válogatta, fordította, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Mikó Imre. Téka
- STEINMETZ JÓZSEF: Az alkalmazkodás határai. Korunk Könyvek
- VARGAS LLOSA, MARIO: A város és a kutyák. Regény. Fordította Gulyás András, az utószót írta Jánosházy György. Horizont
- VÁRI ATTILA: Középkori villamosjegy. Novellák
- VERESS DÁNIEL: Mikes és a szülőföld. Tanulmányok
- ZIMÁN JÓZSEF: Árnyékos oldal. Önéletrajzi regény